

c r e e d o

evangélikus folyóirat | XXVI. évfolyam, 2020/3.

TEREMTÉSVÉDELEM 2020

Credo – evangélikus folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXVI. évfolyam, 2020/3.

Főszerkesztő: Zászkaliczky Zsuzsanna
Rovatszerkesztő: Papp Máté
Szerkesztőségi munkatárs: Isó M. Emese

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Antal Bálint

Felelős szerkesztő: Petri Gábor

Olasószerkesztő: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229

E-mail: credo@lutheran.hu

Előfizetés egy évre: 3600 Ft. Fél évre: 1800 Ft.

Egy szám ára: 900 Ft.

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó
könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.)
és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben
(1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető
a Luther Kiadó webáruházában.
Digitális előfizetés egy évre: 1800 Ft. Fél évre: 900 Ft.
Egy digitális lapszám ára: 450 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

ISSN 1219-6800

Kedves Olvasóink!

Azon túl, hogy folyóiratunkban korábban is megjelentek teremtésvédelemmel, ökoetikával, környezettudatossággal kapcsolatos cikkek (emellett a lap rendszerint környezetbarát papíron kerül ki a nyomdából), a 2020/3. szám kifejezetten az ökológiai kérdések felé irányítja a figyelmet. A Gáncs Tamás (az Ararát Teremtésvédelmi Munkacsoport elnöke) bevezetője, illetve Molnár Lilla kelenföldi lelkész áhítata után következő tanulmányok részben teológiai megközelítések, részint egy-egy speciális jelenséget vagy megoldási kísérletként elindult társadalmi folyamatot járnak körül: Kodácsy Tamás a teológiai biodiverzitás, Szűcs Kinga a növényi létformák, Kézdy Pál az inváziós fajok, Takács-Sánta András pedig az ökológiai válság kora reményteljes közösségi kezdeményezéseinek fogalomkörébe, szerveződési formáiba avatja be az olvasót. A Lányi Andrással (*Bevezetés az ökofilozófiába – kezdő haladóknak* című, újonnan napvilágot látott kötete kapcsán) készített interjúnk ugyancsak az egyéni-közösségi felelősségvállalásra hívja fel a figyelmet – lokális és tágabb horizontú szinteken. Kimondottan felekezeti felhanggal adjuk közre beszélgetésünket Koltai Zsuzsával, a Műveld és Órzd! Evangélikus Egyházi Teremtésvédelmi program, valamint az Ararát Teremtésvédelmi Munkacsoport koordinátorával. Harmadik interjúnkban Végh Attilát – a Börzsöny élővilágáról készülő, második természetfilmje kapcsán – a „költőien lakozó” ember természetéről kérdeztük. A két fiatal költőt, Fodor Balázst és Makáry Sebestyént bemutató Idézőjel rovat szintén a természetes és az épített környezetre reflektáló versekkel szólítja meg az olvasót, aki egyebek mellett a Szemle rovatban is találhat a lapszám tematikájához kötődő recenziót.

A szerkesztők

Borítófotó: Regős Rózsa

A 17., 54–54. oldalon Regős Rózsa, a 41. oldalon Zászkaliczky Zsuzsanna fotóit használtuk fel.

Isó Zoltán evangélikus lelkész hozzászólását, amelyet Csepregi András *A szívembe írt törvény* című tanulmánya (Credo, XXIV. évf. 2018/1–2.) inspirált, a Credo honlapján tettük közzé.

Helyreigazítás: A Credo 2020/1. számában a *Kisötös, nagyötös* című recenzió (54–56. oldal) Kamarás Ágnes és Kamarás István írása.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk. Ebből a megfontolásból a Credo evangélikus folyóirat Cyclus ofset környezetbarát papíron jelenik meg.

Én(ek) az eső(k)ben

„Igyekezz, az égbolt zár!” (Lovasi András)

Nagyon szeretem nézni az esőt. Jóleső érzés, mondhatnám, de nem mondom, ámbár leírom. Semmi másához nem hasonlítható tapasztalat bámulni, ahogyan esik. Repülőről lehajolva, mikor *térkép e táj*, és nemcsak hogy nem tudhatom, de nem is tudom, éppen hol járok, csak azt érzékelem, hogy odalent esik. Egyiknek ezt jelenti, másinak azt jelenti, vagy csak jelentés nélkül, „jelentéstelenül” szakad az ég. Fentről le, a gravitáció ellen tüntetőök nagy bánatára. Persze, van az úgy, hogy az ember a teraszon ül. Élvezi a vízcseppeket, ahogyan gurulnak le a fák levelein. Csodaszép illúzió, hogy csak úgy, önmagukért szépek. Nem az eszközt szentesítik, hanem rámutatnak arra, hogy az élet nemcsak máshol van, ahogyan Milan Kundera vallotta volt, hanem ott vibrál előttünk. Az élet előttünk, közöttünk, bennünk van. Akár az eső esik (ha esik), akár a szél fúj (amerre akar), akár a nap tölt fel, ahogyan csak ő tud, akár egy madárfütty kelt fel az ebéd utáni kómás alvásból.

Assisi Szent Ferenc nagy-nagy szimfóniájába kapcsolódhat be mindenki, aki meg meri nézni az esőt, elég bátor megszagolni egy vörös rózsát, vagy éppen van elég türelme végignézni, ahogy egy páva eljárja aznapi csodás táncát. Micsoda csoda, hogy mégiscsak *van új a nap alatt!* Micsoda kegyelem, hogy minden törekvésünk ellenére, amellyel tönkre akarjuk tenni a földet, még mindig van egy bolygó, amelyen van élet! Mert bár bűn és bűnhődés nyomait fel-fel-fedezzük, bármerre nézünk, és felfoghatatlan lelkiismeretfurdalásunk tudatában is telepakoljuk műanyag zacskókkal Nóé 2020-as bárkáját, mégis abba a fűszálba kapaszkodunk, amely az égig ér, és *utolsó utáni esély* a neve. Az Örökkévaló türelméből élünk. Nagyon szomorú, hogy nemcsak a *historia est magistra vitae*, de számos korábbi igazság mögé is kérdőjel került. Mert ijesztő a pont vagy a felkiáltójel. Múltunk és jelenünk nem sok biztatóval kecsegtet a jövőre nézve, mégis abban a hitben élünk, hogy ez még nem a világ végének eleje, hanem átmenet csupán a tévedések végjátéka és a befejezetlen múlt között. Amit látunk az erdőkben, a városokban, a hegyeken, a vizekben: mind-mind felkavaró. Amit sejtünk a fejekben létező tervekről, indulatokról, önzésből felépített bábeli zűrzavarból: több mint aggasztó.

A teremtett világ sóvárogva várja a világfalu apraja-nagyját, a pöffeszkedő metropoliszok maszkos tömegeit, hogy ébredjen már fel mindenki, akiben él a remény. Nem hiúságból, nem szorongásból, nem megfelelési kényszerből, de még csak nem is vallási törvények miatt kell lépni. Hanem azért, mert az élet menetében vándorolunk, és nem a halál árnyékának völgyét hívatunk szélesíteni. Eszközünk nem óriási dárda, de még csak nem is parittyá, mert nem *Góliát vs. Dávid* a küzdelem típusa. Ami a mi generációinkra vár, az nem a pánikolás és pánikoltatás demagóg szólamainak ismétlése, hanem a mi hivatásunk: a gyógyulás és a gyógyítás, a helyreállítás és a jó helyre állás meghirdetése. Hitvallásunkból nem az ítélkezés, hanem a megbocsátás, nem a hazugságok mantrázása, hanem az igazságosság melletti kiállás következik. Nem a meghátrálás, nem a csendes passzív agresszió emberei, hanem az irgalom emberei kell, hogy legyünk. Akik nemcsak beszélnek, hanem tesznek is azért, hogy a következő generációknak legyen hol élniük. Akik nemcsak imádkoznak a teremtett világ értékeinek megtartásáért, de aktívan, kis lépésekkel elindulnak a keskeny úton. Nem népszerű út ez, bárki bármit mond, mert a *mi* fontosabb benne, mint az *én*, a lemondás fontosabb benne, mint a megvalósítás. Nincs „B” terv, nincs „B” nevű bolygó, de mi még vagyunk. És amíg vagyunk, amíg lehetünk, ne adjuk fel! Amíg nem lesz túl késő, amíg nem *zár be az égbolt*. Amíg még esik az eső, amelyben a könnyek persze nem látszanak.

Gáncs Tamás lelkész, az Ararát teremtésvédelmi munkacsoport elnöke

Molnár
Lilla

Őrizd és művelődj!

*„És fogta az Úristen az embert, elhelyezte az Éden kertjében, hogy azt művelje és őrizze.”
(1Móz 2,15)*

Nagyon szép, képies válasz a Genézis leírása arra az örök emberi kérdésre, hogy mit keresünk mi, emberek ezen a világon. Hogyan kerültünk bele? Isten belehelyezett minket. Akár metaforaként, akár fizikai valóságként gondolkunk erre, biztos fogódzót ad ez nekünk arra vonatkozóan, hogy az ember létének és életének jogosultsága, oka és célja van ezen a világon. Emellett csodálatos az a kettősség is, hogy az ember a teremtés részeként, a teremtett világ életközösségeivel kölcsönhatásban, mégis hozzájuk képest megkülönböztetett módon és helyen kerül az isteni kompozícióba. A Genézis teremtéstörténete különleges helyet és feladatot jelöl ki az ember számára, amelyet minden korban és helyen szükséges megismerni, megtanulni, egyáltalán: felnőni hozzá.

Az összetett dolgokkal, helyzetekkel az a probléma, hogy nehéz őket egészükben kezelni, szinte lehetetlen eleget tenni azoknak a kihívásoknak, amelyeket az összetettség generál. Az a kiindulópontunk, hogy az élet Istentől, a *létből* magából származik, egyértelműen kijelöl egyfajta fontossági sorrendet, hierarchiát az úgynevezett élettelenhez képest. Az anyaghoz társuló „isteni többlet”, az orrunkba lehelt istenképűség elidegeníthetetlen adottsága az embernek. Az Ószövetség az életet a liúktető vérben látja (1Móz 9,4), ezzel azonban az emberi életközösséghez szorosan hozzákapcsolja az állatvilágot is. Ebből persze hiányzik a biológusi cizelláltság, ehelyett inkább érzékenyítenek ezek a történetek; például az özönvíz története azzal kapcsolatban, hogy az élő és élettelen viszonyrendszerben az ember nem egyedül van jelen az „élet oldalán”. Az ember alaphelyzetének összetettsége egyrészt abból származik, hogy élete kölcsönhatásban van más élőlények létével, hogy léte nem egyedüli élet a világban, hanem a törekeny létezés olyan részhalmaza, amely nem tud élni más léthalmazok nélkül. (Nem véletlen, hogy ebben a gyönyörű isteni metaforában nem elsőként, hanem utolsóként kap helyet.) Isten „berendezi” ezt a világot – benne az életközösségekkel –, amely látszólag az emberi étellel lesz teljes. Olyan alapvető meghatározottsága ez a teremtésnek, melynek nem szabad reflektálatlanul maradnia. Olyan tudásnak kerülhetünk birtokába önmagunk létéről, amely összehasonlíthatatlanul fontosabb, mint a tűzcsiholás képessége vagy az űrhajózás tudománya. És mégis, elképzelhetetlenül mélyre került az emberiség lomtalanításra váró kollektív gondolkodásában. Valahogyan eltűnt az érzékenység létezésünk valósága, igazsága iránt.

Az emberi alaphelyzet sajátja – lineáris összetettségén túl – egy belső, spirális összetettség, melybe kódolva van a túlélés, a növekedés, a fejlődés igénye. A növény felfelé törekszik, az ember pedig mindig tovább. És ez a hajtóerő árnyalja, egyre összetettebbé teszi a földi életközösségek viszonyát, a növényekhez, állatokhoz, természeti erőforrásokhoz való viszonyunkat, illetve az emberi közösségen belül egymáshoz való viszonyunkat is. Az élet élet árán tud túlélni. Fájdalmas felismerés ez, amelyre minden sikerünk és problémánk visszavezethető. Hiszen nemcsak a felismerés fájdalmas, hanem ennek a törvénynek az elhordozása is, ha komolyan vesszük életünk isteni eredetből fakadó értékét. Albert Schweitzer az élet tiszteletének etikájában őszintén és tisztán beszél erről: „Én is alá vagyok vetve az életakarát önmagával való meghasonlásának. Ezernyi módon összeütközésben van az életem más életekkel. Én is kénytelen vagyok élőlényeket elpusztítani vagy azoknak ártani... A szokványos etika kompromisszumokat

keres. Meg akarja állapítani, mennyit kell odaadnom az életemből és a boldogságomból, s mennyit tarthatok meg abból más lények élete és boldogsága árán... Az élet tiszteletének etikája csak az élet megtartását és előmozdítását tartja jónak. Az élet minden megsemmisítését és megkárosítását rosszként bélyegzi meg, bármilyen körülmények indokolják is azt... Soha nem szabad eltompulnunk. Akkor járunk az igazságban, ha a konfliktusokat egyre mélyebben átéljük. A jó lelkiismeret az ördög találmánya.” (A. Schweitzer: *Az élet tisztelete*)

Isten elhelyezte az embert az Édenben, hogy művelje és őrizze azt. Legalábbis úgy fordítjuk, hogy *művelje*. Az *őrzés* egyértelműbb – vigyázni kell rá, óvni kell. Egyszerűbb, érthetőbb, mégis az emberi létezés tereinek és struktúrájának szinte minden szegmenséig át kellene gondolni és szervezni megőrző rendeltetésünket, meg kellene változtatni viszonyunkat mindehhez, ha valóban komolyan vennénk ezt a felszólítást. Nem legyintek most erre, hanem úgy kezelem a gondolatot, mint amelynek csírái jelen vannak, láthatóak. A művelés nehezebb dió. A héber gyök kényszerből végzett munkát, szolgálatot jelent. Ebből származnak a rabszolga, szolga, szolgáló kifejezések. Benne van ebben valamiféle törvényszerűség: a szolgálat az, amit csinálni kell. Belső motivációt nehezen feltételezhetünk ebben. A külső kényszer idővel párosulhat a belső törvényszerűség felismerésével. A kerttel, az ételtérrel való kapcsolat szükségszerűség. Azonban a szolgálat magában foglalja a valaminek vagy valakinek a javára történő szándékot és cselekvést. Javát keresni valaminek vagy valakinek. A kert érdekfeszítő kettőssége, hogy tárgy, amely csupa életet foglal magában. Azt művelni, azzal kapcsolatban lenni annak a szükségszerű védelmét, előmozdítását, javának a keresését jelenti.

Egy olyan hűs lelkeszi irodából írom ezeket a sorokat, melynek ablaka – hatalmas tömbházak árnyékában – egy kétszer négysávós útra néz. Szédítő belegendolni abba a távolságba, amely a gondolataim és a létvalóságom között feszít. Szó szerint feszít. A világban való létezésünk struktúrái alapjukban hibásak. A Genézis bizonyossága, hogy ez nem mindig volt így, hanem valahol elcsúszott, elromlott. Nem tudjuk, hol. A bűneset narratívája szerint egy bizonyos ponton. A mi kortárs narratívánk szerint folyamatosan és egyre mélyebben. De valami miatt mégis itt vagyunk. Valami miatt mégis élünk, és nemhogy nem tudjuk elengedni ezt a kérdést, lemondva a változás lehetőségéről, hanem úgy tűnik, folyamatosan dolgozunk van ezzel a kérdéssel. Mert a töredezett, bűnös emberi természetnek van lelkiismerete, amely érzi, hogy nem egyszerű parancsot kapott Mózes első könyvében (1Móz 2,15), hanem olyan viszonyrendszert, amelyet ugyan egyedül az Isten kegyelme és titokzatos működése tart össze, de amelyben az ember felelősséggel ruháztatott fel, még hozzá azzal a képességgel és igénnyel, hogy gondja legyen a környezetére.

Az ember nem tudja megjavítani vagy legyőzni létezése következményeinek erkölcsi és materiális vonatkozásait, nem tudja megoldani az anyaghoz kötődő problémáit, de nem képes elengedni sem. Úgy tűnik, hogy arra hívtunk, hogy ezzel folyamatosan foglalkozzunk. Úgy tűnik, hogy létezésünk egyik alapvető mozgatója, hogy keressük a helyünket, feladatunkat létezésünk kényszereiben és következményeiben, valamint mindazokban a viszonyrendszerekben, amelyek egymáshoz és az élővilághoz fűznek bennünket. „Az élet tiszteletének etikája nem ismer el relatív etikát. Csak az élet megtartását és előmozdítását tartja jónak” – idézhetjük újra Albert Schweitzert. Aki pedig az Istent szereti és tiszteli, az életet is igenli, és a létezőt is szereti és tiszteli. Adja Isten, hogy ezek a következtetések valósággá legyenek az életünkben és cselekedeteinkben is!

Molnár Lilla a Kelenföldi Evangélikus Egyházközség beosztott lelkésze.

Kodácsy
Tamás

Isten teremtésbe szőtt bölcsessége

A teológiai biodiverzitás

Johanan Celine Valeriano: Napfelkelte a Fülöp-szigeteki Bauko településen

Bámulatosan gazdag világot teremtett Isten. Bolygónkon megszámlálhatatlanul sok élőlény társaságában élünk, mintegy 8-10 millió különböző faj között, amiből közel 400 ezer faj a bogarakhoz tartozik. Az ember ebből egyetlen faj, közel 8 milliárd egyeddel, de csak a szájában több mint száz különböző baktériumot hordoz. Ugyanakkor ennek az egy fajnak a tevékenysége nyomán (urbanizáció, intenzív monokultúra, erdőirtás, túlhalászás, szén-dioxid kibocsátás, környezetszennyezés, invazív fajok terjesztése) a természetes fajkihalásnál ezerszer nagyobb ütemben pusztul ez a csodálatos világ (PIMM et al. 1995), ennek következményeként csökken az élhető tér, vele együtt az etnikai és nyelvi sokszínűség. Ezért a biodiverzitás megőrzése és a brutális fajpusztulás megállítása létkérdés számunkra, hiszen – ahogyan Karl Barth mondja – mindannyian a teremtett világ terített asztaláról élünk.

„Az ember nélkül, még mielőtt ő lett volna, már voltak füvek és fák. Megvan nekik a saját méltóságuk és élethez való joguk. Csak utána kapott helyet a teremtésben az ember Isten akaratából és igéje által, hogy haszonélvezője legyen bőséges termésüknek. Így él az ember attól kezdve, hogy élni kezd, Isten kegyelméből, éppen azáltal, hogy erről a terített asztalról él. Így minden falat, amellyel táplálkozik, jel, ebben, ezzel és ez alatt a jel alatt pedig maga a kegyelem nyilvánul meg, amelyből az ember élhet, amely nélkül nem élhetne. Vajon az embernek a növények és az állatok feletti szuverenitása nem abban jelenik-e meg minden másnál jobban, hogy a többi földi teremtménynél több megköszönivalója van?” (BARTH 2006, 65–66. o.)

A keresztyén közösségek is egyre inkább felismerik a biodiverzitás elvesztésének kockázatát. A biológiai sokféleség megőrzésének globális célkitűzéséhez kapcsolódva izgalmas teremtésvédelmi fotókiállítás nyílt meg a 2019-es szeptemberi New York-i klímacsúcs és a teremtés ünnepe alkalmából, amelyet nemzetközi ökumenikus szervezetek támogattak.¹ Témája a biodiverzitás volt, címe pedig a teremtés szépségére és jóságára utalva Isten visszatérő mondata a Genézisben: „Íme, igen jó” (1Móz 1,31). A fényképek a teremtett világ sokszínűségét mutatták meg, egy-egy bibliai igével összekötve. A kiállítást bemutató szövegben az alábbi sorokat olvashatjuk:

„[Napjainkban,] a klímaváltozás, az élettér beszűkülése és a tömeges kihalás által fémjelzett időben az élővilágról való közös gondolkodásra hívjuk Önöket... A biodiverzitás egy ökológiai fogalom, ami emlékeztet bennünket arra, hogy az egészséges ökoszisztéma a növény- és állatvilág, valamint az ásványi anyagok sokszínűségén nyugszik. Ugyanakkor a biodiverzitás egy teológiai fogalom is, amely alatt Isten teremtésbe szótt bölcsességet értjük.”²

A biodiverzitás mint ökológiai fogalom közismert, de mit kell értenünk ezen a teológiában? Milyen bölcsességet szótt Isten a teremtésbe? Hogyan kapcsolódik a biológiai sokféleséghez?

Teológiai biodiverzitás

A biodiverzitás teológiai megközelítése egyrészt felismeri a bibliai szövegekben a teremtett világ sokszínűségét, ami nemcsak önmagában számos élőlény felsorolásában, hanem a növények és állatok üdvtörténeti jelentőségében is felfedezhető. Ez az üdvtörténeti jelentőség kihat az egész emberiségre, a társadalmi csoportokra és az egyház missziói küldetésére is, amelyet később tárgyalunk. Vannak olyan élőlények, amelyek a próféták és evangélisták szolgálata mellett – vagy éppen annak ellenére – mindkét szövetségen átívelően fejezik ki Isten akaratát és mutatnak rá Isten üdvtervére. Merész lenne a „szamarak üdvtörténeti jelentőségéről” beszélni, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül e kitüntetett jószág funkcióját mint tipikusan prófétai állatot. Nemcsak Bálám prófécijának (4Móz 24,17) beteljesülése történik meg abban, hogy Krisztusban királyi pálca támad Izraelből, hanem a korai keresztyén irodalom a prófeta beszélő szamarát összeköti Jézus szamarával, sőt a Tamás-akta szerint ugyanabból a törzsből származnak (ZSENGELLÉR 2006, 187–198. o.). A Szentírásban az emberiség története az élet fájától (1Móz 2) az élet fájáig (Jel 22) tart, amelynek közepén a keresztfa feszül (Kol 1,20), amelyet a teológiai hagyomány

¹ MRE Külgügyi Iroda 2019. „Isten teremtésbe szótt bölcsessége”. *Reformatus.hu*, szeptember 25. <http://regi.reformatus.hu/mutat/16649/>.

² Uo.

szintén az élet fájával azonosít (ST AUGUSTINE 2002, 351–353. o.). Sorolhatnánk még számos növényt és állatot, mint például a galambot (1Móz 8; Mk 1), a bárányt (4Móz 7; Ézs 53; 1Kor 5), az olajfát (Zsolt 52; Zak 4; Róm 11), vagy éppen a szőlőtövet (Jer 2; Ez 19; Mk 14; Jn 15).

Ugyanakkor a biodiverzitás szempontjából éppen azok a bibliai részek érdekesek, amelyek nem kitüntetett élőlényekről szólnak, hanem a látszólag haszontalan élővilág értékeire mutatnak rá. Az olaj, szőlő, búza, árpa, bárány, szamár haszna nem vitatható, de milyen szerepe lenne egy golyának vagy egy denevérnek? Van-e nyoma a bibliai leírásban a puszta biodiverzitásnak, és mi ennek a mai teológiai jelentősége?

Ehhez a kérdéshez felidézhetünk egy kortárs történetet, amely az egyik ökögyülekezetben történt, ahol áldást láttak a biodiverzitás problémájában (HEGEDŰS 2018). A szinpetri református templom egy gazdag denevérkolóniának ad otthont, amely természetvédelmi szempontból is jelentős. A denevér nem különösebben aranyos állat, vannak, akik félnek is tőle, sőt a bibliai kultikus besorolás tisztátalannak minősíti (3Móz 11,19). A gyülekezet közössége az Aggteleki Nemzeti Park és más adakozók segítségével mégis arra a döntésre jutott, hogy az épület denevérbarát felújításával megmentik a kolóniát, mert ahogyan Mező Arnold lelkipásztor fogalmazott: „...mostanra rádöbrentek, hogy a denevérek is Isten teremtményei, akik nem véletlenül kerültek a templomuk padlására.” (Uo.) Ez a rádöbbenés megváltoztatta a közösség célkitűzéseit és gondolkodását is a teremtett világról, saját szerepükről. Hasonlóan ehhez Kálvin János, amikor a teremtett világot Isten dicsőségének színtereként írja le (*theatrum gloriae Dei*), a teremtett világ sokszínűségét Isten megfoghatatlan dicsőségének és hatalmának jeleként értelmezi:

„...ne restelkedjünk a világnak ezen a csodálatos színterén istenfelő módon gyönyörködni Isten nyilvánvaló és látható dolgaiban. [...] Egyeseket titkos módon táplál, állandóan új életerőt csepegtet beléjük, mások természetébe szaporodási készséget oltott, hogy az egyedek kihullásával a faj teljesen ki ne pusztuljon. Az eget és a földet a lehető leggazdagabban feldíszítette a legkülönfélébb, legváltozatosabb, legszebb dolgok sokaságával, ahogyan hatalmas és ragyogó palotát szoktak tobzódva felékesíteni jelesebbnél jelesebb tárgyakkal.” (*Inst.* 1.14.20)

Ha Isten ezt a csodálatos világot meg akarja őrizni, akkor hogyan tehet a keresztyén ember a biodiverzitás megőrzéséért?

Kevin O'BRIAN a biodiverzitás keresztyén etikájáról szóló könyvében (2010) öt alapvető kérdést feszeget: 1. Mi a biodiverzitás? 2. Miért fontos a biodiverzitás? 3. Hogyan és milyen szinten kell figyelniük a biodiverzitásra? 4. A biodiverzitás megőrzésében milyen egyensúlyban legyenek a politikai és morális erők? 5. Hogyan hat a biodiverzitás megőrzése az emberi diverzitásra és szociális igazságra? Mindezekhez a kérdésekhez felsorakoztatja az ökológiai tényeket és álláspontokat, amelyeket a keresztyén etika felől értelmez. Az 1992-ben született biológiai sokféleségről szóló *Riói egyezmény* nyomán bemutatja, hogy miért nélkülözhetetlen a biodiverzitás számunkra, ami túlmutat a szűken vett természetvédelmen, és kiterjeszti ennek hatását a társadalmi kérdésekre is: az ökológiai, genetikai, tudományos, oktatási, szociális, gazdasági, kulturális és esztétikai értékekre (uo. 41–57. o.). Mindemellert figyelemre méltó javaslata van arra nézve, hogy a biodiverzitás általános jelentőségén túl miért lehet ez fontos kifejezetten a keresztyén ember számára; ezzel kapcsolatos nézeteit a „szakramentális biodiverzitás” kifejezésben összegzi.

„Véleményem szerint a biodiverzitás szakramentális, mert ez jel és kapcsolódási pont Isten titkaihoz és munkájához. Arra hívja a keresztyéneket, hogy komolyan vegyék Isten teremtett világában az élet sokszínűségét és csodáját, csakúgy mint a pusztítás és halál valóságát.” (Uo. 58. o.)

A szakramentális biodiverzitás azt próbálja kifejezni, ami a fenti barthi gondolatban is megjelenik. Ahogyan a kenyér és a bor, illetve a víz jel, úgy a biodiverzitás is Isten kiáradó és megtartó kegyelmének jele. Miért ne lehetne Isten tervében az, hogy egy faj megtartásáról más ezer faj megtartásával gondoskodik? Ahogyan a kenyér, a bor és a víz a világ szerves és szervetlen vegyületeiből áll össze, úgy a biodiverzitás is a világ élőlények komplexitását írja le. Ez a komplexitás Isten kifürkészhetetlenségét és titokzatos teremtői munkáját is magán hordozza, mert a biodiverzitás nem egy helyhez kötött, és nem írható le csupán egy mértékegységgel (uo. 58–74. o.). A szakramentális biodiverzitás egyrészt remekül rámutat a biodiverzitás megőrzésének spirituális vonásaira, másrészt viszont egy olyan teológiai kérdéshez kapcsolja, amely a különböző keresztyén felekezetek között vita tárgya lehet, így féltő, hogy a teremtésvédelem ügyéből indokolatlan dogmatikai vita kerekedik. Sőt, mintha beleesne a természeti teológia (*theologia naturalis*) csapdájába, amikor önmagában a biodiverzitásban az Isten felé vezető utat látja (uo. 63. o.). Sokkal célravezetőbb lenne, ha nem magát a biodiverzitást kerestelnék meg mint megváltó jelenséget, hanem annak komplexitásával mutatnánk rá az ember helyére a teremtésben, és a biológiai sokféleség elfogadásával alázatot és mértékletességet tanulnánk, nyitva más kultúrák, emberek elfogadására. Ehhez a sokféleség mellett harmóniára is szükség van.

A teológiai biodiverzitás kérdéseire O’Brian bibliai történeteket is felsorakoztat, külön fejezetben tárgyalva Nőé történetét. Valóban, Nőé bárkájára gyakran utalnak úgy, mint a „veszélyeztetett fajok első projektjére” (Holmes Rolston, lásd uo. 138. o.), sőt Nőé bárkája és Isten egyetemes szövetsége, amelyet a szivárvány jelez (1Móz 9,13kk), teljes egészében magában foglalja az ökoszisztémát, ezért ezt James Nash kifejezésével „ökológiai szövetségnek” is nevezhetjük (uo.). Kevin O’Brian egységben látja az állatvilág bárkába való beszállítását, hogy „*életben maradjanak*” Nőével (1Móz 6,19), és azok kiszállítását, amikor „*minden élőlény, minden csúszómászó, minden madár, minden, ami mozog a földön, csoportonként kijött a bárkából*” (1Móz 8,19). Ha valahol, akkor itt lenne izgalmas az a kérdés, hogyan kerültek be az állatok a bárkába, mit szólt Nőé ahhoz, hogy a kevésbé hasznos vagy szép, a tisztátalan állatok is bekerültek a hajóba, akikkel sok időt kellett együtt tölteniük. Ezt a teológiai és ökológiai kérdést viszont sajnos kikerüli O’Brian nagyszerű könyve, amelyre itt most kitérünk.

Nőé bárkájának problémája

Nőé bárkájának problémája egy, a bibliai történetről elnevezett ökológiai matematikai modell neve. Azt a kérdést feszegeti, hogy mely élőlényeket és milyen áron mentsünk meg annak tükrében, hogy minél fontosabb és hasznosabb fajok lehető legnagyobb túlélési esélyét érjük el minél kevesebb költséggel. Az általános matematikai modellt Martin WEITZMAN vezette be 1998-ban:

$$R_i = (D_i + U_i) \left(\frac{dP_i}{c_i} \right)$$

Az i különböző fajokat jelöl, a képlet pedig ennek a fajnak bizonyos jellemzőit. R_i egy adott i faj rangsorolását jelenti. Ez a rang a megmentő bárka előtt kigyózó képzeletbeli sorban elfoglalt pozíciót jelenti; minél jobb egy faj R_i száma (*ranking*), annál érdemesebb megmenteni. Martin Weitzman ebből a vízióból mint allegóriából fogalmazta meg Nőé bárkájának problémáját (uo. 1294. o.). Ezt a rangot több jellemző alapján adhatjuk meg. Egy adott i faj megmentését segítő projekt azt eredményezi, hogy az i faj túlélési esélyei ΔP_i -vel (*probability of survival*) nőnek, aminek a költsége C_i (*cost*). A D_i (*distinctiveness*) az adott faj sajátosságának, egyediségének mértéke, az U_i (*utility*) eddig a faj hasznosságát, illetve „szerethetőségét” jelenti. A képlet felállítója maga is elismeri, hogy kicsit sántít a hasonlat a bibliai szöveg intenciójához viszonyítva, hiszen ott a $\Delta P_i = 1$, azaz a projekt mindenkit megmenekít. De nem ez a legfőbb kérdés itt sem ökológiai, sem teológiai szempontból.

Ernest SMALL 2011-ben erre a modellre utalva világított rá, hogy az ökológiai Nőé bárkája csak szép, kedves és szórakoztató fajokat vesz fel, hiszen emberi szemmel ezek hasznossága emelkedik ki. A pandák megmentésére sokkal többet vagyunk hajlandóak költeni, mint a békákéra. A rangsort megadó első szorzat ($D_i + U_i$) jóval meghatározóbb, mint a költséghatékonyság. Kritikusan áll a biodiverzitás emberi megoldásához, amely szerinte szűk látókörű, és nem veszi észre, hogy egy-egy kitüntetett faj megmentése nem oldja meg a biodiverzitás rohamos csökkenésének kérdését. A Nőé bárkájának problémájára ökológiai szempontból nagyon nehéz teljes megoldást adni, hiszen a biodiverzitás csökkenésének az oka nagyrészt az emberi tevékenység, másrészt ennek megoldásához is emberi cselekvésre van szükség. Mivel minden akciónak egyrészt van ára, ami alatt időt, költséget, befektetett energiát kell értenünk, másrészt van valószínűségben kifejezett eredménye, ezért a biodiverzitás megőrzése szükségszerűen emberi szelektáláshoz vezet, egyfajta optimalizáláshoz, ami megint csak az ember pozícióját erősíti a többi fajjal szemben. Milyen fajokat és hogyan kellene akkor megmentenünk?

Ebből a szempontból különösen érdekes megvizsgálunk a bibliai teremtéstörténetet, amely egészen különleges teológiai biodiverzitásról tesz bizonyosságot. A vízözön története – a teremtéstörténethez hasonlóan – két, egymástól viszonylag jól elkülöníthető forrásból származik, az egyiket a bibliai teológia jahvista (J), a másikat papi (P) iratnak nevezi. (Ez megjelenik a Magyar Bibliatársulat új bibliakiadásában és segédkönyveiben is, ahol Isten nevének magyar fordítása a jahvista szövegben ÚR, míg a papi forrásban Isten, vö. PECSUK 2008, 40. o.) A bibliai szöveg szerkesztője úgy fűzi össze a két forrást, hogy közben meghagyja az ismétlődéseket és a különbségeket, láttatva az eltérő szemléletet és hangsúlyokat. A lenyűgöző redaktori munka után mindkét szöveg külön-külön is összefüggő, de együtt is komplex leírást ad az özönvízről. Gerhard von RAD kommentárjában e két forrást versről versre világosan meg is különbözteti (1972, 118–134. o.), ahol az egyik szembeötlő eltérés éppen a megmentendő fajok kiválasztásában jelenik meg. A papi irat minden fajból egységesen egy párat szállít be a bárkába, a jahvista viszont válogat, és a tiszta állatokból hetet-hetet, a tisztátalanokból kettőt-kettőt.

Papi forrás (P)

„És vigyél be a bárkába minden élőlényből, mindenből kettőt-kettőt, hogy életben maradjanak veled együtt: hímek és nőstények legyenek! A madaraknak, a szárazföldi állatoknak és a föld minden csúszómászójának különböző fajtáiból, mindegyikből kettő-kettő menjen be hozzád, hogy életben maradjon!” (1Móz 6,19k)

Jahvista forrás (J)

„Minden tiszta állatból hetet-hetet vigyél magaddal, hímeket és nőstényeket! Azokból az állatokból, amelyek nem tiszták, kettőt-kettőt, hímeket és nőstényeket! Az égi madarokból is hetet-hetet, hímeket és nőstényeket, hogy maradjon utódjuk az egész földön!” (1Móz 7,2k)

Mindkét író más szempontból, de lényegében ugyanazt a történetet meséli el, noha a papi történetíró sokkal részletesebben írja le az özönvizet, mint a jahvista. Egy alapvető elem azonban kimarad a jahvista szövegből. 1Móz 6,5–8 jahvista bevezetése után a papi írat bevezetése következik (1Móz 6,6–22), amely tartalmazza a bárka építésére vonatkozó parancsot és részletes leírást. Amikor újra a jahvista veszi át a szót, akkor már egyből a bárkába való beszállítás eseménye következik, és nála az egész bárkaépítési projekt homályban marad. Ez azért fontos, mert a papi forrásban olvasható nagyszabású bárkaépítésnek nemcsak a költségei szembeötlőek, hanem ez egy próbatétel is, ahol Nőének a szárazföldön kell bárkát építenie. Az ökológiai dilemmára fókuszálva elmondhatjuk, hogy a papi írat hangsúlya inkább a projekten, annak költségén és valószínű(tlen)ségén van, amiről a jahvista viszont hallgat. Másrészt a jahvista szelektál a fajok között a tiszta állatok javára, tehát számára az állatok hasznossága a hangsúlyos. Retrospektív módon Martin Weitzman képletét az elbeszélők nézőpontjából úgy csoportosíthatjuk, hogy a jahvista írónak inkább a szorzat első, a papi írónak pedig a második tényezője a lényeges:

$$R_i = (D_i + U_i) \left(\frac{\Delta P_i}{C_i} \right)$$

Nyilvánvaló, hogy a jahvista szelektálás alapvetően kultikus szempontot takar, előnyt adva a tiszta állatoknak a tisztátalanokkal szemben. Tiszta állatokat lehetett bemutatni áldozatnak (8,20), és ezeket fogyaszthatták az emberek. A jahvista író alapvetően Isten és ember belső kapcsolatára összpontosít mind a teremtéstörténetben (1Móz 2), mind a bűnesetben (1Móz 3), ez a sajátos nézőpontja. A teremtéstörténet jahvista részében (1Móz 2) a leírás teljesen emberközpontú, Isten egész teremtésének célja, hogy az ember számára elkészített kertet megtöltse, míg az első rész (1Móz 1) egy emberen túli kiindulópontból és szemszögből írja le a hétnapos teremtést. „Amint már hangsúlyoztuk, a J a kizárólag a közvetlenül Istenhez kapcsolódó tényeket figyelembe vevő P elbeszélésétől abban különbözik, hogy az őstörténetről szóló beszámolójában helyet ad a teljes emberi dimenzióknak, annak minden összetett jelenségével együtt.” (RAD 2000, 132. o.) Leegyszerűsítve, a jahvista író antropocentrikusabb, a papi írónál viszont hangsúlyosabb Isten kozmikus cselekvése.

A bibliai történet kettős leírása nem dönt egyoldalúan sem az antropocentrikus, sem a kozmocentrikus/ökocentrikus szemlélet között, hanem mind a teremtésben, mind a vízözön katasztrófájának megoldásában harmonikus egységben tárja elénk Isten cselekvését. Az, hogy feloldatlanul egy történetben jelenik meg ez a két álláspont, arra enged következtetni, hogy a keresztyén etika felől nézve e két szemlélet dinamikus kölcsönhatásban van egymással, és noha mindkettő önmagában koherens nézőpontot ad, mégis együtt adnak teljes képet arról, hogy mit is jelent a teológiai biodiverzitás. Az egyik legnagyobb középkori rabbi, Salamon ben Jicchák (Rási) kommentárjában úgy magyarázza az első teremtéstörténet lezárását az 1Móz 2,4 verseiben egymás mellett megjelenő két héber istennevet (Úristen), hogy Isten nemcsak az isteni rend alapján teremti a világot, amit az Elóhim (ÚR) név hordoz, hanem ahhoz, hogy fennmaradjon, szükség volt az isteni kegyelemre is, amit a Jahve (Isten) név foglal magában.³

E két szemlélet az ószövetségi történetekben korrekcióként is megjelenik. Jób könyve alapvetően az ember szenvedését, sorsát mutatja be, ahol Jób barátai fejezeteken át az emberi felelősséget, a bűn következményét firtatják. Isten

³ Rashi's Commentary on Genesis. *Chabad.org*. https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/8165/jewish/Chapter-1.htm.

válasza a könyv végén (Jób 38–41) nem az emberi nyomorúságból indul ki, hanem a teremtett világ sokszínűségéből, és az élőlények biodiverzításának nagyszerűségére világít rá. Hosszasan sorolja az ismert és ismeretlen élőlényeket a hollótól a leviatánig, rámutatva ebben az ember kicsinységére és a teremtett világ Istent dicsőítő szépségére. Valóban, ha csak a parazita vírusokra gondolunk, amelyeknek csak töredékét ismerjük, vagy a természeti és természetellenes katasztrófákra, háborúkra, éhezésekre és járványokra, akkor a teodícea valódi kérdése nem az, hogy miért van ennyi félelmetes és rossz ebben a világban, hanem az, hogy hogyan élhettük ezeket túl saját önpusztító tevékenységünk dacára. A biodiverzítás mindenekelőtt Isten előtti alázatra tanít.

Az ökoetikai irányokban hasonló törésvonal jelentkezik az antropocentrikus versus ököcentrikus álláspontok között, attól függően, hogy az embernek mekkora szerepet tulajdonítanak az ökológiai krízis megoldásában (Szűcs 2016, 269. o.). Antropocentrikusnak tekinthető a klasszikus keresztyén teológiai álláspont, amely nem adja fel az ember megkülönböztetett szerepét a természetben, míg inkább ököcentrikus, nem antropocentrikus álláspontot képvisel a mélyökológia (Lányi–Jávör 2005, 239. o.). Ám ahogyan a keresztyén etika nem művelhető egy társadalmi valóságtól mentes steril térben, úgy a mélyökológia sem tudja kihagyni az embert a számításból.

Harmonikus diverzitás

Nóé bárkájának feltöltésében viszont egy szempont mindenképpen érvényesül. A megmentett bioszféra is része Isten szövetségének, nem csak az ember. *„Isten azt mondta Nóénak és fiainak: Íme, szövetségre lépek veletek és utódaitokkal, meg minden élőlényel, amely veletek van: madárral, jószággal és minden szárazföldi vaddal, mindennel, ami a bárkából kijött, minden földi élőlényel.”* (1Móz 9,8–10) A teljes teremtett élővilággal is megújul Isten szövetsége, aminek a jele a szivárvány (1Móz 9,13). A szivárvány nem csupán nyolc vagy hat színsáv, hanem a fehér fény végtelen számú komponenseinek összessége. Mintha a teremtéstörténet első teremtői mondata, a *„Legyen világosság!”* kibontásának lennének a tanúi ebben, mert Isten teremtő szavából nem egy színtelen világ, hanem lüktető változatosság született, ami a szivárványhoz hasonló elválasztásokból és kibontásokból áll. Erről nemcsak az egymással összefüggő fizikai egyenletek tanúskodnak, hanem a teremtés története is. A világosságot elválasztotta a sötétségtől (1Móz 1,4), majd a fenti vizeket a lenti vizektől (1Móz 1,6), a szárazföldet a tengertől (1Móz 1,9). Isten nem egysíkú, monolit és unalmas világgal ajándékoz meg bennünket, hanem az élet pezsdülő, izgalmas, és dinamikus lesz a kozmoszban (1Móz 1,11.20). A szétválasztás ugyanakkor arra is emlékeztet bennünket, hogy a részek harmonikusak, és egy egészhez tartoznak, ahogyan a szivárványban megjelenik.

Ha valamit a teológia hozzátehet a biodiverzitás kérdéséhez, az az, hogy a biodiverzitás egy egység része, de olyan egységé, amelyet az emberiség nem birtokol, hanem Isten szövetségén alapul. Ez azt is jelenti, hogy minden olyan biológiai, kulturális, társadalmi, etnikai vagy nyelvi sokszínűséget megőrizni akaró projekt, amely figyelmen kívül hagyja, hogy a sokszínűség egy rajtunk kívül álló egész része, szükségszerűen kudarcra lesz ítélve, mert a legjobb akarattal is egy saját emberi érdek mentén őrizzük meg azt, amit hasznosnak tartunk. A mélyökológia helyesen felismeri, hogy az emberi célok elérése érdekében végzett környezetvédelem rendszerint környezetromboló lesz, mert az ember nem képes önmagán túlmutató célok mentén tenni. Noha a keresztyénségnek megvan az a lehetősége, hogy Isten szövetségén keresztül megismerje akaratát és céljait, nagyon sokszor bálványt csinál ebből, és Isten dicsősége helyett a magunk dicsőségét szolgáljuk tetteinkkel. Ezért szorulunk rá arra, amit a bevezetőben Isten teremtésbe szőtt bölcsességének hívtunk. Ez a kifejezés önmagában jelzi, hogy nem emberi szándékból

fakad a bölcsesség, hanem Isten szövéséből. Ez egy összetett korai keresztyén szimbólumra utal vissza, amely az inkarnációban, Jézus Krisztus megszületésében és halálában csúcsonyul ki. A korai keresztyén hagyományban Szűz Mária egyike volt a templom kárpitját szövő nőknek, aki a „megtestesülés ámulatba ejtő szövőszékénél” ült (KODÁCSY 2015, 25. o.). A kárpit maga a teremtett világot fejezi ki négy színével (a skarlát a tüzet, a fehér a földet, a kék a levegőt, a bíbor a tengert; vö. KODÁCSY 2019, 81. o.), a bölcsesség pedig az Ige megfelelője a korai egyházatyák inkarnációról szóló tanításában (Péld 8,23). Isten teremtésbe szótt bölcsessége tehát azt jelenti, hogy az Ige testté lett, Isten maga jött ebbe a világba.

A teremtett világon túli Ige teremtménnyé létele a maga paradoxonával hordozza a harmonikus biodiverzitást, nem csak Jézus teremtett világra való érzékenységgel⁴ és világba való bemerülésével, testté lételemével. Jézus természeti képekben gazdag tanításaival türelemre (búza és konkoly: Mt 13,24kk), a másik elfogadására buzdít (szőlőmunkások: Mt 20,1kk), és tetteivel is erre ad példát (samáriai asszony: Jn 4,1kk).

A Nóé bárkájában megjelenő ökológiai sokszínűségről fakadó szociális elfogadásra az Újszövetségben Péter és Kornéliusz története a legjobb példa (ApCsel 10). Péter apostol egy Simon nevű tímárnál lakik (ApCsel 10,6), aki valószínűleg, mint minden tímár, folyamatosan élettelen állatok bőrével érintkezett, annak minden „tisztátalan” következményével együtt. Ezen életkörülmények között éhesen látomása volt Péternek, aki egy nagy négysarkú lepedőn mindenféle tisztátalan állatot látott, és az Úr azt parancsolta neki, hogy egyen belőle, mert amit Isten megtisztított, azt ember nem mondhatja tisztátalannak. Ebből a látomásból érti meg, hogy feladata van a saját népén kívül is, ennek nyomán lép be Kornéliusznak, a római századosnak az otthonába. Péternek nem volt elég az, hogy hallotta Jézus tanításait, vele járt, látta halálát, megbizonyosodott feltámadásáról, hanem gondolkodásmódjának megváltozásához, a *metanoiához* vissza kellett mennie a nóéi szövetséghez, ahol Isten élőlények sokaságát, tisztát és tisztátalant egyaránt elfogadott. Ahogyan Krisztuson keresztül minden embert, sőt minden csúszómászót, négy lábút és madarat elfogadott és szövetségesévé tett. Ezért tudta Péter az idegen, gyűlölt elnyomó katonai házában végre azt mondani: „*Most kezdem igazán megérteni, hogy nem személyválogató az Isten.*” (ApCsel 10,34) Mi mikor kezdjük ezt igazán megérteni?

Hivatkozott művek

BARTH, Karl 2006. *Szemvillanások*. Kálvin Kiadó, Budapest.

HEGEDŰS Márk 2018. Áldást látni a problémában. *Reformatus.hu*, március 2. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/ldast-latni-a-problemban/>. (Megtekintés: 2020. március 10.)

Jézus és a teremtett világ. Teremtés hete segédanyag. MEÖT, Budapest, 2012. http://teremtesunnepe.hu/sites/default/files/Teremtes%20Hete%20fuzet%202012_1.pdf.

KODÁCSY Tamás 2015. Isten kijelentése megzavarja az olvasást. In: *Szólító szavak. Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára*. KRE – L'Harmattan, Budapest. 23–35. o.

KODÁCSY Tamás 2019. *A homiletikai aptum. Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés?* KRE – L'Harmattan, Budapest.

LÁNYI András – JÁVOR Benedek (szerk.) 2005. *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

MRE Külügyi Iroda 2019. „Isten teremtésbe szótt bölcsessége”. *Reformatus.hu*, szeptember 25. <http://regi.reformatus.hu/mutat/16649/>. (Megtekintés: 2020. március 10.)

⁴ *Jézus és a teremtett világ*. MEÖT, 2012.

- O'BRIAN, Kevin 2010. *An Ethics of Biodiversity – Christianity, Ecology, and the Variety of Life*. Georgetown University Press, Washington.
- PECSUK Ottó (szerk.) 2008. *Bibliaismereti kézikönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- PIMM, Stuart – RUSSELL, Gareth – GITTLEMAN, John – BROOKS, Thomas 1995. The Future of Biodiversity. *Science*, 269. évf. június 21. 347–350. o.
- RAD, Gerhard von 1972. *Genesis – A Commentary*. Westminster Press, Philadelphia.
- RAD, Gerhard von 2000. *Az Ószövetség teológiája*. 1. köt. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rashi's Commentary on Genesis. *Chabad.org*. https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/8165/jewish/Chapter-1.htm.
- SMALL, Ernest 2011. The new Noah's Ark: beautiful and useful species only. Part 1. Biodiversity conservation issues and priorities. *Biodiversity*, 12. évf. 4. szám. 232–247. o.
- ST AUGUSTINE 2002. *On Genesis*. New City Press, Hyde Park.
- SZÜCS Kinga 2016. Környezetetika. In: Kodácsy-Simon Eszter (szerk.): *Értelmes szívvel. Etikai témák az evangélikus oktatásban*. Luther Kiadó, Budapest. 253–278. o.
- WEITZMAN, Martin L. 1998. The Noah's Ark Problem. *Econometria*, 66. évf. 6. szám. 1279–1298. o.
- ZSENGELLÉR József 2006. *Bálám könyve*. 1. köt. *A Numeri 22–24. ókori hatástörténete*. L'Harmattan, Budapest.

Az illusztrációként használt kép forrása: <http://wrcr.ch/news/the-wisdom-of-god-woven-into-the-fabric-of-creation>.

Kodácsy Tamás református lelkész, programozó matematikus. A Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, a Magyarországi Református Egyház Ökogyülekezeti Mozgalmának elnöke, az Európai Keresztén Környezetvédelmi Hálózat (ECEN) Ökoteológia munkacsoportjának vezetője. Doktori dolgozatát a kozmológiai antropikus elvek teológiai vonatkozásaiából (2007), habilitációs dolgozatát az Ige és igehirdetés viszonyáról (2014) írta.

„Csak a növény a tiszta egyedül”

Szűcs
Kinga

*Teológiai közelítések a növényi létformához**

Költészet és tudomány

A címet bevezető idézet Nemes Nagy Ágnes *Széndioxid* című verséből származik, amely az 1957–1969 közt keletkezett *Napforduló* című kötet része.

„Csak a növény a tiszta egyedül,
Nem ismer kategóriát.
S a bűnös széndioxidot
éjszaka mégis ő cseréli át.
Tisztán ragyog reggel az égi sátor
a tölgyek néma megváltástanától.”¹

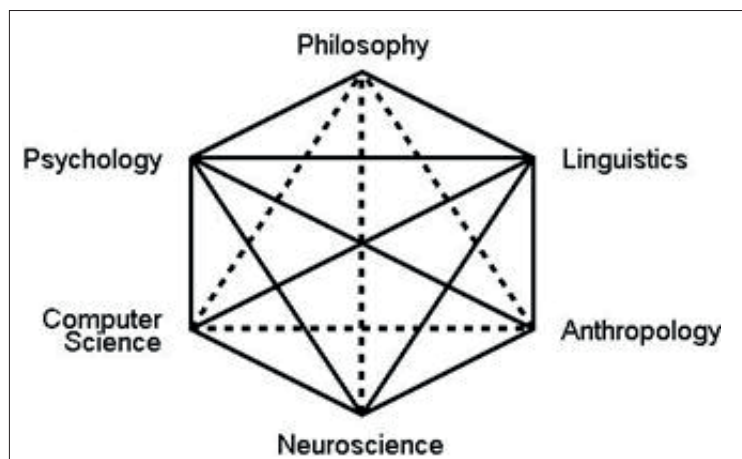
Ezzel a rövid, alig néhány soros szöveggel egyrészt azt szeretném illusztrálni, hogy – a költészet révén – mennyire közel kerülhet egymáshoz az egzakt természettudományos ismeret és a teológia: ebben az esetben a növényi életfunkciók szikár leírása hogyan illeszkedhet a megváltás nagy teológiai narratívájába. Másrészt arra is példa ez a hatsoros, hogy a költészet akkor is képviselhet magas esztétikai értéket, akkor is válthat ki katarzist, ha a benne megjelenített „természettudományos tények” nem teljes mértékben felelnek meg a valóságnak (ti. a növények fény hiányában éjjel nem termelnek oxigént, csak – hozzánk hasonlóan – szén-dioxidot).

A természettudományok új útjai

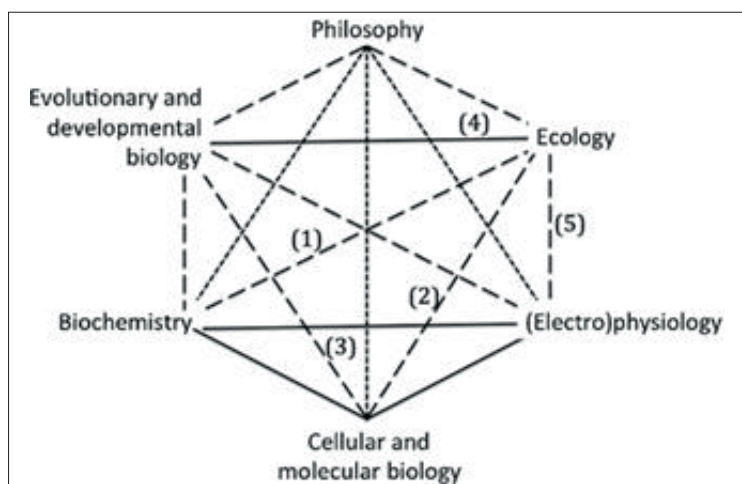
Az illusztrációból kiderül, hogy a költészet lehetőséget lát a teológia és a természettudomány nyelvének egy (magasabb) szintre emelésére, de vajon látjuk-e ennek a közelítésgénynek bármilyen nyomát magában a teológiában vagy a természettudományokban? Első látásra úgy tűnik, a tudományos kutatás különböző részterületeinek fragmentálódásával nem nagyon lehet lépést tartani: egyazon tudományág művelői sem feltétlenül értik egymás nyelvét, ha nem azonos a kutatási területük. Egyúttal azonban már évtizedek óta tudjuk, az inter- és transzdiszciplinaritás új perspektívákat nyithat meg szinte bármely vizsgálódás számára, és csak fantázia kérdése, hogy hol húzzuk meg a lehetséges együttműködés határait. A kognitív tudományok kapcsán az ún. Sloan-jelentésben már 1978-ban napvilágot látott az az ábra, amely

* *A Hála és felelősség a sokféleségért* című konferencián, 2019. október 3-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00386_kv.html (Megtekintés: 2020. szeptember 22.)

A kognitív tudományok hatszöge Calvo alapján

A növényi neurobiológia interdiszciplináris hatszöge Calvo alapján

a különböző tudományágak közti gyengébb/erősebb együttműködési formákat írta le.²

Ennek a hatszögnek néhány évvel ezelőtt növénybiológiai adaptációja is született, a „Plant Neuroscience Hexagon” (CALVO 2016), amelyen jól látszik, milyen egyéb tudományterületekkel látja szükségesnek/elképzelhetőnek a kapcsolatot a magát korábban növényi neurobiológiaként, manapság (Society of) Plant Signaling and Behavior néven definiáló interdiszciplináris kutatási terület.

Természetesen nem mellékes kérdés, hogy vajon az eltérő metodológiával dolgozó területek képesek-e saját határaikon belül érvényes felismeréseik maradéktalan átadására egy ilyen hatszögön belül, illetve hogy a módszertani különbségek ellenére kompatibilisek lehetnek-e a különböző megközelítések eredményei. A hatszög növénybiológiai alkalmazása mindenesetre rámutat, hogy a növénytan (vagy legalábbis egy sajátos köre) kinyílik más tudományágak irányába. Az a tény, hogy az interdiszciplináris alapokra építő botanika a kognitív tudományok hálózatba illeszkedését hívja segítségül saját összefüggérendszer leírására, kijelöli az útkeresés egy jellegzetes irányát is. A növényi „neurobiológia” vizsgálódásának terepe a növényi viselkedés, a növényi intelligencia, a növényi tudat, a növényi kommunikáció és a növényi érzékenység. Mindebből jól látható, hogy a növényi neurobiológia olyan kérdéseket helyez érdeklődése középpontjába, melyeket csak egy jelentős filozófiai nézőpontváltás révén tehet fel egyáltalán; elutasítva ezzel azt a világgépet, amely a növényeket tudat, érzések és kommunikáció nélkül „vegetáló” élőlényeknek tekinti.

A növényi lét megítélése és az ebből fakadó konzekvenciák

A növényekhez fűződő ambivalens viszony a flóra alapvető másságából fakad. Az állatokkal (tulajdonképpen az állatok egy kicsiny részével) való hasonlóság képessé tesz bennünket arra, hogy egyes élet- és viselkedéstanai jellegzetességeket saját tapasztalataink alapján megértsünk; ez a lehetőség a növények esetében viszont nem adott. Az állat- és a növényvilág ötszázmillió évvel ezelőtti evolúciós szétválása során alapvetően eltérő viselkedésmódot választott magának: a növények előállítják saját maguk számára a fennmaradáshoz és növekedéshez szükséges energiát, az

² Sloan Report 1978. <http://csjarchive.cogsci.rpi.edu/misc/>.

állatok viszont heterotróf életmódra rendezkedtek be (a más szervezetek által előállított energiát használják fel saját működésükhöz). Bármilyen környezeti kihívásra (például az erőforrások szűkösségére vagy az életkörülmények hirtelen megváltozására) az állat válasza a helyváltoztatás, a menekülés, a migráció. A növények ezzel szemben helyhez kötött életmódot folytatnak, a problémára helyben kell hathatós megoldást találniuk.

A növények testfelépítése is lényegesen eltér az állatokétól, míg az állatok testében maximálisan specializálódtak a különböző szervek. A növényi „test” osztható, számos vezérlőközponttal rendelkezik, a moduláris felépítésből fakadóan egyetlen része sem nélkülözhetetlen. (Az állatok megehetik akár jelentős részüket, ettől még nem pusztulnak el.) A növény nem egyén, hanem legfeljebb egyed, egy nagyobb növényi szervezet (például egy fa) felépítésében jobban hasonlít az olyan szuperorganizmusokhoz, mint a rovarkolonciák vagy -rajok. Fontos különbség továbbá, hogy a növények időhöz való viszonya is eltér az emberétől (és az emberhez hasonló állatokétól) – ezt nevezi Michael MARDER a növények „heterotemporalitásának” (2013). (A népszerű növényi timelapse-videók jól rávilágítanak erre a különbségre: ezek során nagyon sok lassú, a mi érzékszerveink által alig érzékelhető változás a környezeti ingerekre adott reakcióként dekódolható.) A növények a külvilággal folytatott párbeszédben is más stratégiákat követnek; az állatok érzékszervekkel rendelkeznek, amelyek többé-kevésbé hasonlóak az ember öt érzékszervéhez, a növények azonban ennél lényegesebben több csatornán keresztül kapcsolódnak a külvilághoz, például érzékelik a gravitációt, az elektromágneses mezőket, és akár egészen távoli vízforrásokat is képesek detektálni azáltal, hogy érzékelik a talaj nedvességének mértékét.

A növényi életforma tehát számunkra idegen, egyszerre taszító és vonzó jelenség. A heterotróf szervezetek teljességgel a növényektől függenek, de ezt nemigen „vallják be”, inkább az önigazolás egyszerű útját választják: a növényvilág alacsonyabb fejlettségi szinten áll, működése kevésbé összetett, ezért nem is érdemes a „magasabb rendű” lényekre irányuló kíváncsiságra és odafigyelésre. Ezzel egyidejűleg persze mindig is léteztek alternatív megközelítések, amelyek az idegenség felé izgatott kíváncsisággal fordultak, és a növényekben meglátták azokat a kifinomult adottságokat, amelyekkel olyan sikeresen hódították meg az egész földkerekséget. A növényi lélekkel kapcsolatos elképzelések kultúrtörténeti változásairól szól Hans Werner INGENSIEP 2000-es évek elején megjelent, több száz oldalas monográfiája (2001), amelyből plasztikusan kirajzolódik, hogy az ókorban számos filozófus számára okozott komoly fejtörést a növényi létforma meghatározása és besorolása. Démokritosz úgy gondolta, a fák hasonlóak az emberhez, csak fordítva élnek, a fejük van a talajban és a lábuk a levegőben. Platón a *Timaios*-ban hosszan fejtegeti a kérdést, és arra jut, hogy noha a növények nem önmozgatók és nem értelmeseek, de rendelkeznek a lélek egy fajtájával, a „vágycsozó lélekkel” (a témáról részletesen lásd HERNER 2018). Arisztotelész vegetatív lelket tulajdonít nekik, és ez a képzet aztán hosszan, a skolasztika korának végéig uralkodik a növényi lét milyenségét tárgyaló elgondolásokban.

A modern tudományos gondolkodás mechanisztikus megközelítésében azonban a lélek, s különösen a növényi lélek fogalmának nem maradt tere. A biológusok egy részét ennek ellenére továbbra is foglalkoztatta számos olyan jelenség, amely a növényi életmód komplexitását és addig feltáratlan mélységeit engedte sejteni. Linné bizonyítja, hogy a növényeknek van nemük, sőt azt is felfedezi, hogy a növények alszanak. Charles Darwin a rovarévo növényeket vizsgálva bizonyítékot szolgáltat arra, hogy léteznek állati szervezetekkel táplálkozó növények. Unokája, Francis Darwin botanikus a növényi mozgásokat (elsősorban a fototropizmust) tanulmányozva felismeri, hogy a növények voltaképpen intelligens lények, rendelkeznek tanulási szokásokkal, és vannak „érzéseik” (különböző kedélyállapotokat lehet megkülönböztetni náluk).³

Láthatjuk tehát, hogy az összetett növényi viselkedés kutatása nem előzmények nélküli a tudománytörténet-

³What Darwin thinks of the Thoughts of Plants. *The New York Times*, 1908. szept. 3.

ben, így a növényélettan mai kutatási területei, sajátos interdiszciplináris érdeklődése és meglepő felismerései sem a semmiből nőttek ki hirtelen. (E helyt nem az olyan, nagy közönségvisszhangot kiváltó munkákra gondolunk, mint például a hatvanas években megjelent *The Secret Life of Plants* című népszerűsítő kiadvány [TOMPKINS–BIRD 1973] – az ezekben tükröződő áltudományos, megalapozatlan fantáziákat tudományos tényként bemutató szemlélet sokkal inkább ártott a növényélettani kutatások megítélésének, mintsem használt.) Érdekes az a megosztottság, amely a terminológia körül alakult ki az utóbbi egy-két évtizedben. A kutatók egy csoportja, a „növényi neurobiológia” szószólói (*plant neurobiology proponents*) nem látják problematikusnak, hogy a növények kapcsán intelligenciáról, tanulásról, tudatról, memóriáról, érzőképességről és kommunikációról beszéljenek, míg a másik oldal (*plant neurobiology opposers*) ezeket a humán élet- és viselkedéstanból kölcsönzött fogalmakat egyáltalán nem tartja alkalmasnak a növényi életfolyamatok leírására (TAIZ et al. 2019). (Többek között olyan hivatkozásokkal, hogy az újabb kutatások szerint a növények relatív szerveződési egyszerűsége nem teszi lehetővé az állatokéhoz hasonló tudat kialakulását, illetve hogy az intelligencia különböző definíciói annyira eltérhetnek egymástól, hogy az intelligencia fogalma külön megszorítások nélkül nem alkalmazható a jelenségek pontos leírására.)

A „növényi neurobiológia” propagálói ezzel szemben arra intenek, hogy a kutatók ne tekintsek passzív automatáknak a növényeket, és kreatívan használják a metaforák és a költészet megtermékenyítő erejét. Vajon miért uralkodik el manapság ismét az antropomorf megközelítés a biológia tudományán? – teszik fel a kérdést az ellenzők. Az igény szerintük abból az egyébként nagyon is jogos emberi aggodalomból származik, hogy tönkretesszük a minket körülvevő élővilágot; felszámoljuk az élőhelyeket és a sokféleséget, túlhasználjuk a természeti erőforrásokat, illetve okozói, tanúi és elszenvetői vagyunk a klímaváltozásnak. Ez az aggodalom – és kevésbé a növények valódi fiziológiai viselkedése – vezet bennünket arra, hogy etikai szempontokat is figyelembe vegyünk a növények és saját, növényvilághoz fűződő viszonyunk tanulmányozása során.

A kortárs filozófiai érdeklődés megerősödése

Láthattuk, hogy a biológiában megjelenik egy újfajta (etikai szempontokat is felvető) viszonyulás a növényekhez, ezzel párhuzamosan pedig a filozófia is egyre nyitottabbá válik a növényi létforma közelebbi vizsgálata során nyert új felismerésekre. A „növényi neurobiológia” antropomorf szóhasználatával párhuzamosan a filozófia (a filozófiának a növényekkel foglalkozó, egyre terebélyesedő ága) is egyre több, a növényi létezés sajátosságaiból eredő hasonlattal él, útkeresésének egy jellegzetes irányát a növényi létezés embertől alapvetően eltérő modelljeinek elemzése határozza meg. A már említett Michael Marder munkássága úttörő jelentőségű ezen a téren, de a növényi lét kérdései és a növényi létforma lehetséges tanulságai egyre több kortárs gondolkodót foglalkoztatnak. A hagyományos nyugati filozófiai megközelítésekkel szemben, amelyek többnyire a növények taxonómikus kategorizálásában merülnek ki, alternatívát kínálhatnak a növényekkel való találkozásra a hermeneutikai fenomenológia, a dekonstrukció és a kritikai poszthumanizmus egyes irányzatai, amelyek az elvonatkoztatató általánosítás helyett a szingularitásra koncentrálnak különböző módokon. A nyugati metafizikai hagyomány megkérdőjelezése ezekben az áramlatokban a növényekkel kapcsolatos reflexió egyik alapkérdése.

A növények iránti új filozófiai érdeklődés egy másik iránya etikai jellegű. Az elmúlt évtizedek tudományos vitáinak egyik legfontosabb jellemzőjeként említhetjük a perspektívaváltás sürgető igényét: a nyolcvanas években keletkezett az *animal turn* terminus, amely az állatokat emelte ki marginalizált kultúrtörténeti és etikai helyzetükből, és ezzel utat nyitott az antropocentrikus közelítések hegemoniájának lebontásához. Napjaink

korszakjelző hívószava a *nonhuman turn*, amelynek tájékozódási horizontjába magától értetődő módon beletartoznak a konceptuális gondolkodás számára az állatoknál is nehezebben megközelíthető növények is. Ez a közelítés alapvetően a többi létforma instrumentális értékén túlmenő megbecsülésére és a „lenni hagyásban” való tiszteletére helyezi a hangsúlyt.

Teológia

Mi köze lehet a biológiában és a filozófiában zajló, növényekkel kapcsolatos nézőpontváltásnak a teológiához? Első pillantásra úgy tűnhet, a növénybiológia és a teológia olyan távol esik egymástól, hogy tudományos párbeszédbe hozni őket nagyjából értelmetlen erőfeszítés. Sem a Szentírásban, sem a teológiatörténetben nem játszanak ugyanis jelentős szerepet a növények; ha felbukkannak, akkor is csak a látóhatáron felsejlő távoli díszletekként kapunk róluk tudósítást. Matthew HALL *Plants as Persons* című monográfiájában (2011) egyenesen „passzív növényekről” beszél, amikor a növények és a keresztény hagyomány viszonyát vizsgálja. Hall szerint a bibliai és teológiatörténeti forrásokban még csak-csak találunk olyan szöveghelyeket, amelyek figyelemben részesítik az állatokat, és rámutatnak az ember és állat közti „horizontális” kapcsolat lehetőségeire; a növényekre vonatkozóan azonban aligha fogunk ilyen utalásokba botlani, sőt még a hierarchikus kapcsolatok is csak elvétve nyerne említést. A platóni és arisztotelészi megközelítéshez hasonlóan a növények háttérszerepbe szorulnak, és az emberi uralom alávetettjei. A teológiai források java részében a növények a radikális másság megtestesítői, az ontológiai dualizmus másik oldalának képviselői egy alapvetően zoocentrikus világképben.

A Biblia természetfelfogásában Isten nem csupán eredete minden teremtettnak, magukban a teremtményekben is jelen van a porba lehelt megelevenítő lélek, ám ez utóbbi csak az állatokban és az emberben közös. A növények bibliai értelemben nem élőlények, nélkülözik az életető lehetet és a testiség alapvető feltételét, a húst. Hall azt állítja, a növényeket a bibliai passzusok többsége élettelen teremtményekként tünteti fel, ellentétben akár a görög filozófiával (ahol életet és bizonyos típusú lelket is tulajdonítanak nekik), akár a környező kultúrákkal együtt, amelyek elismerik, hogy az ember léte a növények lététől függ, s a növényi létezés minden más létformához hasonló folyamatát és jellemzőjét. A bibliai elbeszélésekből leszűrt kritériumok alapján a növények szándékos háttérbe szorításáról beszélhetünk, ami nem más, mint egyfajta politikai konstrukció: a növényeket az emberekhez és állatokhoz hasonlítható tulajdonságoktól és képességektől, végezetül pedig magától a létezésről megfosztva a világban uralkodó „természetes” értékhierarchiát alátámasztani kívánó gondolati struktúra. A növények legalul helyezkednek el a természeti értékrendnek ebben a teljességgel emberközpontú ábrázolásában, az Istenhez való hasonlatosság alapján vázolt hierarchiában sokkal kisebb az értékük, mint bármelyik másik teremtménynek.

Jóval kisebb számban bár, de akadnak ígehelyek, amelyek ennek az általános, a teológiatörténet évszázadai alatt megszilárdult képnek ellentmondani látszanak. Ezek a növényeket más élőlényekhez hasonlítják, és azt su-

gallják, hogy a növények önállóak, céljaik és szándékaik vannak. Nemhogy élő teremtmények, hanem figyelmes, kommunikatív, érzékeny és autonóm lények is (lásd Ám 2,9; Ézs 35,1–2; Jób 5,25; Zsolt 96,11–13; Jer 17,8; Bír 9,8–15; Zak 11,2). Közelebbről nézve azonban ezek az ábrázolások teljességgel allegorikusak, és nem lazítják fel az élő és élettelen közé húzott éles határvonalat. A növény az emberi használat tárgya; a Bibliában megjelenő mintegy százötven növényfaj túlnyomó többsége a mezőgazdasághoz kapcsolódik. A saját törvényei szerint, vadon élő növényvilág képzetével nem találkozunk, a tisztán instrumentális viszony határozza meg ember és növény kapcsolatát; a kölcsönös gondoskodás vagy az együttérzés lehetősége nem merül fel – talán csak egy ilyen kivételt találunk, Jónás történetében, ahol a próféta nem csupán azért panaszos, mert nem részesül többé a növény (tök) kínálta árnyékból, hanem mintha magával az elpusztított növényvel is együtt érezne.

A kortárs filozófia törekvései kapcsán tárgyalt jellegzetességek nem hagyják érintetlenül a teológiát sem; a kontextuális teológiák legnagyobb részére jellemző az antropocentrizmus, a hierarchikusan szerveződő világrend kizárólagosságának és a kirekesztő megkülönböztetésen alapuló duális struktúráknak a kritikája. A felszabadításteológia, az ökofeminista teológiai közelítések meglehetősen radikálisan bontják le ezeket a gondolati képződményeket, de az igazán nyugtalanító kérdést ritkán teszik fel: mi az, ami ezeknek a „mérgező” gondolatrendszereknek a lebontása után a hagyományból megmarad, és ami megmaradt, az koherens egészként képes lesz-e továbbra is működni? Ebben az összefüggésben érdemes megemlítenünk Wilfried HÄRLE dogmatikakötetének teremtett világgal foglalkozó fejezetét, amely a rendszeres teológiai összegzés keretében kitekintéssel szolgál a nem emberi teremtmények státuszára vonatkozóan is (1995, 410. kk.).

Härle szerint a 20. század hatvanas éveig a dogmatikák többsége a teremtményeket kizárólag a teológiai antropológia, azaz az emberről szóló tanítás keretében tárgyalta. A hetvenes-nyolcvanas évek ökológiai tudatosodásával azonban egyre inkább előtérbe kerülnek azok a megközelítések, amelyek ezt az erőteljes antropocentrizmust, esetenként antropomonizmust kritikus vizsgálat tárgyává teszik, és az embereket az egyéb teremtményektől elválasztó különbségek hangsúlyozása helyett azok elválaszthatatlan kapcsolódására hívják fel a figyelmet. A teremtett világ sokféleségéről és egységéről szóló fejezetben a szerző megállapítja, hogy a természet és ember megkülönböztetése óhatatlanul téves következtetésekre vezet: az ember a természet része volt és marad, az anyagcsere-folyamatok révén életünkben és halálunkban is részesei vagyunk a minket körülvevő világnak. A teremtett világ működésében tehát nemcsak a növények vagy a teremtett világ anorganikus létezői bírnak funkcionális értékkel (szolgálnak például tápanyagul más szervezetek számára), hanem az ember is. A teremtett világ egységbe foglalja a benne rejlő sokféleséget, az egész pedig a különbözőségekkel együtt megőrzendő. Härle szerint a teremtmények különbözősége és sokfélesége nem ellentéte, hanem egyenesen feltétele a teremtés egységének. Ez nem csupán fogalmi egység, hanem nagyon is konkrét, az életgyakorlatban megnyilvánuló szimbiózis is. A teremtmények nem csupán ugyanannak a nagy összefüggésrendszernek az elemei, hanem egymástól való kölcsönös függésükben a rendszer működési folyamatainak fenntartói is. A teremtett világ differenciált egységének legalapvetőbb létmegnyilvánulása a Teremtő dicsérete. Az ember különleges helyzete abban ragadható meg, hogy egyedül ő az, aki nemcsak megfelelni, de ellent is mondhat ennek a rendeltetésnek; egyszerűen más létezőket is olyan helyzetbe hozhat, hogy ne vagy csak nagy nehézségek árán legyenek képesek létükért – létezésük révén – hálát adni. A nem emberi teremtmények kizsákmányolása és eszközszerű használata az erről az összefüggésről való megfélemezés következménye, az ember uralkodásra szóló mandátuma tehát csakis a figyelmes szeretet közegében valósulhat meg. A növényi etika szempontjából nem lehet mellékes, amit Härle a szeretet kapcsán állít, hogy tudniillik a valódi megismerés csakis szereteten alapuló megismerés lehet, s noha ez elsődlegesen az emberek közti megismerésre vonatkozik, analóg módon kiterjeszhető lehet az ember állatokra és növényekre irányuló megértésére is (HÄRLE 1995, 265. o.).

Hasonló érveléssel találkozhatunk Erazim Koháknál, aki azt állítja, az ökológiai dilemma (azaz annak a látzatproblémája, hogy nem tudunk racionális érvek alapján választani az ökocentrikus, illetve antropocentrikus megközelítés között) legfőbb jellemzője, hogy a „végeesség felett érzett szomorúság hangján szólal meg” (KOHÁK 2000, 86–100. o.). Ezzel pedig nem valamiféle racionális döntés szegezhető szembe, hanem csak a szeretet maga. Kohák továbbmegy: halált megvető nagyvonalúság szeretni merni a szenvedő és elmúlásra ítélt teremtett világot. A végeesség felett érzett gyász utolsó szava talán a költészet – mert csak ez érteti meg velünk a maga teljességében „a vég szomorúságát”, a *ricoeuri tristesse de finit*.

Nemes Nagy Ágnes bevezetésben idézett verséhez visszakanyarodva: a társteremtmények, ezen belül a növények iránti kategóriakényszer nélküli, szeretetteli nyitottság és elfogadás lehet csak az alapja annak, hogy az ökológiai válság ránk nehezedő valósága közepette a teremtés egészének új, az eddiginél harmonikusabb együttélése felé indulhassunk el.

Hivatkozott művek

- CALVO, Paco 2016. The Philosophy of Plant Neurobiology: A Manifesto. *Synthese*, 193. évf. 5. sz. <https://philpapers.org/rec/CALTPO-21>.
- HALL, Matthew 2011. *Plants as Persons. A Philosophical Botany*. State University of New York, New York.
- HÄRLE, Wilfried 1995. *Dogmatik*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- HERNER Máté 2018. A növények titkos élete. A ἔτερον ζῶον helye és szerepe a Timaiosz élő világában. *Elpis*, 18. évf. 1. sz. 7–17. o.
- INGENSIER, Hans-Werner 2001. *Geschichte der Pflanzenseele. Philosophische und biologische Entwürfe von der Antike bis zur Gegenwart*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- KOHÁK, Erazim 2000. Az ökológiai tapasztalat változatai. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv*. Osiris, Budapest.
- MARDER, Michael 2013. *Plant Thinking. A Philosophy of Vegetal Life*. Columbia University Press, New York.
- TAIZ, Lincoln et al. 2019. Plants Neither Possess nor Require Consciousness. *Trends in Plant Science*, 24. évf. 8. sz. 677–687. o.
- TOMPKINS, Peter – BIRD, Christopher 1973. *The Secret Life of Plants*. Harper & Row, New York.
- What Darwin thinks of the Thoughts of Plants. *The New York Times* 1908. szept. 3.

Szűcs Kinga az ELTE magyar–német szakán végzett, majd a CEU posztgraduális történelem mesterképzésén szerzett diplomát. Teológiai végzettséget 2014-ben szerzett az Evangélikus Hittudományi Egyetem teológus mesterszakán, szociáletika szakirányon. Jelenleg az EHE doktorjelöltje és tanársegédje, az Ararát teremtésvédelmi munkacsoport tagja, illetve az ECEN (European Christian Environmental Network) kommunikációs felelőse.

Kézdy
Pál

Bibliai csapások napjainkban

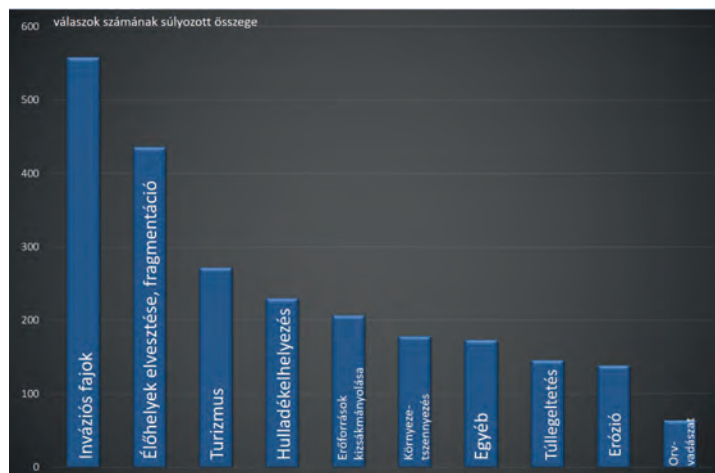
Inváziós fajok terjedése

„Nem láttak ilyet sem őseid, sem azoknak ősei mind a mai napig, amióta ezen a földön laknak”
(2Móz 10,6)

A biodiverzitás elvesztéséről azok is értesülnek, akik nem rendelkeznek mélyebb természettudományos ismeretekkel. A kutatók és természetvédelmi szakemberek ugyanakkor olyan folyamatokat is látnak és jeleznek, amelyek a laikusok számára sokáig rejtve maradnak. Amikorra a változások olyan szintet érnek el, hogy a lakosság komfortos életvitelét befolyásolják, addigra sok folyamat már visszafordíthatatlan. A távoli vidékekről behurcolt, agresszíven terjedő fajok jelenléte csak akkor tűnik fel, ha allergiát okoz a parlagfű, bűdös márványospoloskák vagy csípős harlekinkaticák lepik el a lakásunkat. A biológiai inváziók azonban évtizedek óta a természetes ökoszisztémát fenyegető egyik legnagyobb veszélyt jelentik.

Mi jelenti a legnagyobb veszélyt a védett területeken?

A biodiverzitás megőrzésének legfontosabb helyszínei a védett természeti területek (nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek, *Natura 2000* területek). Természetvédelmi kezelésükért hazánkban a tíz nemzeti park igazgatósága felel, a természeti rendszereket fenyegető veszélyekkel az itt dolgozó szakemberek szembesülnek elsőként. 2016-ban az ő körükben végeztünk kérdőíves felmérést, amelyre 144 védett területről érkeztek válaszok (KÉZDY

Veszélyeztető tényezők hazánk védett területein

et al. 2018). Az első kérdés az volt, hogy sorolják fel, mit tekintenek az adott területen a legsúlyosabb veszélyeztető tényezőnek, és 1-től 5-ig terjedő értékkel súlyozzák is azokat. Első helyre – némileg meglepő módon – az inváziós fajok kerültek. Terjedésük a vizsgált 144-ből 139 (97%) védett területen jelent problémát, és a súlyozott értékeket összesítve is ez került az első helyre. Ezt követi az élőhelyek elvesztése, a turizmus és a hulladékelhelyezés (1. ábra). Ha figyelembe vesszük, hogy a hazánkban idegenhonos, inváziós növényfajokról szóló első listák csupán a 2000-es években jelentek meg (BALOGH et al. 2004, CSISZÁR 2012), az állatfajokról pedig napjainkig sem készült ilyen lista, akkor megállapíthatjuk, hogy a természetvédelemnek nagyon rövid idő alatt kellett szembenéznie egy rendkívül súlyos, új kihívással.

Mit jelent az inváziós faj?

Az inváziós faj kifejezést a szakirodalomban többféle értelemben használják, de általában azokat a fajokat soroljuk ide, amelyek a természetes elterjedési területükön kívül fordulnak elő (idegenhonosak), ott képesek megtelepedni és elterjedni, és ezzel a természetes életközösségeket veszélyeztetik. Ez a definíció a nemzetközi szakirodalomban elterjedt *invasive alien species* (IAS) fogalmának felel meg.

Nem mindig könnyű eldönteni, hogy egy faj idegenhonos vagy őshonos-e. Őshonosnak azokat a fajokat tekintjük, amelyek az adott területen emberi közreműködés nélkül is előfordulnának. Míg a neolitikum előtt a döntően vadászó-gyűjtögető életmódot folytató emberek még a természet részének tekinthetők, a mezőgazdaság megjelenésével az emberiség természetátalakító képessége ugrásszerűen megnőtt. Ezért a később megjelenő új fajoknál az emberi tevékenység legalább közvetett hatása feltételezhető. Ez a hatás azt jelenti, hogy az adott faj átlép egy olyan terjedési korlátot – leggyakrabban valamilyen földrajzi akadályt –, amelyet természetes úton nem tudna leküzdeni. Gyakran felmerül az a kérdés, hogy ez miért probléma, hiszen a fajok természetes úton is vándorolnak. A gondot általában az jelenti, hogy a természetes folyamatoknál a fajokkal általában lépést tudnak tartani a természetes ellenségeik is. A betelepített vagy behurcolt fajok azonban nagy ugrással kerülnek a kontinensünkre, többnyire maguk mögött hagyva specialista károsítókat vagy kórokozókat. Az idegen fajok közül azok veszedelmesebbek, amelyeket távoli kontinensről, főként Amerikából hurcoltak be, mivel ezeknek nincsenek természetes ellenségei Európában. Nem véletlen, hogy az inváziós fajok legnagyobb része amerikai eredetű – a növények esetében ez 64%-ot jelent. Ilyen például a – sokak által igazi magyar fafajnak vélt – akác (*Robinia pseudoacacia*), amelyet 1601-ben a párizsi botanikus kert igazgatója, Jean Robin hozott be elsőként Európába (Linné ezért később róla nevezte el a növényfajt).

A fajok a sikeres megtelepedést követően csak akkor válnak invázióssá, ha valamely tulajdonságuk erre alkalmassá teszi őket; jellemzően gyors szaporodóképességük, környezeti feltételekkel szembeni tág toleranciájuk, valamint jó versenyképességük és agresszivitásuk. A terjedési akadályokon átjutott fajok nagyjából egytizede képes legalább néhány generációnyi időre emberi gondoskodás nélkül is megélni. Ezeknek is csak nagyjából egytizede telepszik meg tartósan. A tartósan megtelepedettek nagyobb része is megmarad a behurcolás helyén, csak nagyjából egytizedük terjed el nagyobb területen, és válik inváziós fajjává. Ezer fajból egy nem is tűnik olyan soknak, de a behurcolt fajok száma igen magas – Európában a tartósan megtelepedett idegenhonos fajok számát tizenkétezer fölé becsülik (DAISIE 2009).

Kaukázusi medvetalp Pusztázámornál

Kaukázusi medvetalp Hollandiában, a leideni vasútállomás mellett

Mi a gond az inváziós fajokkal?

Az invázióknak jelentős gazdasági hatásai vannak. A közvetlen károkozásra példa, hogy az amerikai eredetű zöld juhar nemcsak a folyók árterein terjed, és jelent természetvédelmi problémát, hanem egyúttal a gyümölcsfákon súlyos károkat okozó amerikai fehér medvelepke köztesgazdájaként is hatással van környezetére. Jelentős lehet az erdőgazdasági károkozás is, amelyre jó példa az Észak-Amerikából behurcolt tölgy csipkésposloska, melyet Magyarországon csupán 2013-ban észleltek először, de napjainkra mindenhol elterjedt, és az ország déli-délkeleti területein már jelentős tölgypusztulást okoz (CsÓKA et al. 2019). Már egy 2009-ben megjelent tanulmány évi 12,5 milliárd euróra becsülte a közvetlen károk és az inváziós fajok elleni védekezés együttes költségét Európában (KETTUNEN et al. 2009).

Számos inváziós faj egészségügyi kockázatot is jelent, több behurcolt állatfaj betegségeket hordoz, a növények között pedig allergének és bőrbetegségeket okozó fajok is előfordulnak. Hollandiában autózva megfigyelhető, hogy a csatornákat hosszan kíséri az embernél magasabbra megnövő, kaukázusi medvetalp nevű ernyősvirágzatú növény. Terjedése már megállíthatatlan, a városok gyomos helyein (például vasútállomásoknál) is találkozhatunk vele. Minden más fajt kiszorítva jelentősen megváltoztatja a vizes élőhelyeket, kiirtását azonban nem csak az nehezíti, hogy bőségesen

szórja magjait, és a kivágást követően nagyon gyorsan újra kisarjad; ennél is nagyobb probléma, hogy mérgeanyagai komoly hólyagos gyulladást és fájdalmas égési sérülést idéznek elő, amely maradandó hegesedéssel gyógyul, a szembe kerülve pedig akár vaktságot is okozhat.

Az inváziós fajok többféle úton veszélyeztetik a természetes életközösségeket. A leggyakoribb probléma, hogy erős versenyképességükkel kiszorítják az ugyanolyan élőhelyet kedvelő őshonos fajokat. A folyókat kísérő japánkeserűfű sűrű állománya mellett semmilyen más növényfaj nem él meg. Az idegen fajok több esetben hibridizálódnak az őshonos fajokkal, illetve azok génkészletét veszélyeztetik, így tüntetik el a katonás sorokba ültetett nemes nyárok a folyóárterek gyönyörű, görbe törzsű fekete nyárfáit. Az állatfajoknál gyakori probléma, hogy predációjukkal kiirtják ritka hazai fajok populációit (így például az észak-amerikai naphal más halfajok ivadékait, ikráit fogyasztja). Sok idegenhonos fajjal együtt olyan károsítók és kórokozók érkeznek, amelyek az őshonos fajokat is fenyegetik. Az inváziós fajok tartós változást okoznak termőhelyükön, „kiszarolják” a talajokat. A fent említett akác gyökérgümöiben nitrogénkötő baktériumok él-

Japánkeserűfű inváziója a Rába mentén, Szentgotthárdnál

nek. A feldúsult nitrogént kevés növény képes elviselni (elsősorban csak olyan gyomfajok, mint a bodza, a ragadós galaj vagy a vérehulló fecskefű). Bár az akácok aljnövényzete dúsnak látszik, azt csak két-három növényfaj alkotja, szemben az azonos termőhelyen álló tölgyessel, ahol ez a szám százas nagyságrendű is lehet.

A hazai védett területeket veszélyeztető fajok

A korábban említett kérdőíves felmérés arra is kitért, hogy a védett területeket mely inváziós fajok veszélyeztetik. Ennek alapján összeállítottuk a legtöbb területen problémát jelentő növény- és állatfajok listáit. A listán összesen harminc állatfaj szerepel, melyek közül tizenkilenc vízben él. A tíz legveszélyesebbnek bizonyult faj között öt halfajta kapott helyet. Ezek a válaszok megerősítik, hogy a legveszélyeztetettebb élőhelyek a természetes álló- és folyóvizeink. A lista elején szerepel az énekesmadarak predációját végző házimacska, az őshonos hétpettyes katicát kiszorító harlekinkatica és két, vadászati céllal betelepített nagyvad faj, a muflon és a dámszarvas is. A növényfajok közül kiemelkedik a fehér akác, amely a védett területek 66%-án szerepel a legnagyobb problémát jelentő fajok között. A tíz legproblémásabb növényfaj közül nyolc észak-amerikai eredetű és hét fás szárú.

Mind a tíz faj száz évnél régebben került az országba, jellemzően erdészeti vagy kertészeti céllal történt szándékos betelepítés eredményeként. Az élővizek az inváziós növényfajok esetében is rendkívül veszélyeztetettek.

Tölgy csipkésposloska. Fotó: Csóka György

A védekezés lehetőségei

Az özönfajok megfékezéséhez a természetvédelmi gyakorlatnak az eddigiektől radikálisan eltérő, új utakat kell keresnie. A területek érintetlenségének megőrzése vagy a hagyományos gazdálkodási formák fenntartása helyett sokszor csak drasztikus beavatkozások hoznak eredményt. A kezeléseket elsősorban uniós forrásból végző nemzeti park-igazgatóságok legtöbb esetben még csak a kísérletezés fázisában vannak, amelynek során számos szempontot kell mérlegelniük. Lássunk néhány példát az inváziós növényfajokkal már szennyezett területek kezelésének lehetőségeire, amelyek rávilágítanak, hogy a legtöbb esetben nincs egyértelműen jónak tekinthető megoldás, és a beavatkozások előre nem látható hatásokkal is járhatnak.

Legelterjedtebb módszernek a vegyszeres eljárások számítanak. Ennek az az oka, hogy a legtöbb növényfaj az inváziós képességét annak is köszönheti, hogy jól sarjad, ugyanakkor éppen emiatt nem lehetséges mechanikus eszközökkel kiirtani. A kémiai szerekkel – elsősorban glifozátokkal – történő kezelés kétségtelenül a leghatékonyabb megoldás, ugyanakkor a vegyszerek kijuttatása jelentős környezetterhelést jelent a védett és *Natura 2000*-es

területekre. Különösen igaz ez az élővizek közelében. (Nem véletlen, hogy például a szlovén erdőtörvény kifejezetten tiltja az ilyen eljárások alkalmazását.) Néhány faj esetében megoldást jelenthetnek a mechanikus eljárások is. Ez azonban gyakran nem a növény kivágását jelenti, hanem például a zöld juhar esetében a törzs külső rétegeinek gyűrű alakban történő átvágását. Ez a módszer egyes fajok esetében megakadályozza sarjak képzését.

Mivel az inváziós fajok sikerességének fontos eleme, hogy kártevőik és kórokozói nem érkeznek meg velük együtt, sok esetben próbálkoznak ezek kijuttatásával, amit biológiai védekezésnek nevezünk. Ezek az eljárások óriási kockázattal járnak, erre kitűnő példa a harlekinkatica esete; Nyugat-Európába ugyanis szándékosan telepítették be üvegházakba a levéltetvek elleni védekezés céljából, onnan viszont saját erejéből terjeszkedett tovább kelet, dél és

észak felé, így érte el hazánkat is 2008-ban. 2011-től tekinthetjük özönfajnak, mert ettől kezdve jelentkezik óriási egyedszámban (MERKL 2017). Hatása nem csupán abban áll, hogy az őshonos fajokat, mindenekelőtt a hétpettyes katicabogarat kiszorítja, hiszen predációs tevékenysége az egész rovarközösség összetételét befolyásolja, illetve annak diverzitását csökkenti (VARGA 2017).

A fenti beavatkozások legtöbbje az élőhelyek jelentős bolygatásával jár, rendkívül forrásigényes, illetve hosszú ideig tartó utókezelés nélkül fennáll a visszafertőződés veszélye is. Erre hivatkozva az ausztriai Donau-Auen Nemzeti Parkban a Duna árterének invazív fajokkal erősen szennyezett szakaszain a beavatkozások mellőzése mellett döntöttek. Abból a természetvédelmi stratégiából indultak ki, hogy a természetes folyamatok biztosítása mellett az élőhely fajokösszetételétől függetlenül is gazdag rovar- és madárfauna alakul. Ennek ellentmond az a megfigyelés, hogy a harkályfajok az őshonos fehér- és törékeny fűzfákon, illetve fekete nyárfákon táplálkoznak és választanak költőhelyet, míg az inváziós fákat kerülik.

” Az ószövetségi tíz csapás közül a békák, szúnyogok, böglyök és sáskák inváziója mintha a napjainkban zajló biológiai inváziók bibliai előképe lenne. A jelenség okainak és a védekezés lehetőségeinek keresése szükségessé teszi a természeti környezetünkért való felelősségünket érintő alábbi kérdések átgondolását. ”

Felelősségünk a biodiverzitás elvesztésében

Az ószövetségi tíz csapás közül a békák, szúnyogok, böglyök és sáskák inváziója mintha a napjainkban zajló biológiai inváziók bibliai előképe lenne. A jelenség okainak és a védekezés lehetőségeinek keresése szükségessé teszi a természeti környezetünkért való felelősségünket érintő alábbi kérdések átgondolását.

- A természetvédelem célja csak a természetes élőhelyek és fajkészletük megőrzése lehet, nem lehet szempont az, hogy amit megőrzünk, annak van-e látható haszna az emberiség számára.
- Azokat a fajokat kell visszaszorítanunk, amelyek a ránk bízott értékeket veszélyeztetik, tehát nem csak az egészségügyi vagy gazdasági károkozókat.
- Az idegenhonos inváziós fajok terjedése szorosan összefügg más globális problémákkal. A klímaváltozás teszi lehetővé a trópusi fajok elterjedésének északra tolódását, az áruszállítások vagy akár az utazások is segítenek nagy földrajzi távolságokról behurcolni újabb idegenhonos fajokat.
- A védekezés csak a természetvédelem hagyományos felfogásának megváltoztatásával lehetséges. A biodiverzitás megőrzése sok esetben csak fajok kiirtásával lehetséges, amihez gyakran olyan eszközökhöz kell nyúlnunk, amelyek hatásai kiszámíthatatlanok. (Ilyen például a vegyszerhasználat és a biológiai védekezés.)
- A felelősség nem tolható el a felettünk álló szervezetek felé. Oda kell figyelnünk, hogy mit hurcolunk magunkkal az utazásaink során, és az sem mindegy, hogy mit ültetünk a kertünkbe vagy az utcákra. A magas

körös például ugyanolyan „várostűró” és szép, mint a nyugati ostorfa, de telepítésével nem veszélyeztetjük a közeli védett erdőket.

Felhasznált irodalom

- BALOGH Lajos – DANCZA István – KIRÁLY Gergely 2004. A magyarországi neofitonok időszerű jegyzéke és besorolásuk inváziós szempontból. In: Mihály Botond – Botta-Dukát Zoltán (szerk.): *Biológiai inváziók Magyarországon. Őzönnövények*. TermészetBÚVÁR Kiadó, Budapest. 61–92. o.
- CSISZÁR Ágnes (szerk.) 2012. *Inváziós növényfajok Magyarországon*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron.
- CSÓKA György et al. 2019. The oak lace bug (*Corythucha arcuata*) – a multiple threat on oak ecosystems. In: Simon Zidar (szerk.): *Detection and control of forest invasive alien species in a dynamic world. Book of Abstracts of the international conference of the LIFE ARTEMIS project, 25–28 September 2019, Ljubljana*. The Silva Slovenica Publishing Centre, Slovenian Forestry Institute.
- KETTUNEN, Marianne et al. 2009. *Technical support to EU strategy on invasive alien species (IAS). Assessment of the impacts of IAS in Europe and the EU*. Institute for European Environmental Policy, Brussels.
- KÉZDY Pál – CSISZÁR Ágnes – KORDA Márton – BARTHA Dénes 2018. Inváziós fajok előfordulása és kezelése Magyarország védett és Natura 2000 területein, európai összehasonlítással. *Természetvédelmi Közlemények*, 24. évf. 85–103. o.
- MERKL Ottó 2017. Kártevő bogárjövemények Magyarországon: pillanatfelvétel 2016-ban. *Magyar Tudomány*, 178. évf. 4. sz. 402–405. o.
- The DAISIE 2009. *Delivering Alien Invasive Species Inventories for Europe. Handbook of Alien Species in Europe*. Springer, Dordrecht.
- VARGA Zoltán 2017. A biológiai invázió általános kérdései. *Magyar Tudomány*, 178. évf. 4. sz. 388–394. o.

Kézdy Pál erdőmérnökként végzett a Soproni Erdészeti és Faipari Egyetemen, ahol a tölgykutató területén szerzett PhD-fokozatot. A Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóságának általános igazgatóhelyettese. Számos tudományos és ismeretterjesztő publikációja jelent meg a dendrológia és a természetvédelem területén. Elsősorban skandináv regényekről írt szépirodalmi recenzióit a *Credo*, a *Hét Hárs* és az *Észak* folyóiratok közölték.

Takács-
Sánta
András

A közösségek újrafelfedezése*

Remény az ökológiai válság korában

Ha lesznek történészek egy-két évszázad múlva, alighanem úgy fognak visszatekinteni korunkra, mint az ökológiai válság korára. A globális éghajlatváltozás, a fajok tömeges kihalása, a talajok degradációja vagy éppen számos szintetikus vegyület mérgező hatása egyre súlyosabb társadalmi gondot jelentenek szerte a világon. Problémák, amelyek mindnyájunkat érintenek – és amelyeknek mindnyájan okozói vagyunk. Az utóbbi egy-két évben a tömegmédiá is igencsak fölkapta az ökológiai válság témáját, a számos apokaliptikus hangvételű cikk és műsor hatására pedig egyre több emberen uralkodik el az „ökoszorongás”. Milyen körülmények között fogunk élni hamarosan mi magunk és különösen utódaink? Nyomor, káosz, éhínség, szomjúság vár ránk? Egyre gyakoribbak lesznek a háborúk a kimerülőben lévő természeti források birtoklásáért?

Az aggasztó hírek közepette fájdalmasan kevés reményt kapunk. Alig valamit hallunk arról, hogy miként tudnánk mégiscsak jobb irányba téríteni az aggasztó trendeket. Elvértve léteznek csak pozitív víziók, jó értelemben vett utópiák arról, hogy miként néznének ki az ökológiailag (is) fenntartható társadalmak a 21. században. És ha lehet, még kevesebb szó esik arról, hogy milyen társadalmi szereplők segíthetnének eljuttatni társadalmainkat a maiból egy fenntartható állapotba. Ebben az írásban ez utóbbi témával foglalkozunk – fölcillantva némi reménysugarat. Helyzetünk ugyanis tagadhatatlanul kétségbeejtő, ám korántsem reménytelen.

A hiányzó szereplők: a közösségek

Mintegy fél évszázada vagyunk már tudatában az ökológiai válságnak (MCNEILL 2000), ám jelentős áttörést mindmáig nem sikerült elérnünk az ökológiailag fenntartható társadalmak irányában. Inkább csak kisebb korrekciókat sikerült elvégeznünk, kultúránk irányán alapvetően nem módosítottunk.¹ Nagyon úgy tűnik, hogy azok a társadalmi szereplők, akiktől az elmúlt évtizedekben azt vártuk, hogy zászlóshajójává válnak a Nagy Ökológiai Fordulatnak, képtelenek betölteni ezt a szerepet; és ha ez eddig így volt, nem túl sok alapunk van arra, hogy azt reméljük, ezután majd minden másképp fog történni. A nagyvállalatokra és a kormányzatokra csak kevésé számíthatunk (hiszen gyakrabban a probléma részei, mint a megoldásé), a civil szervezetek túlspecializáltak, jellemzően nem rendelkeznek átfogó társadalmi vízióval, az egyének pedig önmagukban túl gyengék.²

* Jelen írás három korábbi munkán alapszik (TAKÁCS-SÁNTA 2017; 2019; 2020), kiegészítve néhány új bekezdéssel és friss információval.

¹ Kultúrán itt és most a fennálló társadalmi-gazdasági rendszer és a hozzá kapcsolódó gondolkodásmód értendő.

² Annak némileg részletesebb elemzéséért, hogy ezektől a szereplőktől miért nem várhatjuk a nagy ökológiai fordulatot, lásd TAKÁCS-SÁNTA 2017; 2019.

Vagyis noha ezek a szereplők fontosak lehetnek az ökológiailag fenntartható társadalmak kialakításában, önmagukban aligha elegendők. Mindebből következően új társadalmi szereplőkre *is* szükség van a Nagy Ökológiai Fordulathoz. Az áttéréshez tehát némileg át kell strukturálnia a társadalomnak. Ennek talán legígéretesebb lehetősége, ha az ökológiailag elkötelezett egyének összefognak egymással, de formális civil szervezetek helyett inkább egy új gondolkodásmód, illetve egy új társadalmi berendezkedés megvalósítását célul kitűző (*kis*)*közösségeket*, alapvetően baráti társaságokat alkotnak. A társadalmi atomizáció meghaladása jelentené az egyik legfontosabb kiutat az ökológiai válságból. Mielőtt azonban ez utóbbi állítást (jelen írás legfontosabb állítását) alátámasztanánk, előbb azt kell megnéznünk, hogy mit értünk a közösségek *újrafelfedezésén*, illetve hogy egyáltalán miféle közösségekről van szó itt és most.

Miért újrafelfedezés?

Miért a közösségek *újrafelfedezéséről* beszélünk, és miért tűnik ez reális forgatókönyvnek? A *Homo sapiens* mintegy kétszázéves történetének (MAREAN 2015) döntő részében az emberek kis vadászó-gyűjtögető közösségekben éltek, a mezőgazdaság bő tízezer évvel ezelőtti kialakulása után pedig egyre többen és többen faluközösségekben. Még a 19. század elején is a világ emberi népességének 97–98%-a falvakban lakott vagy nomád életformát folytatott állattartóként, illetve vadászó-gyűjtögetőként (PONTING 1991) – vagyis alapvetően közösségekben létezett. A látványos társadalmi atomizáció, az „egyszemélyes csoportok” (CSÁNYI 2002) általánossá válása csak a 19. században induló és a 20–21. századra kiteljesedő tömeges urbanizáció terméke. Történelmi távlatból nézve tehát a jelenlegi atomizált társadalmak tekinthetők egyértelműen anomáliának, s így emberi természetunktől korántsem volna idegen visszatalálnunk a közösségekhez. Sőt, döntő többségünkben ott van a határozott vágy a közösségi létre, és saját bőrünkön érezzük a közösségek (relatív) hiányát manapság.

Milyen közösségekről beszélünk?

A közösség fogalmát már csak a társadalomtudományokban is sokan sokféle értelemben használták (jó áttekintést ad LÉGMÁN 2012), és akkor a szó köznyelvi jelentéseiről még nem is beszéltünk. Fontos tehát tisztáznunk, hogy milyen közösségekről beszélünk.

Itt és most olyan közösségekről van szó, amelyekre az alábbi négy tulajdonság mindegyike igaz. Egyrészt a közösség tagjai rendszeres és gyakori személyes interakcióban állnak egymással, továbbá rendszeres időközönként azonos térben tartózkodva kommunikálnak egymással. Nem tartoznak ide tehát a pusztán virtuális közösségek. Továbbá a rendszeres és gyakori személyes interakció nagy eséllyel csak akkor teljesülhet, ha a közösség tagjai ugyanazon a településen, de legalábbis egymáshoz nagyon közeli településeken laknak. Részben ebben az értelemben beszélünk *helyi* közösségekről. Ám a „helyi” jelző jelen esetben ennél többet is jelent: egyfajta lokalizmust, illetve lokálpatriotizmust, vagyis a hely szeretetét, kötődést a helyhez, a lokalitás előnyben részesítését a nagyobb térléptékekkel szemben.

Másrészt a közösség tagjait hasonló értékrend és világnézet kapcsolja össze, vagyis gondolkodásmódjuk *alapjai*-ban hasonló. A szóban forgó közösségek tagjait rendszerint az ökológiai gondolkodásmód kapcsolja össze, és különíti el – gyakran akár egy településen belül is – a többségi társadalomtól. Ám léteznek – akár magyarországi – példák arra is, hogy mondjuk a vallási vagy a hagyományörző gondolkodásmód jelenti ezt a kapcsot, illetve elkülönülést

(legalábbis elsődlegesen) – ugyanakkor ezek a megközelítések jó összhangban állnak az ökológiai gondolkodásmóddal, és környezetkímélő viselkedés következik belőlük (TAKÁCS-SÁNTA 2016; 2017).

Harmadrészt a szóban forgó közösségek közös gyakorlati célokkal rendelkeznek, és ezeket együtt igyekeznek megvalósítani.

Negyedrésztt itt és most csak olyan csoportok nevezhetők közösségnek, amelyeknek legalább három (olykor viszont több száz) olyan felnőtt tagjuk van, akik minimum két külön rokonsági vonalat képviselnek. (Vagyis egyetlen, a mai értelemben vett család önmagában még nem jelent közösséget.)

A fentiek értelmében tehát *ökológikus helyi* közösségekről beszélünk. Ezek két nagy csoportra oszthatók: egye-

sek közülük komplex életmód-alternatívára törekcsenek, mások viszont csupán egyetlen ügyre fókuszálnak. Utóbbiak közé tartoznak többek között a közösségi kertekhez (ROSTA 2014) vagy a szívességbankokhoz (JACSÓ 2013) kapcsolódó, döntő részben városi közösségek. A továbbiakban csak a komplex életmód-alternatívát célzó ökoközösségekkel foglalkozunk, ám megjegyzendő, hogy ilyenek – elvileg legalábbis – az „együgyű” közösségekből is kinőhetnek.

A komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek egy saját tipológia értelmében három fő csoportba sorolhatók (TAKÁCS-SÁNTA 2016; 2017). Az

egyik csoport az *ökofalvak* közösségei. Az ökofalvak különálló települések vagy településrészek, amelyek egy ökológikus életmódot folytató közösség lakóhelyeül szolgálnak.³

A második csoport a *co-housing* közösségeké. A *co-housing* olyan lakóhelyet jelent, ahol emberek önszántukból alkotnak egy lakóközösséget, részt vesznek a házuk tervezésében, és maguk szervezik a közösségük életét. Az általuk meghatározott mértékben közös tereket hoznak létre, továbbá feladatokat, tevékenységeket osztanak meg egymás között (TAKÁCS-SÁNTA et al. 2017, 10. fej.). A *co-housingok* döntően városokban találhatóak, de léteznek közöttük vidékiek is. Noha csak kisebb részüket hozták létre ökológikus szándékkal, általánosságban érvényes, hogy a közösségi életformából következően a *co-housingok* lakóinak környezetterhelése kisebb, mint az őket körülvevő többségi társadalomé (MELTZER 2005).

Végül, de nem utolsósorban pedig ott vannak még a „szétszórt” ökoközösségek is. Ellentétben az előző két kategóriával, itt a közösség tagjai nem egymás szomszédságában, hanem egy településen (vagy több közeli településen) szétszórvva élnek – a teljes lakosságszámhoz viszonyítva kisebbségben. Városokban és vidéki településeken egyaránt léteznek ilyen közösségek.

A tagok közötti kapcsolatok szorossága jelentősen eltérhet az ökológikus helyi közösségekben. A „szétszórt” közösségek tagjai között a nagyobb fizikai távolság miatt már eleve jellemzően gyengébb a kapcsolat, mint az ökofalvak vagy a *co-housingok* közösségei esetében. Ez azt is jelenti, hogy egy atomizált társadalomból kiindulva – vagyis

³ Az ökofalvakról főleg hazai, de némiképp nemzetközi vonatkozásban is sok szempontú áttekintést ad FARKAS 2017.

amikor az emberek nem igazán szocializálódnak a közösségi létre – egy „szétszórt” közösséget könnyebb létrehozni és működtetni, mint a másik két típust. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a „szétszórt” közösségek létrehozásakor nem feltétlenül szükséges plusz tőke földvásárláshoz vagy építkezéshez, illetve nem szükségszerűen kell elköltöznie bárkinek is, könnyen belátható, hogy ilyen típusú közösségekben potenciálisan lényegesen több ember vehet részt, mint ahányan ökofalvakhoz vagy *co-housingokhoz* reálisan csatlakoznának.

Mit tehetnek az ökológikus helyi közösségek?

E közösségek céljaikat három szinten igyekezhetnek megvalósítani. Egyrészt a *közösség* szintjén. Számos ökológikus közösségi életmód-alternatíva létezik, ilyen például a használati tárgyak (például autó, szerszámok, könyvek) megosztása a tagok között vagy akár a közös mezőgazdálkodás.

Másrészt ott az *egyén*, illetve a *háztartások* szintje. A közösség tagjai segíthetik egymást egyéni életük, illetve háztartásuk környezetkímélőbbé tételében: információkat, tapasztalatokat cserélhetnek környezetkímélő megoldásokról, vagy környezetkímélő viselkedési normákat tartathatnak be egymással. E normák megszilárdulása közösségben egyszerűbb, mint egyénileg.

Harmadrészt pedig a *település* szintjén is lehetőség nyílik a cselekvésre. A közösség politikai aktivitást is folytathat (a szó klasszikus, tehát elsősorban nem pártpolitikai értelmében): igyekezhet részt venni a település (esetleg településrész vagy járás) közügyeiről folytatott párbeszédben, vitában és döntéshozatalban. Ennek folyamán megkísérelheti környezetkímélőbbé tenni a helyi önkormányzat(ok), illetve a helyben működő cégek tevékenységét (utóbbi akár abban az értelemben is, hogy maga a közösség indít vállalkozást);⁴ továbbá formálni a helyi emberek gondolkodásmódját és viselkedését.⁵

E három szint közül az első és a harmadik különösen fontos abból a szempontból, hogy a helyi ökoközösség új intézmények⁶ kialakulását segítheti így elő, vagyis egy új társadalmi-gazdasági berendezkedés építőkockáinak kifáradásában játszhat kulcsszerepet. Ezáltal aránytalanul nagy hatást tud elérni a közösség: az új intézményeket ugyanis jó eséllyel olyan emberek is használni fogják, akik nem különösebben környezettudatosak, ám így viselkedésük végeredményben mégiscsak környezetkímélő lesz. (Például egy helyi termelői piacra egyáltalán nem csak környezettudatos indíttatásból járhat az ember vásárolni.)

Érdemes megjegyezni azt is, hogy az újonnan kialakuló közösségek nem csak az ökológiai fenntarthatóság szempontjából volnának hasznosak, hiszen a depressziótól kezdve a hajléktalanságig számos egyéni és társadalmi probléma vezethető vissza legalább részben a társadalom atomizáltságára. Vagyis az új közösségek kialakulása nemcsak a környezetterhelés csökkenését (illetve a környezeti változásokhoz történő alkalmazkodást) segítené elő, hanem számos egyéb haszonnal is járna. A környezeti problémák enyhítése kapcsán létrejött közösségi intézmények segíthetik más társadalmi problémák megoldását is, amelyek szintúgy együttműködést igényelnek, továbbá szintúgy az önzés kordában tartásáról, illetve a közjó elősegítéséről szólnak.

⁴ <http://kozossegivallalkozas.hu>.

⁵ Arról, hogy a helyi ökoközösségek miként tehetik a demokráciát helyibbé és részvételibbé, lásd TAKÁCS-SÁNTA 2017, 6. fejelet.

⁶ Az „intézmény” szó itt nem a köznapi, hanem a szociológiai értelmében szerepel: intézmény az, ami rendszerré, rendszeressé válik (intézményszerű) egy társadalomban. Az intézmények bizonyos cselekedeteket lehetővé tesznek az emberek vagy szervezetek számára, míg más cselekedeteket meggátolnak, de legalábbis megnehezítik.

Helyi ökoközösségek segítése: a Kisközösségi Program és az Új Koma Háló

Jó néhány munkatársammal együtt 2008-ban hoztuk létre a Kisközösségi Program elnevezésű kutatási és akcióprogramot, melynek fő célja, hogy minél több helyi ökoközösség létrejöttét és működését segítsük elő a Kárpát-medencében, még hozzá mindenféle méretű településen az aprófalutól a nagyvárosig. Azóta a Kisközösségi Program égisze alatt két könyv⁷ és számos további publikáció is megjelent; elindítottuk és működtetjük a helyi ökoközösségeket tudással, információkkal segítő *Kiutak.hu* portált; munkatársaink rendszeresen szerepelnek nyilvános rendezvényeken és olykor a médiában is; továbbá minden évben szervezünk nyári táborokat és tíz hónapos humánökológia

tanfolyamot is. Nem utolsósorban pedig a Kisközösségi Program egyik fő tevékenységként terepmunkát is folytatunk: az országot járva immár bő egy évtizede kutatjuk a már működő helyi ökoközösségeket (illetve olykor nem közösségi helyi ökokezdemenyvezéseket is), elsősorban mélyinterjúk, kisebb részben pedig részt vevő megfigyelés keretében. 2020 elejéig összesen nagyjából hetven helyi ökokezdemenyvezést vizsgáltunk meg.⁸

Terepmunkánk egy idő után új irányba bővült, még hozzá akciókutatásokkal, amelyek során kutatócsoportunkkal ökológikus helyi közösségek kialakulását és működését igyekszünk elősegíteni, miközben kutatóként is vizsgáljuk a folyamatokat. Két, egymással szomszédos Pest megyei községben, Nagybörzsönyben (2012-től) és Kóspallagon (2014-től) vágunk bele az első ilyen kutatásokba. Míg előbbi településen végül nem jött létre ökológikus közösség (bár például egy későbbi kérészéletűnek bizonyult termelői piac elindításában segédkeztünk a helyieknek), utóbbiban 2016-ban igen: ez volt az első olyan közösség, amely döntően a mi inspirációnk nyomán alakult.

2018-ra már öt hasonló közösséggel működtünk együtt, és ekkor gondoltuk azt, hogy eljött az idő: érdemes volna összekapcsolnunk ezeket a kezdeményezéseket, és így elkezdni szóni az országos hálózatukat. Még abban az évben létre is hoztuk ezt az együttműködést, amelyet Új Koma Hálónak kereszteltünk.⁹ A cél egyrészt az, hogy a hálózat révén maguk a kezdeményezések is képesek legyenek segíteni egymást, illetve folyamatosan érezzék azt, hogy koránt sincsenek egyedül az országban. Másrészt cél az is, hogy mi, a Kisközösségi Program munkatársai hatékonyan tudjuk támogatni őket tudásunkkal, tapasztalatainkkal, vagy akár csak néhány lelkesítő szóval.

Milyen típusú közösségek az Új Koma Háló tagjai?¹⁰ Kiknek a csatlakozását várjuk? Mindenekelőtt olyan közösségeket, amelyek nem csupán egyetlen ügyre fókuszálnak, hanem komplex, ökológikus életmód-alternatíva megvalósítására törekcsenek – lehetőleg mindhárom fent említett szinten cselekedve. Ezen túl viszont szemet gyönyörködtető sokféleség jellemzi az Új Koma Háló tagjait. Például szétszórt és ökofalusi közösségek egyaránt

⁷ TAKÁCS-SÁNTA 2017; TAKÁCS-SÁNTA et al. 2017.

⁸ A Kisközösségi Programról részletesebb információk a www.kiskozossegek.hu oldalon található.

⁹ A komaság olyan intézmény volt a Kárpát-medence hagyományos paraszti közösségeiben, amely a rokoni kapcsolatokon túlmutatva erősítette a közösség koherenciáját. A helyi ökoközösségek tagjai is gyakorlatilag komák, illetve az egyes közösségek között is kialakulhat kvázi komasági viszony. Az „új” jelzővel azt akarjuk érzékelteni, hogy szó sincs múltbba révedésről, a hagyományos intézmény fölelevenítését a mai helyzethez adaptálva tartjuk célszerűnek.

¹⁰ Az Új Koma Hálóról és annak tagközösségeiről itt olvashatók bővebb információk: www.kiskozossegek.hu/uj-koma-halo.

találhatók közöttük, bár egyértelműen az előbbieket dominálnak. Ugyanígy vidéki és városi kezdeményezések egyaránt tagjai a hálózatnak – még hozzá nagyjából egyenlő arányban.¹¹ Bár a 2010-es évek második felében indult kezdeményezések dominálnak az Új Koma Hálóban, egy-két régebbi óta létező csapat is csatlakozott már. Az ő tapasztalataik mindenképp sokat segíthetnek mindazoknak, akik még csak nemrég indultak el az úton. Végül a sokféleség vallási értelemben is megmutatkozik; noha az Új Koma közösségek döntő többsége nem vallási alapon szerveződik, a tagok között akad ökumenikus (de főként katolikus) keresztény és Krisna-tudatú csapat is.¹²

Az Új Koma Hálóban részt vevő közösségek száma két év alatt csaknem megötszöröződött. Természetesen ez a növekedési ütem korántsem garantált a későbbiekben, ám ha változatlan marad, néhány éven belül már több száz, egymással együttműködő helyi ökoközösség fog létezni az országban. Ez már az a nagyságrend, ahol ezek a közösségek az országot átformáló erővé kezdhetnek válni. Mindehhez persze az is szükséges, hogy e közösségek ne pusztán létezzenek, hanem számottevő, a településekre és a háztartásokra nagy hatást gyakorló szereplők legyenek. Minderre megvan az esély, ám még csak az út elején járunk. Az Új Koma Háló közösségei néhány kisebb építőköckát már kifaragtak az új világhoz: vannak, akik bevásárlóközösséget működtetnek; mások elérték, hogy az önkormányzat rendeletileg tiltsa be az avarégetést a településen, és megismertettek sokakat a komposztálással; megint mások különféle közösségi eseményeknek otthont adó teret hoztak létre.

Egy-egy helyi ökoközösség hatósugara nyilván kicsi. De gondoljuk egy pillanatra magunk elé Magyarországot térképét, és képzeljük el, hogy sok száz településen működik ilyen közösség... Ezek az egymással is összefogó csoportosulások kristályosodási magvai lehetnének egy új, ökológikus kultúrának. Mindenkinek tehát, aki szeretne hozzájárulni világunk szépségének megőrzéséhez, és akinek fontos, hogy még sok-sok nemzedéken át emberhez méltó életet tudjunk élni, érdemes megfontolnia a csatlakozást egy helyi ökoközösséghez – vagy akár egy ilyen közösség létrehozását! Az új kultúra, ha fölépül, alighanem főként alulról indulva fog fölépülni. Mindenekelőtt olyan elkötelezett közösségek által, amelyeknek tagjai hisznek abban, hogy a jó cél érdekében akár hegyeket is képesek elmozdítani.

¹¹ A pontos arány attól is függ, hogy hol húzzuk meg a határt város és vidék között. Az egyenlő arány akkor áll fenn, ha városnak tekintjük a közigazgatásilag ebbe a kategóriába sorolt településeket. Ugyanakkor az Európai Unióban megszokott gyakorlat, hogy a 10 ezer fő alatti településeket a vidékhez soroljuk. Ezen az alapon az Új Koma Háló közösségeinek mintegy kétharmada vidéki településen működik. A vidék fogalmának meghatározásának nehézségeiről lásd KOVÁCS et al. 2015.

¹² A vallás szerepéről a helyi ökoközösségek működésében lásd TAKÁCS-SÁNTA 2017; 7. fejt.

Felhasznált irodalom

- CSÁNYI Vilmos 2002. Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció. *Magyar Tudomány*, 109. évf. 6. sz. 762–774. o.
- FARKAS Judit 2017. *Leválni a köldökszinorról. Ökofalvak Magyarországon*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- JACSÓ Enikő 2013. *Szívésségbankok*. Kézirat. www.humusz.hu/sites/default/files/Dokumentumok/kozossegek/szivesseg-bank_kiskozossegi_program.pdf. (Letöltés: 2020. szeptember 20.)
- KOVÁCS András Donát – FARKAS Jenő Zsolt – PERGER Éva 2015. A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. *Tér és Társadalom*, 29. évf. 1. sz. 11–34. o.
- LÉGMÁN Anna 2012. Közösségképek. In: Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Budapest. 357–368. o.
- MAREAN, Curtis W. 2015. An evolutionary anthropological perspective on modern human origins. *Annual Review of Anthropology*, 44. évf. 533–556. o.
- MCNEILL, John R. 2000. *Something New Under the Sun. An Environmental History of the Twentieth Century*. W. W. Norton and Company, New York. (Magyarul: *Valami új a nap alatt. A huszadik század környezettörténete*. Ursus Libris, Budapest, 2011.)
- MELTZER, Graham 2005. *Sustainable Community. Learning from the Cohousing Model*. Trafford Publishing, Victoria.
- PONTING, Clive 1991. *A Green History of the World. The Environment and the Collapse of Great Civilizations*. Penguin Books, New York.
- ROSTA Gábor 2014. *Közösségi kertek. Szomszédsgai közösségek, városi mezőgazdaság*. Városi Kertek Egyesület, Budapest.
- TAKÁCS-SÁNTA András 2016. Egy új világ építése egészen alulról? Komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek a vidéki Magyarországon. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. 4. sz. 73–99. o.
- TAKÁCS-SÁNTA András 2017. *A közlegelők komédiája. A közösségek újrafelfedezése mint kiút az ökológiai válságból*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- TAKÁCS-SÁNTA András 2019. Kisközösségek békés ökoforradalma. *Ellensúly*, 2. sz. 87–95. o.
- TAKÁCS-SÁNTA András 2020. Próféták és helyi ökoközösségek. A Kisközösségi Program és az Új Koma Háló. *Máltai Tanulmányok*, 2. évf. 1. sz. 127–142. o.
- TAKÁCS-SÁNTA András et al. 2017. *Építőköcskák egy új világhoz. Ökológia, közösség, boldogulás – helyben!* Andron Könyv Kft. – Kisközösségi Program, Budapest.

Takács-Sánta András (1974) humánökológus, az ELTE habilitált docense. A Társadalomtudományi Karon a Humánökológia mesterszak igazgatója, a Környezettudományi Centrum tagjaként tanít a Természettudományi Karon is. Három könyv (*Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai*, *Építőköcskák egy új világhoz*, *A közlegelők komédiája*), továbbá ötven tudományos publikáció szerzője. Ötletgazdája és szakmai vezetője a 2008 óta működő kutatási és akcióprogramnak, a Kisközösségi Programnak.

Bevezetés az ökofilozófiába – kezdő halódóknak

Zászkaliczky
Zsuzsanna

Beszélgetés Lányi Andrással

Lányi András író és filozófus a hazai zöld vagy ökológiai mozgalom egyik megkerülhetetlen, emblematikus alakja. Frissen megjelent könyvének¹ címe került interjúnk elé, hiszen amit a beszélgetésben kaptunk, éppen lefedi a bevezetés fogalmát. A kérdező „kezdő halódóként” egyre valami optimista üzenetre vár, az interjú azonban túlnyomórészt a nehézségek és az akadályok sorolását és sok keserűséget tartalmaz. „A zöldek akkor kezdtek mozgolódni – olvassuk az új könyv fülszövegében –, amikor elképzelésük a jó emberi életéről végérvényesen veszélybe került. Egyszerűen nem lehetett többé mással foglalkozni. A veszélyérzet és a spontán elégedetlenség mozgósító ereje azonban önmagában kevés, előbb-utóbb rá kellett mutatniuk a világban észlelt baj elhárításának a módjára is.” Már „csak” cselekedni kellene.

– *Kezdjük az elején! Mióta van zöld mozgalom Magyarországon? Hogyan alakult ki? Mennyire volt Ön jelen a kezdetekben?*

– Ökológiai mozgalomról nemigen beszélhetünk 1988 előtt. Gondolkodó emberekben már a nyolcvanas években megfogalmazódtak olyan felismerések, amelyek a Föld jövőjéért aggódókat világszerte foglalkoztatják. Általában a ’60-as évek végétől szoktuk számolni az ökológiai vészhelyzet tudatosulását. Itt, nálunk jelentős késéssel, a ’80-as években a biológus Vida Gábor, R. Várkonyi Ágnes, a történeti ökológia hazai úttörője, Endreffy Zoltán filozófus, a *Liget* folyóiratot alapító Horgas–Levendel házaspár, György Lajos, Karátson Gábor és még néhányan szereztek tudomást ezekről az új világproblémákról. El voltunk zárva az új szellemi mozgalmaktól, és bár a kommunista országokban az iparfejlesztés, ha lehet, még durvább környezetpusztítással járt, erről nem lehetett beszélni, keveset is tudtunk róla. Az áttörést a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer elleni tiltakozás jelentette.

A Duna-mozgalmaknak egy idő után magam is részese lettem. A politikai fordulatot követő években azonban hamar kiderült, hogy nem ezeknek a problémáknak lesz döntő szerepe a politikában vagy az emberek mindennapi életében. A mi természeti létforrásaink ugyan legalább olyan gyorsan mennek veszendőbe, mint bárhol másutt Európában, talán gyorsabban is, de az ezzel kapcsolatos aggodalmat egyelőre elfedi, háttérbe szorítja sok minden egyéb: a megélhetésért való aggodalom, a belénk ivódott félelmek és sérelmek sokasága. Pedig épp most olvastam, hogy Európában élen járunk a környezeti ártalmak okozta elhalálozások statisztikájában. A lég- és vízszennyezés mellett a zajártalmat emelik ki – ez utóbbi gyilkos következményeiről talán kevesebben tudnak az emberek. Ezzel együtt nem szeretem a környezetvédelem kifejezést: mi nem a környezetet védjük, hanem az emberhez

¹ LÁNYI András 2020. *Bevezetés az ökofilozófiába – kezdő halódóknak*. L’Harmattan, Budapest.

méltó élet elemi feltételeit védjük, az embert védjük egy lezüllött, egyre rosszabb minőségű környezettől, amit a technikai civilizáció ránk kényszerít.

– *Amit mi hoztunk, hozunk létre. Az ökológiai mozgalom ideálisan pártpolitikán felül álló valami kellene hogy legyen, hiszen mindnyájunk – és az utódaink – közös érdekéről van szó. Azonban újra és újra politikáivá lesz, hiszen olyan kérdésekben foglal állást, amelyek az aktuális hatalom, a politika befolyása alatt állnak.*

– Igen, kell is, hogy politikáivá legyen. A nagy felismerések a gondolkodó emberekben fogannak meg. A hétköznapi kívánságok – hogy egészséges ivóvizet ihassunk, hogy hozzájussunk egy kis csöndhöz, hogy gyönyörködhessünk a természet szépségében – minden normális emberben igényként jelentkeznek. A kettő között azonban ott tornyosulnak azok a társadalmi-gazdasági korlátok, amelyek lehetetlenné teszik, hogy

ezek a jámbor óhajok teljesüljenek. Ezekkel a korlátokkal és kényszerúségekkel, amióta világ a világ, politikai úton próbálunk megküzdeni. Így van ez az úgynevezett zöld mozgalmakkal is. A 21. század nagy kihívása, hogy mit kezdünk szélsőben pusztuló létforrásainkkal. Ez pedig politikai választ követel, hiszen tömegesen követett bűnös gyakorlatokkal, globális léptékű károkozással kell szembeszállnunk. És mindenekelőtt egy csomó előítélettel, elavult életstratégiával, amelyeket a tömegkommunikáció, a közoktatás, a politikai propaganda terjeszt, a végtelen növekedésről, a technika mindenhatóságáról, a fogyasztás élményéről, ami nagyjából az élet értelmét pótolja világunkban.

Tehát az is politikai kérdés, hogy mit tanítunk, hogy mi áll a Nemzeti Alaptantervben, a tankönyvekben, mi jelenik meg a médiában... Mert ez a küzdelem alapvetően nem a parlamentben zajlik, sehol a világon; ott sem, ahol a zöld pártok bejutottak a parlamentbe. A civil társadalomban zajlik, és olyan mértékben ér el sikereket, amilyen mértékben létezik még egyáltalán civil társadalom. Márpedig a helyi, munkahelyi, szakmai és világnézeti közösségek önrendelkezése, viszonylagos függetlensége az államtól és bizonyos mértékig a gazdasági kényszertől – ez csak a nyugati világban ismeretes. Ne álmodozzunk arról, hogy a nagy keleti diktatúrák alattvalói tehetnének valamit a saját megmaradásuk vagy a saját utódaik érdekében. Az a pokol, ami a nyugati világtól körüludvarolt Kínában, az erőszak, elsivatagosodás és túlnépesedés sújtotta Közel-Keleten, Afrikában, Brazíliában és másutt uralkodik, nemcsak az ott élőknek okoz szenvedést, hanem elpusztít maga körül minden életet. A 21. században a ma élő fajok egy jelentős része örökre eltűnik a föld színéről – belegendolni is rettenetes. A vadon élő állatok egyedszáma néhány évtized alatt máris a töredékére csökkent.

– *Hogyan tudjuk ezt megállítani?*

– Úgy gondolom, először azokban a többé-kevésbé demokratikus országokban kell történnie valaminek, amelyek lakói elég szabadok és elég gazdagok ahhoz, hogy új megoldásokkal kísérletezzenek.

– *És gondolom, azokban, amelyek indokolatlanul mértéktelen fogyasztói mondjuk az avokádónak és a pálmaolajnak. Hiszen a megnövekedett igény a pusztítás egyik oka.*

– Így van. Egy pillanatig sem vitatom, hogy az ökológiai katasztrófa előidézésében a fő bűnös a nyugati civilizáció, köztük pedig éppen az úgynevezett demokratikus országok. Hiszen ez az a civilizáció, amely minden mást elpusztított maga körül, másrészt kitermelte azt a világgazdasági és hatalmi rendszert, amelynek aztán ő maga is a kárvallottja lett. A saját torz tükörképünkben gyönyörködhetünk, ha a posztkommunista Kínát vagy a vehemensen modernizálódó többi szörnyállamot nézzük. Ez az igazság. Ostorozhatjuk magunkat, verhetjük a mellünket féltéglával – megérdemeljük –, de ennél fontosabb felismerni, hogy a változás is csak a nyugati országokból indulhat ki. Az európai civilizáció kihasználatlan szellemi tartalékai azok, amelyek még rendelkezésre állnak, mert – még egyszer mondom – a többi civilizációt lényegében elpusztítottuk, tönkretettük, és a saját mintáinkat kényszerítettük rájuk. Az európai civilizációnak igenis még mindig van olyan kihasználatlan szellemi tartaléka, amely a késő modernitásban háttérbe szorult, odáig azonban meghatározó jelentőségű volt. A szolidaritás, az erőszakmentesség, a másik ember iránti tisztelet, személyes felelősségünk tudata, a természet csodái iránti fogékonyság nagyszerű példái hozzátartoznak szellemi örökségünkhöz.

– *Viszont Európa előregszik. Van-e, lesz-e utánpótlása ennek a tudásnak?*

– Hogy mi lesz, azt nem tudom, de nem az a kérdés, hogy képesek leszünk-e a romlást megállítani, hanem hogy elég erős-e bennünk a kötelesség tudata, hogy mindent megtegyünk ennek érdekében – a siker kilátásaitól függetlenül.

– *Amikor a napsütést említette, vagy a természet szépségét, jutott eszembe, hogy a digitális világ beköszöntekor a fejlődés megszállottjai álmodozó romantikusoknak bélyegezték azokat, akik a könyvek és a könyvtárak illatára hivatkoztak. A könyvillat ugyanis kicsit hasonlít a természet szépségére és a madárcsicsergésre, azzal a jelentős különbséggel, hogy Tolsztojt tényleg el lehet olvasni könyvillat nélkül is, azaz magamévá lehet tenni egy digitális eszközön.*

– Nem lehet.

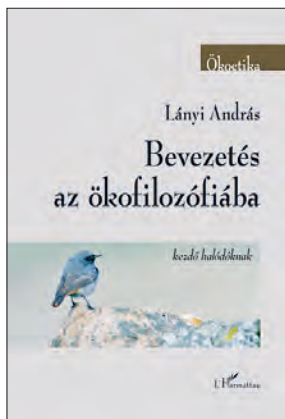
– *Jó. Úgy gondolom, hogy elvileg lehet, ha nem is szeretjük ezeket az eszközöket. Viszont közvetlenül az életemet veszélyezteti, ha nincs madárcsicsergés, napfény, pusztul a természet.*

– A játék kedvéért kicsit hadd vitatkozzam magával! Azt mondom, az életünket most semmi sem veszélyezteti inkább, mint az, hogy leszoktunk a százezer karakternél hosszabb lineáris szövegek olvasásáról. Itt állunk egy civilizációs katasztrófa kellős közepén, helyrehozhatatlan, földtörténeti léptékű károkat okozunk minden mozdulatunkkal, és nem tudjuk, kinek higgyünk, hová forduljunk útbaigazításért. A tudásunkkal van baj, a mi életidegenné, életellenessé lett tudásunkkal! Nem tudjuk, hogyan kellene élni. Ha tudnánk, nem vágnánk magunk alatt a fát. És ebben a helyzetben képesek vagyunk nem használni azt a rengeteg tudást, amit könyvek és műalkotások tartogatnak a számunkra. Abban, hogy az előttünk járt nemzedékek tudásával elvesztettük a kapcsolatot, legnagyobb szerepe a mai tudományos üzem működésének van. Az egyetemi tanszékek sokasága ontja magából a „szakirodalmat”. A publikációs kényszer következménye, hogy a világon valaha megjelent írásművek nagyobb része az elmúlt fél évszázadban készült, és aki vinni akarja valamire a maga szakterületén, annak először át kell rágnia magát ezen a betűdzsungelen, de addigra körülbelül el is telt az élete. Aki ezt a veszélyt nem ismeri fel, az tudatlan marad, miközben tudományos fokozatot szerez, maga-

” Az európai civilizációnak igenis még mindig van olyan kihasználatlan szellemi tartaléka, amely a késő modernitásban háttérbe szorult, odáig azonban meghatározó jelentőségű volt. A szolidaritás, az erőszakmentesség, a másik ember iránti tisztelet, személyes felelősségünk tudata, a természet csodái iránti fogékonyság nagyszerű példái hozzátartoznak szellemi örökségünkhöz.”

biztosan nyilatkozgat a televízióban, céget vezet, vagy ítélezik a bíróságon... Ez a mi végzetünk. A természet romlása csak következmény. De annyira érzéketlenek vagyunk, hogy csak a durva tüneteket vesszük észre, nem a betegséget magát.

– *A jóléti vagy fogyasztói társadalom az egyik világvallás, vagy a világvallás maga, azt hiszem. Talán nem jóléti, hanem „jólléti” társadalmat kellene építenünk, ahol nem azt jelentené a jólét, hogy mindent ide, aztán összegyűrom és eldobom – ami elképesztő szeméttelermeléssel is jár –, hanem hogy „jól” legyek. Jól legyek a gondolataimban, az olvasmányaimban, a munkámban, a családomban, a természetben és az emberi környezetemben.*

– Igen, a fogyasztói örömeiket kárpótlás gyanánt kaptuk mindazon életcélok helyett, amelyek nem teljesülhetnek a mai technológiai-gazdasági világrend keretei között, a tömegtermelés, a tömegfogyasztás, a tömegkultúra társadalmában. Az önbecsülést nyújtó, értelmes munkára gondolok, megtartó emberi kapcsolatokra, ép, egészséges környezetre, társadalmi biztonságra és effélékre.

– *Sőt a lelkiismeret tisztaságára.*

– Meglehet. Bár a tiszta lelkiismeret, ahogyan Albert Schweitzer mondja, *az ördög találmánya*. Mert nekünk, embereknek, ha körülnézünk itt a Földön, és az egymásnak és lénytársainknak okozott rengeteg szenvedésre gondolunk, soha nem lehet tiszta a lelkiismeretünk. Az állítólagos jólétre visszatérve: a környezetvédők szerintem akkor követik el a legnagyobb hibát, amikor önkéntes önkorlátozásról beszélnek. Hát nem korlátoz bennünket eléggé a technológiai fegyelem, a hatékonyság- és nyereségkényszeren alapuló gazdasági rend, a vélemények és gondolatok totális ellenőrzése?

– *Sőt az államhatalom, a politikai hatalom is már a gazdaság kiszolgálója.*

– A helyzet ennél talán még bonyolultabb. A politika és a gazdaság olyan szerves összefonódása valósult meg a második ezredfordulóra, amilyenre korábban nemigen találunk példát. Nincs többé a politikától független üzlet, és nincs az üzlettől független politika. De még rosszabb hírt mondok: az üzlettől és a politikától független oktatás és tudomány sem igen létezik. Ezeknek, tehát az anyagi, a szellemi és a kényszerítő (politikai) hatalomnak az összefonódása az, ami véget vetett a demokratikus jogállamnak és a polgári társadalomnak. Ezért írom a könyvemben, hogy én nem vagyok antikapitalista, mint ahogy a kapitalizmus híve sem lehetek, mert elutasítom azt a történelmi materialista felfogást, amely gazdasági alapokból magyarázza meg a társadalmi felépítményt. A piaci versenyz gazdaság szerves része a polgári társadalomnak, melynek egyensúlyát az biztosította, hogy a piaci verseny, az államhatalom és a civil társadalom egymástól viszonylagos függetlenséget élvez, és a három között kialakul valami dinamikus egyensúly. Persze mindig is létezett a piacon meggazdagodott üzletemberek törekvése, hogy korrumpálják a társadalmat, korrumpálják az államot, de ezt helyi szinten a nyilvánosság, a jogállami intézmények szerencsés esetben meg tudták akadályozni.

Mi történt a globalizáció korában? Csupán annyi történt, hogy a piaci erők kiszabadultak a nemzetállam és a közösségek ellenőrzése alól, majd olyan féktelen terjeszkedésbe kezdtek, olyan mérhetetlen hatalomra tettek szert, ami összeroppantotta ezt a kényes egyensúlyt, és létrejött a helyi politikai hatalom (állam, párt, terrorszervezet) és a multinacionális cégbirodalmak összefonódása. Ez történik Magyarországon, ez történik Amerikában, ez történik világszerte, más és más változatban. Rossz kérdés, hogy mit akarunk: globalizációt vagy ezeket a kis helyi diktátorokat? Az utóbbiak nem léteznének – vagy könnyebb volna elkergetni őket –, ha nem az új globális rezsim részesei és haszonélvezői lennének.

– Számomra nagyon szép mondat – régebbi cikkében olvastam –, hogy „az ökológiai politika programja nem valaminek a megdöntése, hanem valaminek a helyreállítása kell, hogy legyen”.

– Nem is hálás dolog folyton természeti katasztrófáról, politikai elnyomásról, társadalmi igazságtalanságról beszélni. Ezzel az emberek torkig vannak, és inkább arra várnak, hogy végre valaki arról beszéljen, hogy milyen lenne az a másmilyen világ, amely egyszer majd felépül a lassan saját súlya alatt összeroskadó réginek a helyén. Az ökológiai világnézet jegyében óvatosan, de mondhatunk erre valamit. A dolog politikai szinten nagyon egyszerű: mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a kisebb-nagyobb lokális közösségek visszanyerjék a valóságos önrendelkezés szellemi, jogi és anyagi eszközeit. Megfigyeltem, hogy azok az emberek, akik a saját sorsukról és a saját javaikról szabadon, kényszermentesen dönthetnek, általában kíméletesebben és bölcsebben járnak el, mint amikor távoli központokban, absztrakt elvek és számsorok alapján születik a döntés. Akkor is, ha nem rendelkeznek olyan tudományos apparátussal, mint egy kormány vagy egy nemzetközi konszern. Azt, hogy nekünk mi lenne jó, mi történjen a zöldterületekkel vagy az iskolával vagy az orvosi ellátással, ezt az orvosok, szülők, lakók rendszerint jobban tudják. Mivel nem lehetnek közömbösek a valóságos, közvetlen érdekek iránt, talán még gyermekeik és unokáik jövőjére is tekintettel lennének. Egy multinacionális cég élén nem tudnék mást tenni, mint nézni a statisztikai mutatókat. Az emberek viszont nem a mutatókat nézik, hanem az ablakukon néznek ki, és ott egészen mást látnak.

– *Nem véletlen mindez: érdekütközés van a hatalom és a civil társadalom, az önrendelkező csoportok között.*

– Az ökológiai politika mindig a decentralizálással, a lokalizációval kezdi, a nagy, globális, kontinentális vagy országos struktúrák lebontásával, a felülről lefelé intézett hatalomgyakorlás ellenében, az alulról felfelé működő, vagyis demokratikus kormányforma pártján. Ez azonban feltételezi az érintettek felelős részvételét a döntéshozatalban. Mert aki tudatlan és tájékozatlan a közügyekben, az csak felelőtlen résztvevő lehet. Mi azonban menekülünk a politikától, a fiatalok még inkább, mint az öregek. Kimondva-kimondatlanul erre szoktatják őket, de minket is erre neveltek – gondoljon a Kádár-rendszerre! „Örülj, hogy nem kell politizálnod! Örülj, hogy békén hagyunk! Ügyeskedjél, törődj a magad dolgával!” Mi, magyarok különösen be vagyunk oltva a politika ellen, sőt ami még rosszabb, minket több nemzedéken keresztül arra szocializáltak, hogy az érdekeinket kerülőúton érvényesítsük, hazugsággal és megalkuvással, akár a többiek rovására.

– *Itt is van ellentét: a civil csoportokat – azzal, hogy az érdekeikre rá lehet őket ébreszteni – oda lehetne állítani a zöld mozgalom mellé, de máris látjuk, hogy akik az ügyeskedéssel érik el a céljukat, a zöld mozgalomtól ugyanúgy menekülnek, mint a politikától...*

– Természetesen. „Mi nem politizálunk!” – szabadkoznak, és próbálnak valahogy megélni a pályázati rendszer csapdái között lavírozva. A kizárólag ügyszeretetből működő, önkéntes csoportok száma korlátozott. De

találunk ilyeneket is, nem kis részben éppen a környezetvédelem terén. Itt még működik az összefogás, hogy a bajokat észlelő helyi emberek, akik nem képesek tétlenül nézni a Városliget, a Balaton környéke, a tatarai tópart „tönkrepítését” vagy a Göd határában épülő, Sztálinváros méretű koreai üzemet, összefognak, és mozgolódní kezdenek. Ebből országos mozgalom nehezen lesz, hiszen mindenkit elsősorban helyi érdekek vezetnek, de ez a tanulási folyamat megkerülhetetlen. Ezen mozgolódások, szerveződések tagjai hamar felismerhetik, hogy helyi céljaik elérésében őket az országos vagy éppen globális politikai-gazdasági erőviszonyok akadályozzák. Ezért valamiképpen részt kell követelniük az önrendelkezésből, a törvényhozásból, a kormányzásból.

– *De kell valaki, aki ráébreszti a gödieket vagy a tataiakat, hogy a munkahelyteremtés és a várt, befolyó helyi adó nem lesz olyan mértékű, mint amilyen mértékű a környezetpusztításból származó veszteség.*

– Sajnos és szerencsére Magyarországon az IQ a társadalomban igen egyenletesen oszlik el. Sajnos, mondom, mert hát nem igaz, hogy a szellemi kiválóság nálunk a politikai, gazdasági vagy kulturális elitet jellemezné, ami elvárható volna; és szerencsére, mert így a civil kezdeményezések abszolút vitaképesek a hatalommal szemben. Az értelmiség számára pedig szép feladat, hogy ehhez a küzdelemhez érvekkel járuljon vagy fórumot teremtsen. Ilyesmivel próbálkozunk barátaimmal a Karátson Gábor Körben. *Vitatható ökopolitika* című sorozatunkat, ha a vírushelyzet engedi, ebben az évadban „házhoz szállítjuk”: különféle környezeti konfliktusokban érintett helyszíneken rendezzük meg. Az érveket pedig az idén megjelent könyvem gyűjti csokorba.

– *Igen, az idei programban ez jól látható. De idézhetünk a kör bemutatkozó szövegéből is: „Elemi érdekünk, hogy a döntésre váró kérdésekben eligazodjunk, hogy átlássunk és befolyásolni tudjunk folyamatokat. A beletörődés abba, hogy ez manapság lehetetlen, nemcsak cinizmus és gyávaság volna részünkről: ez a birkamorál a vesztleket sietteti.”² A kulcsszavak: átlátás és befolyásolás.*

– Talán azzal tudunk hasznára lenni a helyi kezdeményezéseknek, ha segítünk a kapcsolatot építeni közöttük. Hogy akik külön-külön – a

pesti egyetemen, az elsivatagosodó Duna–Tisza közén vagy a Samsung szomszédságában épült lakótelepen – szenvednek és küzdenek a maguk bajával, tudatosítsák, hogy nincsenek egyedül.

– *Ez akár pártalapításhoz is alkalmas háttér.*

– Ha nem kérdez rá, biztosan megkerülöm ezt a kérdést. Nehéz ügy. Jó lenne, ha erre minél előbb sor kerülne, de jelenleg még sok feltétel hiányzik ahhoz, hogy bárki a siker reményében alakítson zöld pártot Magyarországon.

– *Mit mondana erre barátja, Karátson Gábor festő? Ő mindig a pártalapítás ellen volt.*

– Ez volt az egyetlen eset, amikor komolyan összekülönböztünk. A történelem sajnos őt igazolta. A Karátson

² <https://okopolitika.hu/bemutakozas>.

Gábor Kör viszont tudatosan választotta az ő nevét. Olyan szellemi műhelyt szeretnénk, ahol a célok és elvek tisztázása zajlik, mert e nélkül – tapasztalhattuk – minden politikai kísérlet tévútra visz.

– Egyik írásában szerepelt az a tragikus mondat, hogy „ha nem lépünk, akkor elpusztulunk”. Nyilván a *Karátson Gábor Kör megalapítása is ennek a lépésnek a része. De mit lehet tenni még? Például el lehetne-e azt érni, hogy a zöld gondolat befészkelje magát, mondjuk, a környezetismeret-oktatásba, de nem csak a szelektív hulladékgyűjtés szintjén – ami persze örülten fontos, de még nagyon kevés.*

– Ha egyáltalán ma megjelenik ebből valami a közoktatásban, az a természettudományos tárgyakban jelenik meg. Halványan, de a tanárok már utalnak arra, hogy milyen visszafordíthatatlan, végzetes folyamatok zajlanak a földi ökoszisztémában, miközben a társadalomtudományi tárgyak ugyanazokat a folyamatokat sikertörténetként mutatják be.

– *A fenntartható fejlődés hamis ígézetében.*

– Végtelen növekedés, mindent megoldó műszaki haladás, fenntartható fejlődés... Vajon fejlődés ez egyáltalán? Nem inkább civilizációnk válságának a tüneteit észleljük? Ha nem fejlődés, akkor fenn akarjuk tartani? Miért akarnánk? A fenntartható fejlődés tehát hazugság. Ha egyszer nem fejlődés, akkor nem fenntartani kell, hanem valami újba kezdeni. Ennek a megújulásnak a pillanata jött el. És bizony, erről először az iskolában a gyerekeket kellene felvilágosítani, és még előbb: a tanítóikat. Ezért az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság támogatásával 2018 novemberében konferenciát tartottunk a Magyar Tudományos Akadémián *Fenntarthatóság a felsőoktatásban* címmel, ahol a kérdés legjobb magyar szakemberei vonultak fel. Ők dolgozták ki több szekcióban a javaslatokat arra, hogyan kellene a felsőoktatásban az ökológiai válsággal kapcsolatos ismereteket és szemléletmódot elterjeszteni.

– *És nyilván nem csak a természettudományi karokon.*

– Természetesen! A javaslat arról szólt, hogy pályázati formában támogassuk a mai világproblémákról, az ökológiai katasztrófáról és ennek társadalmi, gazdasági összefüggéseiről szóló tárgy bevezetését az egyetemeken. És támogassuk az egyes tudományterületek sajátosságainak megfelelő szakok, szakirányú képzések indítását, amelyek kimondottan ezzel foglalkoznának. A javaslatokat tartalmazó kis kötetet kezdtünk házalni – Zlinszky János, Béres Tamás meg én – az illetékes minisztériumban. Az apparátus alsóbb szintjein igen kedvező fogadtatásra találtunk, kezdeményezésünket végül mégis elutasították. Hát ennyit a hazai esélyekről. Zöld párt? Egy zöld tantárgyat sem lehet keresztülnyomni a rendszeren!

– *E mögött is a gazdasági és a politikai, hatalmi érdekek összefonódása áll: ne ébredjen rá a frissdiplomás értelmiségi azokra a folyamatokra, amelyek idejuttattak bennünket!*

– A mostani gazdaságpolitika egyik meghatározó eleme a legkedvezőtlenebb környezeti hatású iparágak favorizálása. A német autóipar óriásaitól a dél-koreai nehéziparig mindenféle multikat igyekszünk idecsábítani, az ő teljesítményüktől remélve a GDP növekedését. (Bár ennek a hasznát el is viszik, és mint a gödi példa mutatja, koreai és ukrán munkások ezreit foglalkoztatják, de magát a gyárat is kínai vendégmunkásokkal építetik. Nekünk marad a víz- és zajszennyezés meg az új Sztálinváros a Dunakanyar kapujában, Budapest ivóvízbázisán.) A másik stratégiai iparág az építőipar. Jobb sorsra érdemes uniós forrásokból kormányközeli cégek felesleges monstrumokkal építik teli az országot. Mindegy, hogy stadion, múzeum, kilátó vagy biodóm épül, fő, hogy sokba kerüljön! A kinevezett

” Végtelen növekedés, mindent megoldó műszaki haladás, fenntartható fejlődés... Vajon fejlődés ez egyáltalán? Nem inkább civilizációnk válságának a tüneteit észleljük? Ha nem fejlődés, akkor fenn akarjuk tartani? Miért akarnánk? A fenntartható fejlődés tehát hazugság. Ha egyszer nem fejlődés, akkor nem fenntartani kell, hanem valami újba kezdeni. Ennek a megújulásnak a pillanata jött el. ”

kapitalisták növekvő üzleti forgalma a nemzeti jövedelmet növeli – papíron. Ezért aztán a környezeti tudatosság terjesztése kész veszedelem a mostani kormány számára, amire kár áldozni.

– *És akkor itt van ez az új könyv, amelynek a címe Bevezetés az ökofilozófiába.*

– Végig erről beszélgettünk.

– *Tudom, igen. Mivel sajnos még nem értem a végére, az a kérdésem, van-e happy end?*

– A kérdés nyilván költői. A könyv nem a happy end felé tart, de van valamilyen íve. Négy nagy fejezetből áll: az első az ökológiainak nevezett válság társadalmi összefüggéseibe nyújt betekintést; a második és a harmadik fejezet azokra a politikai filozófiai kérdésekre keres választ, amelyek ebben a helyzetben felmerülnek; az utolsó nagy fejezet pedig azokat az erkölcsfilozófiai elveket és irányzatokat igyekszik bemutatni, amelyek alapján a zöldek politikai filozófiája jól védhető. Mert ne legyenek illúzióink: az ökológiai belátások ma még nem számítanak népszerűnek. Nem csoda! Kényelmetlen igazságok ezek. Arra készítetnek, hogy felülvizsgáljuk a jó élet céljáról, személyes felelősségünkről vagy akár az ember kilétéről, az ember és a természet viszonyáról alkotott fogalmainkat. Ez pedig nem pusztán intellektuális kihívás. Mint Rilke archaikus Apolló-torzója, parancsoló szükségyszerűséggel szembesít: „Változtasd meg élted!”

A tavasszal kezdődött pandémia és elképesztő hatása – erre az utószó is utal – csak aláhúzza mindazt, amiről a zöldek évtizedek óta prófétálnak. Zárszóként én mégis az utolsó fejezet végéről idézek egy mondatot, amely egzisztenciális, életbevágó kontextusba helyezi mindazt, amiről beszélgettünk: „Aki az etikától bizonyosságot, egyértelmű útbaigazítást vár, az a személyes felelősség terhétől szeretne megszabadulni.” (LÁNYI 2020, 193. o.)

Fotók: Válasz Online – Vörös Szabolcs

Zászkaliczky Zsuzsanna 2009 óta a Credo főszerkesztője.

Fodor Balázs

Rendező

Városnak hiszi magát a betontömeg,
de a tömbházak árnyékában is
letagadhatatlan az agrárjelleg.

Nem változtat ezen, hogy ökrösszekér helyett
Audi áll a lepusztult villakertben.

Sem a patak betonnal kiöntött medre.

A patak már rég öntött ki,
de időnként a mai napig
ide öntik ki

a vödöröt,
a lavórt,
a porzsákat.

Az elpusztult hitvány állatot,
megunt prémet is lejjebb hordja,
ahogy átfolyik a rendezőpályaúdvár mellett,
ahol az utcák sóval beszórva
lelkeket tartósítanak.

Gyülemlik az élet az azbesztpala alatt.

Az acélsínek televényein valaki láthatatlanul
rendezgeti
az üresen
konduló
vagonokat.

Csak ezek a hangok térhetnek le
a pályáról.

Templomtornyokat
keresnek maguknak,
ahová behúzódhatnak.

Egy másik ébrenlét

A bolygó az éjszakába fordul,
és akárhol érjen is, lehunyjuk szemeinket,
mint műanyag játék babák,
ha vízszintesbe fektetik őket.

A túloldalon egy másik ébrenlét van.

Mackónadrágban,
meghatározó generációs jegyek nélkül
költözünk a külvárosi panelből a belvárosba,
metropoliszokból az új falvakba.

Hullámszunk a környezetünkkel,
mint a medúzák.

Áttetsző bőrünkön márkaembléma.

Kiálmodjuk magunkat
közép-kelet-európai otthonainkból,
és ellepjük a világoceánokat.

Fennakadunk a szigetek
pergő homokú partjainál
haldokló koralltelepek
törekeny karjain.

Nem engednek el közös veszteség nélkül.

Ökológiai katasztrófába
sodródnak az álmodók.
A hanyatt fektetett babák
nem tudnak felülni.

Stifner-
Kóháti
Dorottya

„Reményt hirdetni az apokalipszis közepén is”

Interjú Koltai Zsuzsával

Műveld és őrizd! Evangélikus Egyházi Teremtésvédelmi (MEET) program néven, másfél éves előkészítés és bő tizenkét éves előzmény után országos, önkéntesen vállalható kezdeményezés indult szeptember elsején az evangélikus egyház gyülekezetei részére. A MEET program az országos egyház szervezetébe integrált Ararát teremtésvédelmi munkaág égisze alatt működik, színes, informatív honlapjával már most, az induláskor azt sugallja: a jó ügyért – teremtett világunk védelméért – lehet kreatívan, frissen, örömtelien, egymással összefogva dolgozni. A program megbízott szervezőjét, koordinátorát, Koltai Zsuzsát a részletekről kérdeztük.

– *Az őszi első hónapja világszerte a teremtésvédelemre irányítja a keresztény egyházak tagjainak figyelmét. Idén a Magyarországi Evangélikus Egyház a megszokott teremtés heti programok mellett hosszú távú, sok lehetőséget magában rejtő projektet is elindít, amelyben hangsúlyosan helyet kapnak bibliai és teológiai elemek is.*

– Az ökumenikus és világméretű mozgalmak számára kiemelkedő *Season of Creation* kezdete szeptember 1. – ezt a kifejezést a „teremtés ünnepi időszakaként” fordíthatjuk magyarra. 1989-ben I. Dimitriosz ökumenikus ortodox pátriárka kezdeményezésére indult teremtésvédelmi imavilágnap; a katolikus egyház ezen a napon például a teremtett világ értékeinek megóvásáért imádkozik. A *Season of Creation* mozgalom ebből az egy naptól nőtt ki, mostanra már egy bő hónapig tart: október 4-ig, Assisi Szent Ferenc halálának emléknapjáig. Magyarországon az utolsó hetet (2020-ban szeptember 27. – október 4.) ünnepeljük a teremtés heteként. Praktikusan október első vasárnapjához, az aratási hálaadás vasárnapjához kötik gyülekezeteink, intézményeink mindezt. A teremtés hetére egyébként ökumenikus, országos összefogással immár tizenkettedik éve kerül sor. Büszkeségre adhat okot evangélikus részről, hogy az Ararát mozgalmat (ma: Ararát teremtésvédelmi munkacsoport) – amelynek első feladata a teremtés hete magyarországi bevezetése volt – Gáncs Péter nyugalmazott püspökünk kezdeményezte. Nem is volt kérdés, hogy az evangélikus egyház közös vállalásának indulását ehhez a szeptember 1-jei dátumhoz igazítjuk, amikor is nagyobb figyelem fordulhat a teremtésvédelem ügyé felé.

– *Az aratási hálaadás vasárnapján számos gyülekezetben kosarakban helyezik el az oltár körül a terményeket, így adva hálát Istennek mindazért, amivel megáldotta az emberek munkáját, s azért, hogy ennivalót ad asztalunkra. Ez a városi gyülekezetek híveiben – akik talán nem ismerik testközelből az időjárásnak és sok más tényezőnek kitett gazdálkodók naponta végzett fáradságos munkáját – tudatosítja, hogy milyen út vezet addig, míg egy kosár*

gyümölcsöt vagy zöldséget, húst vagy bármi mást megvásárolhatnak a boltban. S a következő lépcsőfokhoz is elvezet ez a nap: a hálával vett élelmiszert az ember nem dobja ki a szemébe...

– Abból élünk, ami a földeken megterem, azokból a javakból, amelyekhez az állatok tartása révén jutunk hozzá – kinek közelebbi, kinek távolabbi átélést jelenthet ez. A termőföld, a termés teszi lehetővé, hogy a városi ember is ehessen. Az idei év ezt fényesen bizonyítja: a koronavírus-járvány miatti bezárások idején, amikor a gazdaság, a kereskedelem is hatalmas ütést kapott, a magyar élelmiszerek bőségesen elérhetőek, elegendőek voltak mindannyiunk számára, és a minőségük is kiválónak bizonyult. Áldottak vagyunk a mezőgazdasági adottságok és a magyar gazdálkodók munkáját tekintve. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni azt sem, hogy világszerte egyre nagyobb méreteket ölt az éhezés, főként az afrikai és az indiai régióban. Tavasszal az ENSZ megkongatta a vészharangot, de a koronavírus-járvány miatt erről gyakorlatilag teljesen elterelődött a figyelem. Az is elgondolkodtató, hogy minél nagyobb egy város, annál nagyobb arányú az élelmiszerhulladék. Londonban, egy tízmillió városban ez már közel a megvásároltnak a fele (46%-a), vagyis ennyi élelmiszer kerül a szemébe. Impulzusvásárlás, rohanás, át nem gondolt tárolás, hosszadalmas szállítás, pazarló felhasználás eredménye ez. A helyi termelők termékeinek megvásárlása azt a hosszú utat rövidíti le, míg az asztalunkra kerül egy adott élelmiszer. Ennek szem előtt tartása mindenkinek elemi érdeke lenne. Az idényzöldségek és -gyümölcsök közvetlen felhasználásának népszerűsítésére augusztusban például receptpályázatot hirdettünk *#oikoszrecept* címmel.

– *Ez egy másik szerveződéshez, az Oikoszhoz vezet tovább minket...*

– Az *Oikosz – közös házban élünk* projekt majdnem két éve kezdődött, a Tanácsadó a Fenntartható Fejlődésért nevű civil szervezet égisze alatt. (*Oikos*: görög szó, jelentése: otthon, ház, háztartás, házi gazdaság, család, családi gazdaság.) A katolikus egyház Naphimnusz egyesülete, a református Károli Gáspár Egyetem Ökogyülekezeti Kutatóműhelye, a Magyarországi Evangélikus Egyház Ararát Teremtésvédelmi Munkacsoportja és a veszprémi Csalán Környezet- és Természetvédő Egyesület alkotja. A közös munka európai uniós finanszírozásból valósult meg, a Baptista Szeretetszolgálat által kiírt *No Planet B* pályázat keretében, mely – egyébként világméretű – programban rengeteg magyar természet- és környezetvédő szervezet vesz részt.

– *Jó ilyen széles összefogásról hallani, szinte üdítő kivétel!*

– A környezetvédelem az a terület, ahol nagyon jó az együttműködés ideológiától, beállítottságtól teljesen függetlenül egyházak és világi szervezetek között. Egyre több ember látja át, hogy ez mindannyiunkat érintő kérdés. És hogy nem a távoli jövőben, hanem most kell cselekedni. A világ sorsa a mi sorsunk. Fontos, hogy csak azt a kicsit is tegye meg mindenki, amit tud. Ugyanakkor tény, hogy ezzel a méretű problémával szemben „egyedül” tehetetlenek vagyunk. Közösségi összefogásban van lehetőségünk tenni. Az új programunkban ezért is kapott hangsúlyos szerepet a közösségi összefogás, együttműködés ösztönzése.

Fotó: Magyarai Márton

– *Mi a helyzet a különböző generációkkal? Sokan vélik úgy, hogy a környezetvédelem csak a fiatalokat érdekli. Kikre gondoltak elsősorban a MEET program meghirdetésekor?*

– Mindenkinnek más az érintettsége, de szép példákat látni valamennyi generációban. A fiatalokat – akár már az óvodás korú gyermekeket is – könnyű megszólítani. A fiatal családok nagyon aktívak, de vannak sokan nagyszülők is, akik azért tesznek a környezetükért, mert fontos számukra, hogy az unokáiknak is legyen jövőjük. A fiatalok a *Fridays for Future* és az iskolasztrájk-mozgalom révén mutatják ki azonosulásukat, kétségeiket, és ez mindannyiunkat megszólít, kérdőre von. Valójában minden generációnak elmondható, hogy egyetemes – sőt nem csak keresztény – kötelességünk felelősen bánni a ránk bízott világ javaival. 2018 őszén az IPCC (Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület 1988-ban alakult, létrehozását az ENSZ Környezetvédelmi Programja és a Meteorológiai Világszervezet kezdeményezte. Az ENSZ Közgyűlése az éghajlatváltozással foglalkozó határozatában megerősítette.) másfél fokos globális melegedést jósolt 2030-ra, ami – bár számszerűen aprónak tűnhet – beláthatatlan változásokkal fenyeget. Fel kell tennünk a kérdést: tényleg csak még tíz évre tervezzük az életet? S mi vár ránk azután? Látjuk a természeti katasztrófákat: erdőtüzeket, árvizeket, pusztító viharokat, az özőnfajok megjelenését (melyek megváltoztathatják az ökológiai viszonyokat, így kiszámíthatatlan hatást gyakorolnak a biológiai sokféleségre, és komoly gazdasági károkat okozhatnak), inváziókat, a vírust, járványokat...

Meddig nézzük tétlenül, annak ellenére, hogy érezhetjük, ez a bőrünkre megy? A program nem egy korosztályhoz szól tehát, hanem minden gyülekezetben a magát megszólítottak érző, hívő emberekhez fordul, és generációkat átívelő együttműködésként valósulhat meg legjobban.

– *Mielőtt a program részleteit megnézzük, beszéljünk a szellemi háttérmunkáról!*

– Az Ararát munkacsoport önkéntesekből alakult 2008 őszén, Gáncs Péter (ma már nyugalmazott) püspök kezdeményezésére. Magam 2018 végén csatlakoztam, egy kétirányú megkeresés révén. Egyrészt az országos egyháznál fogalmazódott meg igény arra vonatkozóan, hogy ez a munkaterület integrálódjon

az egyház testébe; illetve az Ararát teremtésvédelmi munkacsoport is régóta szerette volna, hogy a területnek legyen hivatalos képviselője – részükről Béres Tamás, kedves teológiai tanárom keresett meg, és kért fel a munkára. A közös szándék nyomán kerültem az országos irodához, ahol megindult a munka szervezése. Az Ararát teremtésvédelmi munkaág a gyülekezeti és missziói osztályhoz tartozik, velük vagyunk szoros együttműködésben. A munkacsoport szakmai tanácsadással, effektív megvalósítással (gyülekezetek felkeresése, előadások tartása, publikációk) segít, az országos iroda pedig a működéshez szükséges kereteket biztosítja. Országos szinten próbálom feltérképezni, hogy hol milyen munka folyik. Nagyon szép példákat láttam az elmúlt másfél évben, már több gyülekezetben, iskolában, óvodában, szeretetintézményben folyik teremtésvédelmi munka – csak jelenleg még kevés ezekről a híradás. Célul tűztük ki azt is, hogy úgymond láthatóvá tegyük egymást, ezeket a fontos erőfeszítéseket, és ezzel is támogassuk a munkát, illetve kedvet csináljunk a helyi programok beindításához. Ne érezze senki úgy, hogy egyedül küszködik!

– *A bevezetésben tizenkét éves előzményt említettem, s talán vannak olvasók, akiknek az Ararát hívószó felidézzi: az Evangélikus Élet hetilapban éveken át rendszeresen jelentkezett az Ararát rovat. Szinte „korát megelőzően” aktuális mondanivalóval, teológiai vonással, praktikus meglátásokkal.*

– Igen, ezt a rovatot Jerabek-Cserepes Csilla vezet-e éveken keresztül. Tervezzük is, hogy régi kincseket is előbányászunk majd a sok értékes írásból, amelyek most, sajnos, ugyanúgy aktuálisak. Emellett a teremtés hetéhez elkészített munkafüzet összeállításában is – evangélikus részről – az Ararát munkacsoport tagjai vesznek részt aktívan évről évre.

– *Kik a kulcsszereplők a MEET programban? A lelkészek? Az ifisek? Az aktív presbiterek?*

– Eddigi tapasztalatom, hogy a lelkészi kar nagyon leterhelt. Egy ökológiai program megszervezése, megvalósítása nem várható el tőlük. Legyen a lelkész mellett hathatós segítség, ezt vallja éppen a Gáncs Péter ny. püspök által vezetett gyülekezeti munkatársképzés is. Tehát a teremtésvédelem megmozgatására irányuló felhívás nem a lelkészeknek szól elsősorban. Arra bátorítunk minden gyülekezeti vezetőt, felügyelőket is, hogy vonjanak be új tagokat. A MEET-referensek lehetnek akár új munkatársak, akár már „meglévő” presbiterek, vagy éppen egy fiatal családosokból álló kör, mint Kelenföldön a Kelenzöld mozgalom. Inspiráló kis közösségekben bízunk, akik fogékonyak és tetterre készek, akik szeretnének aktívan cselekedni a teremtett világ értékeinek megóvásáért, és akik ezt az ügyet bátran képviselik is közösségükben. A gyülekezetnek a programhoz való csatlakozáshoz egyetlen presbitériumi határozatra lesz csupán szüksége, hogy a szándékban az egyetértés megvan a tagok között.

– *A csatlakozás után mi a feladat?*

– A programot olyan rugalmasan és érzékenyen igyekeztünk kialakítani, hogy minden közösség a saját lehetőségei, adottságai, erőforrásai szerint tudjon részt vállalni benne. Modulokat hoztunk létre, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a legelső elhatározástól (*mustármag*) a legszélesebb körű vállalásig (*cédrus*) maguk tudják megtervezni az utat. Bibliai növényekről neveztük el a modulokat, ez pedig azt sugallja: bármennyit vállalunk, az kincs és érték. A megfelelő igéket is hozzákapcsoltuk a modulokhoz, hogy egyértelmű legyen a bibliai metafora révén, milyen feladat rendelhető melléjük. A mustármag a „belépő”: tagjai az istentiszteleteiken rendszeresen (legalább havonta egyszer) imádkoznak a teremtett világért, minden évben megünneplik a teremtés hetét, és a jó gyakorlataikat legalább évente egyszer megosztják nyilvánosan a többiekkel – ötletforrásnak, inspirációnak, bátorításnak. Hogy ki milyen időtávban szeretne további vállalások felé lépni, azt saját lehetőségei szerint alakíthatja ki. Amikor a „mustármagok” úgy döntenek, hogy szeretnének összeállítani egy programot, négy modulból tudnak választani. Ezek: a *mező liliuma*, a *szőlővessző*, a *fügefafa* és a *cédrus*. A regisztrációval elérhető tervezőprogram szolgáltat keretet és konkrét

„Inspiráló kis közösségekben bízunk, akik fogékonyak és tetterre készek, akik szeretnének aktívan cselekedni a teremtett világ értékeinek megóvásáért, és akik ezt az ügyet bátran képviselik is közösségükben. A gyülekezetnek a programhoz való csatlakozáshoz egyetlen presbitériumi határozatra lesz csupán szüksége, hogy a szándékban az egyetértés megvan a tagok között.”

vállalásokat, amelyek segítenek a továbblépésben. Többféle területről, különböző témacsoportokból, mintegy „batyukból” lehet kivenni azt, amit meg tudnak valósítani, ami fontos kérdés lehet az adott gyülekezet számára, és ami alapján programtervet tudnak összerakni a következő három hónapra, fél, öt vagy tíz évre... Fontos szempontnak tartjuk az együttműködést, a közösségi szerepvállalást, a kapcsolatteremtést. A modulhoz választott növények – szimbólumként – ezt is kifejezik: az összekapcsolódást.

– *Anyagi téren is támogatást nyújt a program?*

– Fontos leszögezni, hogy a legtöbb vállalat elsősorban nem pénzügyi vonatkozású. Például imádkozni a

teremtett világért vagy a hozzájuk forduló más közösségek kérdéseire válaszolni, bevált tapasztalatot megosztani, meghívni egymást a szervezett alkalmakra nem pénzkérdés. Van pályázati osztály, fejlesztési osztály, építési osztály az egyház országos irodájában, és ezek az osztályok évek óta intéznek, segítenek környezettudatos fejlesztéseket. Hisszük, hogy elsősorban nem pénzzel lehet megoldani az ökológiai krízist. Azt a pluszt szeretnénk előtérbe helyezni, ami egy keresztény közösség sajátja. Ez nem a technológia és az innováció vagy a nyílászáró cseréje, amely a maga nemében fontos, ám nem a mi asztalunk. A munkaterület és a MEET program is elsősorban a keresztény hit által hozzátehető tartalmat és „pluszt” támogatja. A közösségi működésben megvalósuló szemléletformálásról van szó. Egyrészt a keresztény közösségek, mióta kereszténység létezik, hatással bírnak a környező társadalomra. Másrészt sohasem azzal összhangban kellett megfogalmazniuk a hitüket, a cselekvésüket, ami a környezetüket jellemezte, hanem belső indíttatásukból kiindulva. A szemléletformálásban erő van: közösségeink fontos szerepet játszhatnak abban, hogy valami mást, reményt tudjunk hirdetni akár az apokalipszis kellős közepén is.

” 2019-ben Varsóban, az ENSZ éghajlatváltozási konferenciáján megfogalmazták, hogy az ökológiai krízis megoldásában immár a hitnek és az etikai szempontoknak van szerepük a tovább vezető úton. Nincs az a technológia, amely a korábban elkövetett technológiai hibáinkat helyrehozza. A megoldásnak az ember szívéből kell fakadnia. ”

Az önállóságra segítség mellett támogatjuk őket saját vállalatuk kibontásában – ez a munkaterület summája.

– *Ez hosszútávúfutas, és valóban, a kis mustármagból fog kikelni, reméljük, sok-sok hazai gyülekezetben egy-egy fá, amely aztán tovább terebélyesedik. Szervezőként Ön, mondjuk, egy év múlva mivel lenne elégedett?*

– Több mint egy éve dolgozunk a program előkészítésén, amelynek során minél több közösséggel próbáltam találkozni. Lelki és gyakorlati, szakmai képzést tervezünk, találkozást, kapcsolatteremtési lehetőséget biztosítunk a MEET-referenseknek. A példák megosztásán keresztül tudnak egymástól is tanulni az érintettek. Persze jó lenne, ha már akár egy év múlva is lenne „cédrusfánk”, de ha közösségek csatlakoznak, és beindul az aktivitás, már annak is nagyon fogunk örülni. Először is lássuk egymást, és láttassuk a már elért eredményeket. A vírushelyzettől függően akár online felületen, akár személyesen várakozással telve nézünk elébe a találkozásnak. Ezzel egy időben folytatódik a háttérben a programfejlesztés és az informatikai munka. Hiszen közeli célunk, hogy a gyülekezetek mellett – akik most, az első körben a megszólítottak – nyissunk az iskolák, óvodák és a diakóniai intézmények, a szeretetotthonok, de a gyűjtemények, a püspöki hivatalok, az országos iroda felé is. A különböző intézményi funkciókban más-más vállalat releváns, ezek összeállítása pedig komoly szakmai munkát jelent. Az iskolai, óvodai, az egész nevelési-oktatási területtel jó ideje aktív egyeztetés folyik. A nevelési és oktatási bizottság elnöke, Kézdy Edit, a Deák téri gimnázium igazgatója például alapító Ararát-tag.

– *Milyen hatása lehet, lesz mindennek a társadalomra? A teremtett világ értékeinek tisztelete, a bolygó védelmét szolgáló legapróbb tettek észrevehetőek, és hullámaik másokat is elérnek...*

– Közösségeink a föld sójaként ezen a területen is nagy hatást gyakorolhatnak. Azt tapasztalom, hogy igen

pozitív várakozás övezi az egyházak elköteleződését ezekben a kérdésekben. 2019-ben Varsóban, az ENSZ éghajlatváltozási konferenciáján megfogalmazták, hogy az ökológiai krízis megoldásában immár a hitnek és az etikai szempontoknak van szerepük a továbbvezető úton. Nincs az a technológia, amely a korábban elkövetett technológiai hibáinkat helyrehozza. A megoldásnak az ember szívéből kell fakadnia. S ezt egy nem vallási szervezet szövegezte meg. Megszólítottunk érezzük magunkat. Az egyház az elmúlt kétezer évben mindig törekedett arra, hogy felelősséget vállaljon az embert érintő kérdésekben. Reményt is kell adni az emberiségnek, bátorítást, hogy saját kérdéseinként tudjuk üdvözölni azt, ami most a feladatunk.

– *Úgy vélem: Luther Márton – ahogyan őt megismerhetjük írásaiból, prédikációiból, imádságaiból – az első lenne, aki csatlakozna ehhez a vállaláshoz. És reformátortársai sem késlekednének.*

– Valóban. Jól ismerjük a lutheri mondatot: „Ha tudnám is, hogy holnap elpusztul a világ, még akkor is ültetnék egy almafát.” Egy fát, ami nem holnap fordul termőre. Szép látni azt is, hogy ezen a területen nincsenek felekezeti határok. A hitünk mélyén gyökerezik, hogy teremtettek vagyunk, s ebből fakadóan küldetésünk van. Egyetlen releváns válaszunk a hála, hogy életet kaptunk. Fel kell ismernünk, hogy sosem késő elkezdni a cselekvést. Ez a helyes perspektíva, ahogyan Istenre tekinthetünk. A vírus okozta félelmeink kapcsán sosem volt ennyire aktuális, hogy a kereszténység és benne az egyházunk a bizonytalanság közepette is tudjon a reményről beszélni.

Stifner-Kőháti Dorottya az Evangélikus Információs Szolgálat újságíró főmunkatársa, 1999 óta a Kossuth rádió *Erős vár a mi Istenünk* című evangélikus félórájának riportere, majd 2010 óta felelős szerkesztője. 2012-ben jelent meg szerkesztésében az *Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet-émlékkönyv*. Életinterjúi olvashatók a *Szethlo-gyerekek voltunk* című kötetben. Végzettségeit az Evangélikus Hittudományi Egyetem lelkész szakán, a MÚOSZ Bálint György Újságíró Iskola felsőfokú újságíróképzésén és a Magyar Rádió vallási műsorszerkesztői, valamint műsorvezetői-bemondói tanfolyamain szerezte.

Petrőczy
Éva

„Isten is a magasegítőt segíti”

Lobkowitz Poppel Éva – régi járványidők nagyasszonya

Az 1690 táján született, 1740 decemberében elhunyt, hitéhez mindvégig hű evangélikus nagyasszonyt, Zrínyi Miklós és Péter nevelőanyját, Lobkowitz Poppel Évát – aki a református Batthyány Ferenc Sopron vármegyei főispánnak lett nem csupán kötelességtudó, de szerelmes felesége is – nem felejtette el az utókor. Jó emlékezetének, sokoldalú egyéniségének, szellemi hagyatékának, így leveleinek gondozása egyaránt méltó kezekbe került. Először is a róla szóló esszét, majd több önálló könyvet publikáló korai „nőtörténész”, Takáts Sándor gondozásába, aki *Magyar nagyasszonyok* című nevezetes könyve első, hosszabbik, kétkötetes kiadásának egyik főszereplőjévé tette Éva asszonyt.

A három nyelven (magyarul, németül és csehül) egyaránt jól beszélő, a Vas megyei Dobrán (ma Neuhaus, Ausztria) született, egész életében közszeretnek örvendő, kedves teremtet, Lobkowitz Poppel László leányát az alakját gyakran romantikus fénybe vonó, ugyanakkor áldásos életének minden részletét alaposan ismerő Takáts Sándor e szavakkal mutatta be: „A finomságot és az ízlést az udvar körében, a szeretetet és a tiszta erkölcsöt a családi tűzhelynél sajátította el. Korán megtanították őt a zenére. Szeretett olvasni, s ő maga is írja, hogy szereti a szép énekeket. S nemcsak a német versekben gyönyörködött, hanem Balassa

[Balassi] Bálintnak virágénekeit is örömmel olvasta... A gazdálkodást is nagyon megkedvelte... Otthon magyar szokás szerint maga is sütött és főzött. Nagyanyjától [Széchy Magdolnától] és édesanyjától [Salm Magdolnától] örökölte a virágok szeretetét. Ismerősei [...] küldik neki a ritka virágot és a jobb veteményt, s ő maga is sokat hozat ilyest.”

Lobkowitz Poppel Éva azonban nem elégedett meg a rangos hölgyeknek adott korabeli, meglehetősen szűkös játéktérrel, tevékenységi körökkel. Először férjével közös németújvári udvartartásában, majd katolizált fiukkal, Battyány Ádámmal folytatott végtelen és meg nem érdemelt pereskedéseket követően – Újvárról már kiebrudalva, nagyanyai örökségében, Dobrán – nem egy-két orvos, hanem egy

egész konzíliumra való orvosi csapat vette körül. Köztük Purgollt Bálint és veje, bizonyos „Jozef doktor”, továbbá Abraham Link és a Pozsonyból gyakran hozzá látogató Rayger és Spindler doktorok gyarapították Éva asszony tudását. Az ő gyógyítói, betegség-, s ezen belül járványmegelőző profilja elsősorban Kincses Katalin dolgozatai és értékes szövegkiadása nyomán vált ismertté. A *Régi Magyar Történelmi Források* harmadik kötete, az „*Im küttem én orvosságot*” – Lobkowitz Poppel Éva levelezése (1622–1624) lapjain Kincses természetesen nem csupán szöveg-hű, de egyszersmind betűhív módon adja közre ezeket a leveleket, a filológiai elvárásoknak megfelelően. Most, az Úr 2020. – koronavírus sújtotta – esztendejében azonban szeretnénk megosztani az akkoriban már nyolc éve özvegyi magányban élő nagyasszony egyik különösen is tanulságos levelét, amelyet neki és szeretett férjének annyi

„Most, az Úr 2020. – koronavírus sújtotta – esztendejében azonban szeretnénk megosztani az akkoriban már nyolc éve özvegyi magányban élő nagyasszony egyik különösen is tanulságos levelét.”

fájdalmat, gondot és nehézséget, szeretett németújvári rezidenciájuk elpörlését irgalmatlanul végrehajtó fiuknak, Batthyány Ádámnak írt.

A levelet Éva asszony már maga is sok betegséggel küzdve, gyakori gyógyfürdőzésekkel próbálkozva, már csak hét és fél esztendővel halála előtt, Tarcsafürdőn – ma Tatzmannsdorf, Ausztria –, egy varázslatos, fenyeves övezte fürdőhelyen vetette papírra 1633. július 22-én. A levélből kitűnik, hogy ez a körülmények ellenére anyaszívünek megmaradt, nagylelkű teremtés nem csupán hűtlen fiát, de a fiú rohonci udvartartásában, közvetlen környezetében élőket is féltette a tőlük nem messze fekvő Sopronban dühöngő pestisjárványtól. Minden szelídsége, mély hite ellenére látszólag kíméletlen, ugyanakkor életek sokaságát megóvó eljárásrendet tanácsol fiának, aki a veszély ellenére, önmagát és környezetét veszélyeztetve mégiscsak bemerészkednék Sopronba, bár ezt csak fővesztés terhe alatt tehetné. Batthyányné – „házi medicusainak” és vaskos füveskönyveinek jóvoltából – tudván tudta, hogy a fekete halál ellen egyéb orvosság nincs, mint a kórságot terjesztő emberektől és tárgyaktól való távolságtartás, a „maradj otthon!” napjainkban is sokat jelentő, sok esetben életmentő parancsa: „...értésültem Palatinus Uramtul, hogy Sopronban fölötte igen kezdettek az emberek pestisbe (meg)halni, úgy annyira, hogy minden nap tizet, s tizenkettőt is temetnek el [...] Azért jó volna, ha meg hagyná az tisztartó az egész rohonci tartományban mindeneknek fejek vesztése alatt, hogy senki ne járjon Sopronba, mert ha Rohoncra bé hozzák az Pestist, tehát az onnét, tovább is az egész tartományokban el hatalmazik. Ezt én magamért nem annyira írom, mint ti érettetek, mert én Rohoncon nem lakom, de jó volna őrizni az embernek magát, míg egészsége vagon.”

Három évvel és néhány héttel később, ugyancsak egy éles járványügyi helyzetben, a pestishez hasonlóan nyáron pusztító vérhas idején ismét Ádámmal intézett – fia távolmaradását maradéktalanul megértő – sorokat ez a bosszú és a szeretetlenség árnyékát sem mutató, gyermekéhez rendíthetetlenül ragaszkodó anya: „Szalonak, 1636. augusztus 17. Értettem azt, hogy [...] Dobrán háltál egy éjjel, de nem szállottál az várban, hanem csak az városon, kit bizony meglehetősen bánnék, ha az az ok nem volna benne, hogy az várbeli cselédség nagyobbik része vérhasban fekszik, az mely igen el ragadó nyavalya [...] Megértettem izenetedet is [...], hogy vissza jövet az várban szállasz [...] meg írtam György deáknak, hogy az házakat [szobákat] ki tisztíttassa. Ha pedig félnél az vérhasbéli nyavalyáktul, tehát az majorokban, akár melyikében akarsz szállani, úgy a tivardarci majorban, vagy az új majorban [...] ott is gazdálkodhatik György deák, csak add értésére idején, hogy hol akarsz szállani...”

Batthyány Ádám ugyan nem szolgált rá igazán erre a két idézett anyai levélből, de valójában anyja minden sorából sugárzó szerető féltésre, gondoskodó szándéokra, azonban a két Batthyány leány férje, azaz mindkét vő

végtelen hálával és szeretettel fordult Éva asszony, a nem mindennapian szerető és gyöngéd anya és nagymama felé. Különösen Csáky László, aki – maga is fekvőbeteg lévén – nem tudta felkeresni 1640 őszén már utolsó heteit élő anyósát. Ezért a következő óvó-féltő és Éva asszony tudatos életvédő munkásságát rendkívül méltató, kedves és ugyanakkor nagyon bölcs, megnyugtató sorokat küldte el 1640. október 14-én Szentgotthárdról Dobrára. Írásom címét is ebből a szép levélből vettem: „És noha jó az Istenben bízni, s az természetben is, de az szentírás-ként okos ember a szükségben az orvosságot meg nem veti. Magyar példabeszéd is: Isten is a magasegítőt segíti. Kérem asszonyom nagyságodat, ne gyűlölje magát [azaz ne engedje át magát a súlyos betegeket gyakran hatalmába kerítő apátiának – P. É.]; se följebb életénél szája ízit ne eressze. Egy kis orvosságnak keserűségétől úgy ne irtózzék, hogy magának is, nekünk is annál sokkal nagyobb keserűséget ne szerezzen. [...] Nagyságodnak megszolgáljuk, hogy szeretettel hí föl [hív meg] bennünket. Nem vagyunk félelem nélkül.”

Különösen szép és igaz szeretetet sugárzó fordulata e levélnek a befejezés, amelyből nem csupán az aggodalom csendül ki, hanem az is, hogy a vő olyan dédelgető, csitítgató kedvességgel biztatja anyósát a keserű orvosság ízének eltűrésére, mint egy nyűgösködő gyermeket. Lobkowitz Poppel Éva, aki 1640 decemberében halt meg, Isten kegyelméből már mit sem tudhatott arról, hogy – Esterházy nádor minden kérése, rábeszélése ellenére – Ádám megtámadta édesanyjuk végrendeletét, s perrel fenyegette nővéreit, akik – ha szerény mértékben is, de – részesültek volna Éva asszony hagyatékából. Sem Csáky László őszinte fiúi szeretete, féltése, sem Batthyány Ádám irgalmatlan birtoklási vágya nem tekinthető pusztán a kora újkori „járványidők” sajátosságának. Elegendő bele-belenéznünk (nem pedig megszállottan beletapadnunk) a Facebook oldalába, közleményeibe; nagyon hasonló szélsőségekkel, az emberi jóság és alantasság példáival találkozhatunk most, a 21. század második évtizedének vége felé is.

Az örök-egy emberi bűnök továbbélése, folyamatos jelenléte ellenére azonban: „Isten a magasegítőt segíti.” E mondat erejében, igazságtartalmában mindmáig nyugodtan hihetünk, noha mi ugyanezt – a régi mondás nyomán, egy kicsit más szavakkal – fejezzük ki: „Segíts magadon, az Isten is megsegít!”

Petróczy Éva 1951-ben, Pécsen született. József Attila-díjas költő, irodalomtörténész, műfordító, publicista. Utóbbi tevékenységéért elnyerte a Protestáns Újságírók Szövetségének Rát Mátyás Életműdíját. Habilitált doktor, a Károli Gáspár Református Egyetemen 2006–2007-ig az angol irodalom tanszéket vezette, és 2013-as nyugdíjazásáig a Puritanizmuskutató Intézetet. Legutóbbi, 43. könyve, az *Ida és Gyula – Dédszüleim története „felekezeti” családjában*.

Átölelni az erdőt

Papp
Máté

Interjú Végh Attila „költőien lakozóval”

Ha valaki nem tudja, milyen lehet fát ölelni, Végh Attila költőtől, természetfilmestől megtudhatja; egyben azt is, hogyan kell körültekintően kiválasztani a megfelelő fát az erdőből, s meddig kell várni türelmesen, míg az visszaölel. A költőien lakozó író készülő természetfilmjéről, újonnan megjelent „füveskönyvéről”, emberi illúziókról kérdeztük.

– *Előző filmje, A rejtőzködő természet börsönnyi epizódjaihoz kapcsolódik a következő, A bennünk élő Börzsöny című munkája is. Ha jól tudom, amolyan pionír módon kezdett el foglalkozni a természetfilmes műfajjal. Hol tart most a tanulási folyamatban? Voltak-e mintái, vagy inkább öntörvényűen, intuitívan járta körül szűkebb-tágabb környezete természeti jelenségeit?*

– Mindenkinék a fejében ott vannak a természetfilmes minták, hiszen mindannyian sok ilyet láttunk már. Első filmem valóban amolyan mélyvízi ugrás volt, hiszen előtte semmit sem tudtam a filmezésről. Igaz, hogy gimnazista korom óta teleobjektívvel járom az erdőt, cserkelek, lesen ülök, fényképezek, de a filmezés más világ. Itt állandóan sztoriban kell gondolkodni, ha egy szép kép megvan, azzal még nem vagyunk sehol. Tudni kell, honnan jön az a kép, hova vezet. Megrettenve az idegen terepen, én is arra törekedtem, hogy *A rejtőzködő természet* olyan legyen, mint az összes többi természetfilm. Persze teljesen nem tudtam megtagadni költő énem, így az ismeretterjesztő-magyarozgató narrációt esszészzerű, lírai lebegésű keretbe foglaltam. A nagy költői vértolulás közepette persze igyekeztem – jobb híján magamtól, a saját hibáimból – megtanulni, mi is az a filmezés. A kamerakezelésen túl meg kellett tanulnom vágni, hangot szerkeszteni. Úgyhogy ezt ma amolyan tanulófilmnek tekintem, már nem is tudnának rávenni, hogy végignézzem. Eléggé meg is döbbsentem, amikor díjat kaptam a wiesbadeni természetfilmfesztiválon. Amikor megjött az értesítés, hogy a film nyert valami díjat, hirtelen arra gondoltam, biztosan a vakok intézetének különdíját... Visszajelzésnek mindenesetre jó volt. Segített, hogy legyen kedvem folytatni.

– *A második film narrátori keretezésében is megjelenik majd a metafizikus-esszéisztikus megközelítésmód, vagy ez csak kísérlet volt az előző darab fel-, illetve levezetéseként? Milyen (öko)filozófiai tradíciókat lát maga előtt egy-egy hasonló kísérőszöveg megírása közben?*

– Ezt a filmet az „emelt hangulatú” szövegek már átszövik. Voltak, akik azt tanácsolták, hogy új filmem szövege elejétől a végéig remegjen, mint a költői kocsonya, de szerintem ez a hőfok egy órán keresztül nem fenntartható. A filmnek tehát magyarozó-mesélő alapszöveve lesz, amely azonban *mindig fölfeslik valahol*. Amikor a narráció „ma-

gaslatibb” szövegeit írom, nem foglalkoztatnak a különféle filozófiai tradíciók. A szöveg esszészzerű, de messze nem filozófiai. Még csak nem is filozofikus. Próbáltam engedni, hogy amit kigondolok, azt az erdő gondolja ki bennem. Az erdő pedig nem filozofál, hanem ránk önti születés és halál drámáját. Az erdő csodálatosan, fenségesen tragikus. A tragédiának pedig – tudjuk Nietzschétől – főleg a zenéhez van köze. Talán ez az oka annak, hogy ebben az újabb filmben már sokkal több lesz a zene, mint a szöveg, Rádli Ramóna csellójátéka és a Horhos (Győrffy Ákos és Gagyella Zoltán ambient-duója – *a szerk.*) elektronikus zenéje szövődik itt össze. Igaz, hogy a narratíva – legyen bármilyen költői – gondolkodás eredménye, de ahhoz, hogy az ember úgy kezelje a kamerát, mint a festő az ecsetet, zenei inspiráció kell.

– *Egy ideje Mindennapi metafizika címmel sorozatot indítottak Győrffy Ákossal a Mandiner.hu-n, melyben ő szövegeket, ön az inspirációul szolgáló fényképeket jegyzi (ezek a felvételek nyilván szorosan kötődnek a borszönyi élővilághoz kapcsolódó fotós tevékenységéhez). Egyébként is számos párhuzam vonható költői/írói működésük között. Hogyan látja ezt?*

– Úgy, ahogy Cseh Tamás látta Bereményi Gézával való kapcsolatát: *gondolataink egy irányba csavarodnak*. Ákos is erdőjáró ember, aki nem túrázik és nem is kirándul. A túra a kilométerekről szól, a kirándulás a könnyed ejtőzészről. Ő a fényesebb pillanatokban valami meditációszerű állapotba kerül az erdőn, amiről mély, fájdalmas esszéi tanúskodnak. Erről még sosem beszéltem vele, de szerintem őt is az a lelkiállapot húzza a vadonba, amelyet – Heidegger szelleme talán megbocsátja – úgy nevezhetünk: erdőben-benne-lét. *In-der-Wald-sein*. Magyarán: Ákost is a természet misztériuma izgatja, mint engem. Amikor ő még fiatal költőnek számított, az Írószövetség *Pályatükrök* címmel megjelentetett egy antológiát, amelyben húsz fiatal alkotó portréja állt. Ákosról én írtam. Amikor a könyv megjelent, egy kritikusa azt mondta nekem: az én írásom inkább Végh Attiláról szól, nem pedig Győrffy Ákosról. Megpróbáltam elmagyarázni neki, hogy amikor költő ír költőről, akkor a szubjektív-objektív fogalom párnak nincs semmiféle létjogosultsága. A szellem birodalma már csak ilyen.

– *A Virrasztó Jenő álmai című novelláskötetben van egy emblematisz fejezet a „faölelés” jegyében. Miben merül ki ez a – nemcsak a fiktív, hanem a való életben is gyakorolt – gesztus?*

– Minél virtuálisabb az életünk, annál nagyobbat üt a felismerés: mindig a legegyszerűbb élmény a legnagyobb. Mindig a legközvetlenebb. A tömeg ma egész életét egy – vagy több – virtuális világban éli le. Tömegembernek azt nevezem, akinek fogalma sincs róla, hogy az élmény olyan vízszag, amelyben úszni lehet. Hogy igenis lehetséges *kint és bent egyszerre fogni egeret*. Sőt, aki az élményben képes rá, hogy csendben összefogjon bentet és kintet, az már nem is áll le „egerészni”. E harmónia megélésének többféle módja van. Hajnali csónakázás egy hallgatag tavon. Megérteni egy szép mondatot. Ott lenni egy elmúlt pillanatban. Tervbe venni a nem létező időt. Költőin hazudni egy nőnek. Megölelni egy fát. Az ember kimegy a természetbe, keres egy idősebb erdőt, abban is egy komolyabb fát, mondjuk egy nyolcvan-százéves bükköt. Odamegy a fához, és átöleli. Fontos, hogy a fa se túl vékony, se túl vastag ne legyen. Vékony fán lötyög az ölelés, vastag fát meg csak tapogat. Átöleli a faölelő ember a fát, és addig öleli, amíg nem érzi, hogy a fa visszaölel. Uff, én beszéltem. Tessék kipróbálni! De most eszembe jut egy igaz történet. Elmesélem, kedvcsináló gyanánt. Egyszer találkoztam egy szkeptikus lánnyal. Meséltem neki a faölelésről, ő meg azt mondta, ennél nagyobb baromságot még nem hallott. Hogy kimenni az erdőre, fákat ölelgetni? Szkeptikus volt, de volt mélységérzéke. Beszéltem neki még pár percet, hogy milyen élmény ez, erre azt mondta, na jó, kijön velem, de csak azért, hogy jót röhögjön majd rajtam. Kimentünk a Pilisbe, megálltunk kedvenc bükkösömben (Kétbükkfa-nyereg), kerestem magamnak egy emberes fát, és megöleltem. Öleltem, amíg el nem engedett, akkor körülnéztem, és láttam, hogy a lány is bőszen ölel egy bükköt. Vártam egy ideig, de csak nem akarta elengedni. Akkor odaléptem hozzá. A „szkeptikus lány” szeméből ömlött a könny.

– *A kortárs költészetben felfedezhető egyfajta kifejezetten természetközeli érzékenységi alkotói attitűd (Sirokai Mátyás, Jász Attila, a már említett Győrffy Ákos vagy a legfiatalabbak közül a szintén váci illetőségű Makáry Sebestyén szövegeiben). Mit gondolsz, mi lehet a háttere ennek az érzékellhetően erősödő tendenciának?*

– Erre szinte nem is kell válaszolni. Mindig lesznek olyanok, akik rádöbbennek, hogy a szellem nem a természet tagadása, hanem egylényegű azzal. Ha ezt egy kávéházban jelentem ki, hülyén hangzik. Ha egy borszönyi bükkösben, hihetőbb.

– *A már említett Sárkányfüves könyv című legújabb kötete Márai Füveskönyvének parafrázisaként is értelmezhető, ugyanakkor önálló gondolattöredékeként is felfoghatók a (forrásmű fejezetcímeit megtartó) bejegyzések. Mi volt a munkafolyamat legfőbb tanulsága? Ez esetben ugye nem (csak) a körülöttünk lévő élővilágról, hanem a conditio humana sajátosságairól, az emberi természet – személyes szemszögű – sajátosságairól esik szó. A (hol megfigyelői, hol aktív résztvevői) helyzetét miképpen látja az emberi, valamint a természeti szféra között?*

– A munkafolyamatnak – ha így akarjuk nevezni – nem volt tanulsága. Egy füveskönyv nem regény vagy dráma, amely íróját liánnal benőtt, előre nem látott utakra csalogatja. Itt nem arról van szó, hogy megteremték néhány karaktert, hogy azután meglepetten lássam, hogyan nőnek a jellemeik sorssá, miközben íróként követem gondolataikat, tetteiket. Itt a fejemből cetliket kell előhúzni, és arról kell vallanom, hogyan látom a világ dolgait, jelenségeit. Persze ez a cetlimozaik is kiad végül engem. Érdekes kaland volt megírni, de tanulságról nem beszélhetünk. Egyébként is túl öreg vagyok már ahhoz, hogy azt kutatgassam, ki vagyok én.

– *A homo illusionról szóló verse (Sanzon) mégis karakteres énértelmezést rejthet – bár ez valóban „csak” lírai önképformalást jelent. Kicsoda valójában az „új illúziók ura”? És ez a valaki miféle illúziókat táplálhat, kaphat vissza, esetleg veszíthet el a természet jelenségeivel szemben (akár egy kamerán, akár a saját szemén keresztül)?*

– Ez az illúzió egyidős az emberiség történetével: hogy az életnek van értelme. Hogy – ha már Heideggert említettük fentebb – a háborzongató otthontalanságban azért akadnak olyan kis otthonok, amelyekbe a lét eredendő borzalmát/értelmetlenségét belefelejtjük. Ennek a felejtésnek a mi köreinkben szellem a neve. Az egyéni lelkek fölemelkedni vágyanak, és e vágyukban bekapcsolódnak a szellem áramába, amely ebben a nagy illúzióban köti össze őket. Ez az illúziófogalom nem pejoratív: minden megtalált harmónia ebből táplálkozik. És ha belegondolunk, hogy az ógörög *harmonia* szó eredetileg azt jelenti: természet, akkor már nem is vagyunk messze attól a belátástól, hogy a természetben megmerült ember harmóniaérzése is illúzió. De – ahogy az előbb említett versben is olvasható – mégiscsak ez az illúzió köt össze bennünket, szellemi embereket egymással. És így, az illúzióban összekapaszkodva tudjuk úgy érezni, hogy ha az élet értelme nem igazolható másképp, mint esztétikailag, akkor legyen így. Akkor találjuk meg a szépséget magunkban, egymásban, a szeretetben, a művészetben, a természetben, és merjük agnosztikus, tehát hiteles módon, ideológiai súlyoktól mentesen, szabadon csodálni ezt a semmiből jött csodát, amit életnek nevezünk, és aminek eredetét, értelmét és tétjét a mi létsímkunkról soha nem fogjuk teljesen belátni. Ezt a tiszta rácsodálkozást kísérli meg fölmutatni *A bennünk élő Borszöny* című film.

Makáry Sebestyén

Az erdő gyűrűi

Zuhog az eső a Börzsönyben.
A zárt lombkoronán át egy esőcsepp
az avarban egy még zöld
tölgyfalevélre hull.
A nyirkos felületen a levélér irányába
kissé megfolyik, míg közben
– mintha vízbe hullott volna – gyűrűket vet.
Tükröződnek a fatörzsek
és a sötét felhőktől sötét lombok.
És hirtelen: a víkendház a Só-hegy oldalában.
És a vágódás a falai közé.
Évekkel ezelőtt eladta a család. Eleinte
még visszajártam, átásztam a kerítésen,
ültem a teraszon, lementem a kertbe, próbáltam
benézni az ablakon, változott-e.
Évek óta nem mentem vissza.
A falba itt-ott beépített üvegtéglák azóta is
sárga és kék fényeket vetnek a padlóra.
Félköröket rajzolnak, melyeket az éjszakák
sötét félkörökkel kiegészítenek.
Cserébe a házáért és a kerítéssel körbezárt telekért
megkaptam az egész Börzsönnyt.
Csak ilyenkor, mikor a gyaloglástól
és a párás levegőtől fáradtan
hátamat egy tölgynek döntve
leülök az avarba,

és ázott hajamat félrehúszom az arcomból,
ilyenkor vágyódom vissza az üvegtéglák és az éjszakák
falak közt átélt gyűrűibe.
Begyűjtanék a kályhába,
kinéznék az ablakon.
Napokig ülnék az ablaknál.
Egy esőcsepp hull a homlokomra.
Most rajtam is
azok a sötét tükröződések, az erdő
koncentrikus gyűrűi.
Akár a boszorkánygyűrűk,
vagy a terjedő penészvirág a hullott almákon.
És bár nappal van,
szinte éjszakai sötét ereszkedik a fák közé.

Templomdombi ásatások

Este jönnek fel.
Előbb csak egy cserépdarab,
aztán egy feketére oxidálódott ezüstlapon
a kézfej és a csukló (a kézfej
ökölbe szorítva), aztán
újra egy cserépdarab,
majd egy csontszilánk gurul ki a félredobott földből
a rét templomdombnak nevezett kiemelkedésén.
De akik odalenn vannak,
nem állnak meg. Keresztül-kasul,
csak itt-ott hagyva nagyobb teret,
sötét földhányásaikkal
alig egy hét alatt feltúrják a rétet.
Feltúrnak mindent,
cserépdarabot, habarcs törmeléket, gyöngyszemet,
de leginkább a földet
(mintha maga a föld lenne az, amit keresnek),
zsíros, sötét kupacokat fordítanak ki a virágok alól,
eltemetik a rét virágait
(csak a fűvek erős sarjadása üti át
a nehéz takarót),

–

fekete bársonybundájukban
apró gombszemük sötétén csillog
(egészen máshová gyűjtheti a fényt
mint a szemek megszokott törése),
alig egy hét alatt felforgatnak mindent,
felforgatják, amit a zsíros föld már betakart,
amin rét sarjadt,
amin nyájak és az erdő vadjai legelnek,
–
apró szemekkel átlátanak a körbekerítő sötétben,
sőt, épp ebben a körbekerítő sötétben érzik meg,
amit máshogyan sehogyan se,
csak a hangokra és a rezdülésekre figyelve,
hogyan a rét túloldalán
egy lósóska gyökere belehajt
egy ettől szétrepedő vaspénzbe,
mintha giliszta moccanna járatában,
gyors ásásba kezdenek,
hogyan bundájuk alá rejtsek, amit találnak,
vagy mint mellékes, hasznavehetetlen tárgyat,
egyszerűen otthagyják,
ahová az ásás lendületétől gurul,
és ahová a súlya húzza
a szétguruló göröngyök között.

Papp
Máté

A falon és a falban

Marton Tamás fotográfiái (Berlin '89)

„A falban nincs hiány.” Petőcz András írta le valamikor a nyolcvanas évek elején a nyilvánvalóan kétértelmű mondatot egy képversében. Akkoriban a németek a fal mindkét oldalán, de hozzátéhetjük, a vasfüggönyön innen talán mindenki azt hitte, ez már mindig így lesz. A váratlanul, hirtelen felindulásból épített „fasisztaellenes védőfal” – úgy látszott – évszázadokra elválasztja, elzárja egymástól a „jókat” és a „gonoszokat”, elvágja az U-Bahn és az S-Bahn számos vonalát, lehetetlenné teszi berlini családok százainak életét. A szökés kizárt, a próbálkozók – barátaink, a beavatottak szerint hősi – halált halnak. A berlini fal pillanatok alatt a kommunizmus, a hidegháború, de a szándékos félreinformáló és megtévesztő kommunikáció borzongva rettegett jelképévé is vált. A berlini fal élt huszonnyolc évet.

„Nem megyünk el megnézni a berlini falat, amíg még áll?” – kérdezte Boros Miklós „Miku” lelkesen valamikor 1989 őszén, a Deák téri gyülekezet Zelma néni-féle ifjúsági csoportjának vasárnapi kör elnevezésű baráti társaságában, a többiek legnagyobb megrökönyödésére. Liska Zsófia ifitag szerint Miku akkoriban, a rendszerváltás hajnalán mindenütt ott akart lenni, ahol „történik valami”... Tüntettet Prágában a „bársonyos forradalom” idején, megfordult Lengyelországban, és szemtanúja volt a bukaresti megmozdulásoknak is, ahol szürreális élményben lehetett része. Egy olyan expresszvonatra szállt fel, amelyen a határ után egyetlen lélek sem utazott, s a szerelvény teljesen üresen száguldott Bukarestig. Ott pedig, videokamerája nem lévén, egy hangfelvételre is alkalmas magnetofonnal rögzítette a fegyveres harcok atmoszféráit. A vasfüggönyön innen a nyolcvanas évek második felében egymást érték a tüntetések, de ahogy azt a fenti példa is illusztrálja, arra csak kevesen gondoltak, hogy a fal is leomolhat egyhamar. Bár a Zelma néni szárnyai alatt nevelkedő evangélikus ifjúsági csoporttagok között haladó szellemiség uralkodott; többek között összekötötte őket a Bős–Nagymaros misszióra emlékeztető Duna Kör-jelvény is, amely az ellenzéki gesztusok egyik közös gyökerét jelentette.

A Berlinbe – még piros útlevelemmel – induló csapatban a felbujtó mellett ott volt Liska Zsófia, illetve Marton Tamás is. Az egyik éjszakai órában a

vonatozás egy időre megszakadt: baleset történt a vonalon, ezért a vagonok állni kényszerültek. Zsófi rögtön arra gondolt, hogy a szülei aggódni fognak, ezért mikor begördültek a berlini Hauptbahnhofba, egy telefonfülkéből rögtön fel is hívta őket: a balesetről egyáltalán nem hallottak, viszont izgatottan azt kérdezték: „Látszik-e az embereken, ami történt?” Mint kiderült, itthon a rádióból tudták meg, hogy az éjjel megnyitották a falat... Miku szerint szinte semmi nem érződött a decens német állampolgárokon, akik másnap reggel ugyanúgy munkába igyekeztek, mint addig, semmi különösebb felfordulás nem volt tapasztalható az utcákon. Zsófi szüleinek ismerősei, NDK-s belvárosi fiatalok voltak a vendéglátók (akik a nyolcvanas években ugyanígy jártak Magyarországra, keletnémet „turistáknak” adva a Liska házaspár nagymarosi faházának kulcsát). Mikor a letaglózott magyar társaság a Stasi-székház közelében lévő szálláshelyről felment a város tévétornyába is, már látszott a Karl-Marx-Platz-i tüntetésre igyekvő tömeg; mikor pedig a Friedrichstrasse S-Bahn-állomásra ért a kis magyar „különítmény”, hogy egy kicsit átnézzon Nyugat-Berlin területére, a szűkületben végtelenül hosszú sort láttak kígyózni, türelmesen várakozó emberekkel. Végül a Branderburgi kapuval szemben lévő falszakasznál lyukadtak ki, ahol a hangszórókból már zúdult is a fülükbe a Pink Floyd kultikussá vált *The Wall* című száma.

Akkor vette elő Praktika tükörreflexes fényképezőgépet igazán Marton Tamás, aki az útra egyetlen 36 kockás filmmel készült (csak csoport- és városképeket tervezett lőni), de az eseményeken felbuzdulva egy trafikban nagy nehezen sikerült még egy 24 kockás, érzékenyebb filmtekercset is vásárolnia. Az első nagy képcsoport a falon készült, amikor Tamásék a nyugati oldalról felmásztak rá, illetve visszatekintettek a keleti oldalra. A második sorozat egy akkor újonnan nyitott átlépő építésére, pontosabban a bontási fázisokra fókuszál. (Amelyben jellemzően az utazás felvetése után „prófétának” bizonyuló Miku is részt vett.) De akad felvétel a sorban állásról az U-Bahnnál és persze a Checkpoint Charlie-nál való átkelésről is. Tamás szerint talán a legkifejezőbb fotó az lett, amelyet a falon állva készített, és amelyen egyszerre látszik a keleti és a nyugati oldal: míg nyugaton az emberek felszabadultan ünnepelnek, addig keleten, egy elzárt területen vízágyukkal megerősített egyenruhások igyekeznek biztosítani a – még fennálló – rendet.

Papp Máté esztéta, szerkesztő, esszéista, kritikus. Az Új Forrás folyóirat vers- és zenerovatának szerkesztője. A Credo rovat- és olvasószerkesztője.

„A valóság fényképezéséhez mindenképpen bele kell helyezkedni az adott szituációba, de van egy határ, amit szerintem az objektivitás érdekében nem szabad túllépni. Ez pedig az érzelmi bevonódás. Amikor mégis bevonodom érzelmileg egy helyzetbe, én leteszem a fényképezőgépet” – mondja Szigeti Tamás (a nyolcvanas években rendkívül aktív, reprezentatív közéleti momentumokat is rögzítő) fotográfus. A most közölt fényképek talán éppen a civilként elkerülhetetlen érzelmi bevonódás játékos jegyeit viselik magukon. S hogy mindez valamiféle történelmi tapasztalatot örökít-e meg? Érdekes mozzanat, hogy Liska Zsófia a fal tövében hirtelen elkeveredett – szem elől vesztve a többieket – a tömegben, s annyira megijedt, hogy máig is alig emlékszik valamire az ottani konkrét eseményekből...

Persze amikor nem sokkal korábban, 1989 nyarán – többek közt az akkori külügyminiszternek, Horn Gyulának köszönhetően – megnyílik a határ a keletnémet menekültek előtt, majd amikor Németh Miklós és kormánya elkezd bontani a nyugati magyar határ drótkerítését, vakuszerűen kezd világossá válni, hogy igenis történelmi szituáció előtt áll az egész szocialista közép-kelet-európai blokk. Az év decemberében Helmut Kohl kancellár ki is jelentette: „Magyarország verte ki az első követ a berlini falból.”

„...a magyar társadalom rájön, hogy nem kell tovább félnie attól, hogy a falnak szorítják [...], és azért nem kell félnie, mert már benne van a falban.” A (volt parlamenti képviselő) Bogár Lászlótól származó idézet a közölt képek kontextusában különös hangsúlyokat kaphat, és nyilvánvalóan számos kérdést fel is vethet Magyarország „falon túli” jelenlegi helyzetét illetően. Sokaknak biztosan nehéz elkerülni ilyenkor az érzelmi bevonódást, pedig talán valóban van egy határ, amelyet az objektivitás érdekében nem lenne szabad túllépni... Mégis jó, hogy ott, akkor – lélekben félig még a falon innen, fél lábbal már egy ismeretlen, szabadságtól mámoros mezsgyén – Marton Tamás nem tette le a fényképezőgépét.

Kilencven év kortársai

KONOK ÉS... kiállítás. Evangélikus Országos Múzeum, 2020. február 18. – március 17.

Vegyük most komolyan a kiállítás címét, pontosabban az abban szereplő „és”-t. Mert bár természetesen a kilencvenéves mesternek, a kortárs magyar festészet vitathatatlan doyenjének, Konok Tamásnak művészete áll a középpontban – Zászkaliczky Zsuzsanna kurátor most erre az „és”-re, azaz Konok közegére, kapcsolódási pontjaira is hangsúlyt helyez.

Életműve ugyanis nem magányos mérföldkő, nem lebeg Mohamed koporsójaként a magyar és egyetemes művészet mágnesei között, ellenkezőleg, elrémítetlen szálak fűzik hozzájuk. A művészet szenvedélyéből az első kóstolókat családjától kapta, festő dédapjától, építész nagyapjától, zenélő és fotografáló édesapjától. A mesteriség fogásait, a látvány egyszerre hű és lírai visszaadását Bernáthtól és Berénytől, humanizmust Borsostól, Barcsaytól és az ötvenes évek többi, margóra került művésztől, írójától, az alkatában benne rejlő nonchalance többletenergiáit főiskolás társaitól és barátaitól.

Majd 1958–60 után más szabadságpotenciállal, sokszínű, diffúz művészetfogalommal szembesülve, párizsi, mediterráneumi és amerikai élményeket feldolgozva lesz mind szabadabb, változatosabb és lebegőbb művészete is. Kedvére válogathat a rázúduló benyomásokból: ott bucskáznak művein Miró lényei, az egykori cobrások, Alechinsky, Asger Jorn tarka firkáit, a lírai absztraktok, Bissière, Manessier egymásba horgoló motívumai, Burri, Tapiés anyagkísérletei, de még a tőle aránylag távol álló nouveau réalisme tarka nyersége is. S ne felejtjük ki a sorból az életét és művészetét vele megosztó Hetey Katalint sem! Az évtized második felétől tisztulni, egyneműsödni kezd a motívumok karneválja, a hol szétterülő, hol tekeredő, csöszzerű formák most inkább a pop és az absztrakció között egyensúlyozó művészek, mint Valerio Adami, Pol Bury vagy a francia Jean Dewasne munkáival állnak távolabbi ro-

konságban. Ez az eklektika jól működött, de Konok úgy érezte, döntenie kell a folytatásról. Végül a nehezebb, kevésbé látványos, a sziporkázó ösztönösség helyett elmélyülést, belső koncentrációt, aszkétikus fegyelmet igénylő, de a zenei összhangzatokhoz hasonló ritmikus kapcsolódásoknak is teret hagyó utat választotta, ahogy önéletrajzában fogalmazott, az „apollói” alkotó módszert a „dionüszoszi” helyett.

Ez a típusú művészet ugyan messzebb került a kortárs tendenciák fősodratától, de az sem véletlen, hogy a

Párizs mellett immár Zürichben is dolgozó művész munkái otthonosabban érezhették magukat a józan és racionális svájci újkonstruktívok, Bill, Lohse, Hinterreiter, Honegger szigorú négyzeteinek társaságában. (Meg kell persze jegyezni, hogy Konok Graphidionjai, vonalfestményei és *Sine loco et anno* címmel illetett, tehát a konkrét téren és időn túlmutató művei a svájci alkotókhöz képest romantikusnak, érzelmekkel telítetteknek tűnve keltettek feltűnést.) S feltehetően ezért érezzük közelebb őket a múlt század első felének avantgárd törekvéseihez is – ennek akár szimbóluma is lehetne a művész és Lucie Moholy-Nagy szoros baráti kapcsolata.

Emellett azonban egy másik vonulat is megjelenik Konok Tamás művészetében. Más műveihez képest jóval

szisztematikusabban, rendszerelvű módon követi végig rajtuk egy-egy elem, formadarab módosulásait. A történések alapvetően a négyzetrácsos mezőkben zajlanak. Máshol ismeretlen, megfejtethetlen írások töredékei sorjáznak a felületen, ismét másutt színcsíkok rendeződnek folyamattá. Akár a konceptuális művészet hűvösebb, szériális vonulatával is rokoníthatók lennének e művek, Sol LeWitt, Morellet, Cruz-Diez, Vera Molnar alkotásaival, de nem állna messze tőlük a mindegyre jeleket rová On Kawara sem, ha Konok képeit nem járná át az a személyes, bár megfoghatatlan transzcendencia, amely utolsó évtizedei termésének megkülönböztető sajátja.

Külön ki kell emelni nyitottságát, elfogulatlanságát a tőle, művészetétől egyébként távol álló alkotók teljesítménye iránt: így okozhatott neki katartikus élményt Joseph Beuys előadás-performansza, de így értékelheti nagyra a kolumbiai Botero felpuffadt szobrait is.

Azt se feledjük, hogy az egyre sűrűbben hazalátogató és kiállító, majd később vissza is telepedő művész milyen természetességgel csatolt be a magyar művészet rokon vonulataiba, Matzon Ákos és Szikora Tamás, Haász István és Dréher János és a többiek művészete

melé, kölcsönösen erősítve és hitelesítve egymást. Vagy a magyar kultúra tágabb közegét nézve említhetnénk Weöres Sándor és Juhász Ferenc, Petrovics Emil, zenészek, építészek, entomológusok barátságát.

Számos név elhangzott az eddigiek során (és számosat említhetnénk még), de talán ennyiből is nyilvánvaló, hogy Konok Tamás oeuvre-je milyen mélyen beágyazva, nyilvánvaló és rejtett, öntudatlan szálakkal kapcsolódik a magyar és egyetemes művészethez, a magyar és egyetemes kultúrához, zenéhez, irodalomhoz, gondolkodáshoz. Szaz is nyilvánvaló, hogy csak így, e kettős beágyazottság révén szikrázhat fel művészetének egyedisége, csak reá vonatkoztatható mivolta. Mindez teljes joggal tűnhet evidenciának, s nem is kellene különösképpen hangsúlyozni, ha épp nem most lennének tanúi az „extra Hungariam non est vita” szemlélet torz és bornírt feltámadásának, egy leszűkített értelmű nemzeti kultúra fölényét hirdető s egyúttal a művészet szabadságát, az avantgárdot szabadkőműves összeesküvés-ként elítélni szándékozó szemlélet mind hangosabb jelentkezésének. Konok Tamás kiállítása ennek eleven, meggyőző cáfolata.

Pataki Gábor

Együtt élés vagy együttélés?

ITTZÉS Gábor (szerk.): *Viszály és együttélés*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2017.

Mit vár el a társadalom a nagybetűs Történelemtől? Elsősorban azt, hogy visszaigazolja, amit eddig is tudott, minden úgy volt, ahogyan az iskolában tanították. Ez a tudat megtart a megszokottban, segít a komfortzónánkon belül maradni az amúgy túl gyorsan változó világban. Másodsorban az is nagyon gyakori elvárás, hogy a Történelemnek kutya kötelessége igazolni mai tudásunkat, értékrendünket, életmódunkat. Szinte kényszeresen próbáljuk megkeresni azokat a mintákat, amelyek már régen is ugyanúgy érvényesek voltak, ahogyan ma. Jól esik, ha bölcsességünk visszamenőleg is igazolásra lel.

Ha valóban a fenti elvárásokkal ülünk neki a *Viszály és együttélés* című tanulmánykötet olvasásának, mély csalódás fog érni bennünket. Mindez elsősorban azt bizonyítja, hogy a kötet írói szakmailag és emberileg is kivételes tisztelességgel látták el a rájuk bízott feladatot, csak azt voltak hajlandók leírni, amit tudományuk szabályai szerint biztonsággal állíthattak és bizonyíthattak. Az olvasó számára jó hír, hogy nagyon izgalmas szellemi kalandban lehet így része, még ha el is kell hagynia komfortzónáját, le kell számolnia előítéleteivel, és még az elégtételt sem kaphatja meg, hogy a hódoltság korában élt elődeink meghaladták korukat és megelőgezték a 21. század normáit.

A becsületes szembenézést már a szerkesztő, Ittzés Gábor is megkezdi az előszóban. Bár valóban impozáns

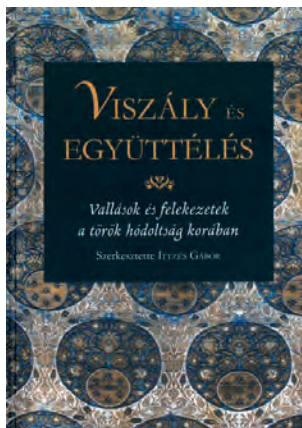
a 620 oldalon megjelent húsz tanulmány, a teljességet korántsem sikerült elérni – az általa kiemelt hiányosságokból a recenzens leginkább a „török forrásokon, oszmán szempontból történő feldolgozást” olvasta volna szívesen. Azonban egyáltalán nem tartjuk végzetes hibának egy tanulmánykötetben, ha a kutatás új útjait is megnyitó gondolatokat ébreszt. Itt és Gábor méltán büszke a mű interdiszciplinaritására. Manapság oly felkapott ez a kifejezés, hogy az ember önkéntelenül is gyanakodni kezd arra, hogy esetleg a diszciplínák hiányosságát próbálja takargatni az a bizonyos „inter-” előtag. Esetünkben nem így történt. Éppen az elvárttól vagy a megszokottól eltérő következtetések hitelenségét erősíti, hogy más-más úton, de ugyanoda juthat el történész, teológus és művészettörténész is.

A kötet tanulmányainak közös vonása a pontos, kritikus, alapos és jól dokumentált forrás-, illetve szakirodalom-használat. Arra, hogy ezt a fáradságos és időrabló „aprómunkát” érdemes elvégezni, most csak egy példát említünk: Tusor Péter írása Pázmány Péter származásáról és felekezettváltságáról eddig még fel nem használt források alapján tud új adatokkal szolgálni a korszak egyik leginkább kutatott személyiségének életrajzához. Az a tény, hogy egy megválaszolt kérdésre legalább kettő újra kinyitott probléma jut, a laikus számára is megmutatja a történész szakma szépségét és nehézségét.

Dramaturgiailag talán a végére kellene tartogatni, de már most leírom, hogy mi az a három fő, az előzetes elvárásainkat nem megerősítő gondolat, amely több tanulmány végső konklúziójában is szerepel. Gondos forráselemző, illetve a kvantitatív adatokat figyelembe vevő kutatás nyomán végképp le kell számolnunk azzal az illúzióval, hogy a török egy szemernyit is közelebb érezte volna magához a hitújítás tanait, mint a római egyházat. Valláspolitikáját helyi szinten az egyes felekezetek érdekérvényesítő képessége (azaz ajándékozási hajlandósága és képessége), magasabb szinten az „oszd

meg és uralkodj” ősi hatalmi bölcsessége, illetve a Habsburg Birodalom mint elsődleges ellenség politikai ténye határozta meg. Csepregi Zoltán, Varga Szabolcs, Dobrovits Mihály és Őze Sándor régóta ismert források újraolvasásával, mélyebb elemzésével jutottak arra a következtetésre, hogy a wittenbergi vagy svájci reformátoroknak ugyan lehettek illúzióik a török jóindulata, sőt megtéríthetősége felől, de a hódoltság területén működők az első pillanatoktól kezdve tudták, hogy ennek nincsen realitása. Bármennyire is állította a korábban az unitarizmust támadó, manapság példaként bemutatott irodalom, a Szentháromság elvetése sem tette vonzóbbá a keresztyéniséget az Oszmán Birodalom muzulmánjai számára – amint ez Balázs Mihály és Lovas Borbála írásaiból megismerhető.

A második nagy tanulsága a kötetnek, hogy mind a keresztyén–iszlám, mind az ökumenikus dialógus gyökereit hiába keressük a hódoltság kori Magyarországon és Erdélyben – bármennyire is vonzó lenne ez a gondolat az ökumenikus és multikulturális 21. században. Dobrovits és Őze a protestáns, Bitskey István a katolikus szerzők, Varsányi Orsolya Pázmány Péter műveit elemezve jut ugyanarra a következtetésre: a 16–17. század íróiban semmilyen indítatás nem volt arra, hogy „első kézből” és a valós tényeket figyelembe véve ismerkedjen meg az iszlám tanításaival. A kötetben tovább haladva, Balázs Mihálynak és Lovas Borbálának az unitarizmusról, H. Németh Istvánnak Kassa felekezeti változásairól írt tanulmányait is végigolvasva kiderül, hogy a keresztyén felekezetek közötti együttműködésnek sem láthatjuk semmilyen nyomát. (Talán egy nagyon halvány nyom erre Alvinczi Péter kassai munkássága volt.) A török hitének „tanulmányozása” is csak arra szolgált, hogy a különböző felekezeti hitvitázók kölcsönösen bunkósbotként használják a más felekezetekhez tartozók ellen a „törökösséget”, az iszlám felé tett „grádicsként” bemutatva a „másik” tanításait. A recenzens ezen a ponton inkább önmérsékletet tanúsít,

és nem aktualizálja a 16–17. századi viszonyokat az általa jobban ismert 19. századi és éppen most átélt 21. századi közéleti viszonyokra – ahol továbbra is általános az eredeti jelentésüktől megfosztott, de az ellenfél lejáratására kitűnően alkalmas fogalmak használata.

A harmadik – és talán legmeglepőbb – közös tanulsága az olvasott tanulmányoknak az volt, hogy a töröktől megszállt (hódoltság), az Oszmán Birodalomnak alávetett (Erdélyi Fejedelemség) és a hódítók támadásainak folyamatosan kitett (Királyi Magyarország) országrészek is milyen hihetetlen módon ágyazódtak be a nyugati keresztény civilizációba, és milyen sikeresen tartották fent kapcsolataikat a permanens háborús helyzetben is. Ez a tanulmányokból leginkább „negatív” módon derül ki. Ahogyan az iszlám megismerésében itáliai, svájci, németországi szerzőkre támaszkodtak a hitvitázó írók, úgy Nürnbergben megjelent mintakönyvekből tanulták meg az iszlám eredetű arabeszkmotívumokat az alföldi és erdélyi szász ötvösök (Gerelyes Ibolya dolgozata). Noha az iszlám közvetlen megismerésére bőven lett volna alkalom, a „keleti nyitás”, az iszlám műveltség inkulturációja a kortársak döntő többségének eszébe sem jutott.

Létezett-e akkor egyáltalán a viszály mellett a kötet címében megígért együttélés a keresztény felekezetek között, vagy csak együtt élésről (mea culpa a mai fogalomért: párhuzamos társadalmakról) beszélhetünk? A konklúzió az utóbbi felé hajlik. Hogy miért is nem vágyott a hódoltság korának embere a török jobb megismerésére, arra J. Újváry Zsuzsanna – a tudományos közegben megszokottnál kicsit érzelmesebb, de lelkiismeretes forráskutatáson alapuló – tanulmánya ad csattanós választ. Az 1599. évi barsi tatárpusztításról írt mikroelemzése bemutatja, hogy milyen hihetetlen létbizonytalanságban kellett élnie, és ha túlélte, ismét és ismét újrakezdenie mindent a kor emberének. Az iszlámmal való dialógus eközben eszébe sem jutott.

Aki professzionális diplomáciai karrierjét építette Sztanbulban a fényes portánál, az is minden pillanatban vágyott vissza Gyulafehérvárra, vagy még inkább kis székelőföldi udvarházába – ahogyan az Balogh Judit tanulmányából kiderül. A török sem érezte otthon magát a meghódított területeken. Ha az idő és a pénz szorította, átalakított

keresztény templomban is elvégezte vallása szertartásait, de ha tehetette, inkább az otthonira emlékeztető minaretet és dzsámit emelt. Sudár Balázs, Mikó Árpád, Baku Eszter és Kovács Máté Gergő tanulmányai részletesen bemutatják a hódoltság kora építészeti emlékeinek nemcsak keletkezését, de a mai napig való továbbélését. A dolgozatok tanulsága szerint csak a 20. századra jutottunk túl annyira a hódoltság okozta traumán, hogy nem elrejtteni, hanem megmutatni akarjuk a kevés megmaradt oszmán építészeti emléket. Keresztény–zsidó viszonyról csak egy tanulmányt olvashatunk (Bagi Zoltán Péter) – ami földrajzilag is kivezet a Magyar Királyság területéről, amennyiben bécsi és prágai példákat ismerhetünk meg –, de ebből is kiderül, hogy a felekezeti határokon való átlépést csak a súlyos pénzügyi körülmények kényszerítették ki.

A kötet által bemutatott kép árnyaltabb, hiszen gondos kutatással rá lehet bukanni a valódi együttélés nyomaira is. Ács Pál írásából kiderül, hogy bár a Szentírást nagyon különbözően tudták értelmezni katolikusok, evangélikusok, reformátusok, a szent íráshoz való viszonyuk azonban nagyon sok hasonlóságot mutatott. Az iszlámismeret mélysége és forrásai is nagyon hasonlóak voltak katolikusoknál és protestánsoknál. A Temesköz és a Szörényiség 17. századi viszonyait leíró katolikus missziók levelezése a keresztény–muszlim vegyes házasságokról, illetve a messzi földről érkezett misszionáriusok számára elképzelhetetlen együttélési formákról is beszámol Muntán Emese kutatásai szerint. Úgy tűnik, hogy a felekezeti határokon a zene tudott minden további nélkül átlépni. Ferenczi Ilona és Péter Éva tanulmányai számos dallam vándorútját és szövegeik metamorfózisát mutatják be katolikus, evangélikus, református példákon keresztül.

Nem kapott helyet a kötetben hadtörténész, illetve gazdaságtörténész írása. Azonban J. Újváry Zsuzsanna az első, Bagi Zoltán Péter írása a második hiányát pótolja épp abban a mértékben, amennyiben egy ilyen, elsősorban egyháztörténeti témájú kötethez szükséges.

A szerkesztő gondossága nemcsak a szerzők és témák jó megválogatására terjedt ki; igényes kötész és tipográfiajú kötetet vehetünk a kezünkbe. A szerkesztő és a tördelő örök harcából elsőre a szerkesztő került ki győztesen – vég-

jegyzetek helyett lábjegyzetekben követhetjük a tanulmányok bőséges irodalmi és forráshivatkozásait. A színes képmellékletek esetében már a tördelő akarata érvényesült: a képek nagyobb része a kötet végére került, és ez kevésbé teszi komfortossá a könyv olvasását. Az elvárható névmutatón felül angol és német nyelvű absztrakt, valamint a szerzők curriculum vitae-i teszik teljessé a kötetet.

A kötet azt bizonyítja, hogy érdemes volt a reformáció ötszázadik évfordulóján újult erővel folytatni a korszak megismerését célzó kutatásokat. Első olvasásra sok új ismerettel és megfontolással szembesülhetünk a reformáció korából – egy kicsit utánagondolva pedig saját korunkról is. Végül is erre találták ki a történelmet.

Kertész Botond

„...mielőtt még a fák is lemondanak rólunk”

SIMON Márton – VALUSKA László (szerk.): *Umami vol. 1 – Apokalipszis, most?* Margó, Budapest, 2019.

„De ne a halálról álmodozz.

Itt élet idő van.

Ítéletidő van” Mészáros Péter: *Klímagyász* (43.)

Umami. Különös szó, amely napjaink angolszász nyelvi befolyását már megszokottként nyugtázó fülünknek is egzotikusnak hat. A kifejezés ugyanis a messzi távol-keleti kultúrából származik, de az emberiség egyik legősibb, közös tapasztalatához, az ízérzékelésünkhöz kapcsolódik, s az általánosan is ismert négy alapíz (sós, édes, savanyú, keserű) mellett létező ötödik megnevezésére szolgál. Az *umami* a távol-keleti konyha alapíze, amely természetes módon megtalálható például a paradicsomban, az algában vagy a parmezánban, legfőbb jellegzetessége pedig, hogy nem jelentkezik önmagában, csupán fokozza a többi íz intenzitását. Hogy miért és miként kerül ez a fogalom a kortárs magyar irodalom egyik legnagyobb irodalmi rendezvénysorozata által fémjelzett könyvsorozat első kötetének címlapjára? A kérdésre rögvést a könyv első két mondata választ ad: „Az irodalom az egyetlen íz, ami nemcsak pár percig hat, hanem hosszan és intenzíven. Nem pörgetném túl a metaforát, de az irodalom azon kevés dolgok egyike, ami segít normálisnak maradni. A Canon és a Margó összefogott, hogy elkészítse az íztelen világ legízesebb köteteit.” (Valuska László: *Be*) Ezzel a gondolattal indít

tehát a kötet, és ilyen ígéret után egyetlen kortárs irodalmat kedvelő olvasó sem teszi le a könyvet olvasatlanul.

Az *Apokalipszis, most?* kötet cím már első pillantásra megidéri legalább két fontos „előszöveget”: az újszövetségi Jelenések könyvét, valamint Francis Ford Coppola vietnámi háború idején játszódó, 1979-es kultuszfilmjét, amelynek a negyvenéves jubileumra digitálisan restaurált változata éppen a kötet megjelenésével egy időben került a budapesti mozik műsorára (*A végső vágás* alcímmel). A pretextusok beemelésével a cím mintegy elhelyezi a könyvet a *végidők – örület – szorongás – ítélet – háború* fogalmak elváráshorizontján. A cím végi írásjel azonban kérdő modalitást ad hozzá a kijelentő módban ismeretes filmcímhez, ezzel még inkább provokatív módon eszmecserére, vitára, gondolkodásra szólítva fel a befogadót.

A zsebkönyv formátumban megjelent kötet címlapján a kiadó mellett egy nemzetközi nagyvállalat neve és logója is szerepel mint a Margó szponzora és az „intelligens digitális könyvgyártási folyamat” szakértője. A kötetnek talán ebből a hozzáértésből és könyvszakmai igényességből adódó különlegessége, hogy kétféle minőségű papírlapra nyomtatták: a vastagabb, okkersárga vagy világosszürke hátterű lapokra Fabricius Anna médiaművész fotóit és a bennfoglalt szövegek leadjeit, a vékonyabb, fehér lapokra a szövegeket. A könyv ettől a technikai megoldástól elegáns, bár a tudatos olvasóban felvetődhet a gondolat, vajon nem önkényes és önellentmondó megoldás-e egy klímakrizist tematizáló kötetet „fancy” papírra nyomtatni.

Mert a könyv belső borítóján – „címkefelhőként” – ott állnak a hívószavak, amelyek napjaink minden gondolkodó emberének tekintetét fogva tartják: például klímakrízis • PET-palack • CO₂. A kötetet rendhagyó módon két előszó vezeti be, és két utószó zárja. A klasszikus elő- és utószót (*Be* és *Ki*) a két szerkesztő jegyzi. Simon Márton személyes zárszava az *Umami* mibenlétét és szerkesztési szempontjait is érinti: „Mert ha meg kéne mondanom, mi is ez, azt mondanám, nem folyóirat, nem antológia, nem magazin. Az *Umami* jelentés arról, hogy hol tartunk most. A hamisítatlan kamaszversektől az ironikus ellenmozgalmi dalokon át a hétköznapiak mondott magántörténetekig.”

A kötet műfajmeghatározása tehát csupa *tagadás*: nem folyóirat, nem antológia, nem magazin. Tartalma azonban csupa *szembenézés* korunk egyik legégetőbb problémájával, a klímaváltozással. A könyvben elsősorban kortárs szépirodalmi alkotások közelítenek a témához (versek és novellák), azonban ezeket a szövegeket néhol sokkoló, néhol izgalmas, de mindenképp rendkívül érdekes fotók kísérik. Élükön egy széles látókörű magyar biológussal, Jordán Ferencsel készült fontos interjú áll, amelynek címe egyúttal a beszélgetés egyik mellbevágó kulcsmondata is: „A legostobább állatnak sem jutna eszébe a folyamatos növekedés.” Ijesztő gondolat ez napjaink növekedésalapú társadalmában, a beszélgetés kicsengése azonban mégis optimista felhangokkal teljes, az egyéni, valamint a döntéshozói felelősség hangsúlyozása mellett.

A kötetben található tizenhárom vers és három novella közös tematikus fókuszában tehát az emberiségnek az a növekvő erejű tapasztalata áll, amely szerint a birtokunkba vett Földdel a jelenleginél sokkal felelősségteljesebben kell bánnunk. A szövegek az egyéni látásmódok, problémakörök tükröződéseként igen változatosan közelítenek a témához. A kötet szerzői között pedig megtaláljuk a kortárs irodalom „klasszikusai” mellett a feltörekvő nemzedék tagjainak alkotásait is. Íme, az impozáns alkotói

névsor: Mán-Várhegyi Réka, Nádasdy Ádám, Izsó Zita, Dezső Kata, Mészáros Péter, Mécs Anna, Endrey-Nagy Ágoston, Seres Lili Hanna, Peer Krisztián, Kemény Zsófi, Áfra János, Kellerwessel Klaus, Fenyvesi Orsolya, Terék Anna, Szálinger Balázs, Dragomán György. Friss és egyedi felhozatal ez, nemcsak a tematika okán, hanem a beavogatott szövegek egymástól teljesen eltérő hangneme miatt is. A maga módján mindegyik szöveg felmutat valami újat, érdekfeszítőt, aktualisat és elgondolkodtatót.

Závada Péter interjúkérdéseiben sorjáznak az olyan

kifejezések, amelyek pár éve szinte még nem is léteztek a magyar nyelvben, hiszen a mögöttük álló jelenségeket sem ismertük fel: *klímaszorongó*, *klímagyászoló*, *klimatehetetlenség*, *klímaháborúk*, *klímakrízis*, *technooptimizmus*. És jóllehet a szótárak csak lassan követik a világ és a nyelv változásait, mostanra mindannyian megalkottuk a saját értelmezésünket a fenti kifejezésekkel kapcsolatban. Mészáros Péter *Klímagyász* című verse különös kontextusba helyezve használja a címben álló kifejezést. A verset emlékezetessé teszi beszédhelyzete, a lírai én szakítás és klímaváltozás miatt érzett gyászának,

szorongásának egymásba fonódása, valamint a klasszikus magyar irodalom nagy szövegeinek felhasználása is. Ez utóbbira példa Weöres Sándor *A galagonya* című versének újraírása is: „Őszi éjjel izzik az Amazonas, / Izzik az Amazonas magába. / Őszi éjjel izzik az Amazonas, / Izzik az Amazonas a lezárt Szabadság hídon / egy orkán borogatta kuka tövében.” A tűz motívuma jelenik meg Dragomán György *Őszierdő* című novellájában is, amelyben a sci-fi zsánerének klasszikus motívuma, az idősíkok közötti utazás kap nagyon is életszerű intenciót, felkavaró őszi, már-már költői hátteret.

Az *Umami vol. 1* tükröt tart elénk, hogy szövegei, képei által szemügyre vehessük elcsigázott, mégis még mindig szép világunkat, benne elfoglalt helyünket. Gondolkodásra, vitára, s végső soron tettekre sarkallva.

S. Béres Bernadett

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Gáncs Tamás: *Én(ek) az eső(k)ben*

IRÁNYTÚ

Molnár Lilla: *Őrizd és művelődj!*

2

ISTEN MŰHELYE

Kodácsy Tamás: *Isten teremtésbe szőtt bölcsessége. A teológiai biodiverzitás*

4

Szűcs Kinga: *„Csak a növény a tiszta egyedül”. Teológiai közelítések a növényi létformához*

13

TEREMTETT VILÁG

Kézdy Pál: *Bibliai csapások napjainkban. Inváziós fajok terjedése*

20

EMBER – VILÁG

Takács-Sánta András: *A közösségek újrafelfedezése. Remény az ökológiai válság korában*

26

MODUS VIVENDI

Zászkaliczky Zsuzsanna: *Bevezetés az ökofilozófiába – kezdő halódóknak. Beszélgetés Lányi Andrással*

33

IDÉZŐJEL

Fodor Balázs: *Rendező • Egy másik ébrenlét*

41

Makáry Sebestyén: *Az erdő gyűrűi • Templomdombi ásatások*

54

EVANGÉLIKUS MŰHELY

Stifner-Kóháti Dorottya: *„Reményt hirdetni az apokaliptiszis közepén is”. Interjú Koltai Zsuzsával*

42

MÉRLEG

Petrőczy Éva: *„Isten is a magasegítőt segíti”. Lobkowitz Poppel Éva – régi járványidők nagyasszonya*

48

TALÁLKOZÁSOK

Papp Máté: *Átölelni az erdőt. Interjú Végh Attila „költőien lakozóval”*

51

TANÚK ÉS TANULSÁGOK

Papp Máté: *A falon és a falban. Marton Tamás fotográfiái (Berlin ,89)*

56

SZEMLE

Pataki Gábor: *Kilencven év kortársai*

59

Kertész Botond: *Együtt élés vagy együttélés?*

60

S. Béres Bernadett: *„...mielőtt még a fák is lemondanak rólunk”*

63

FODOR BALÁZS • GÁNCS TAMÁS • KERTÉSZ BOTOND • KÉZDY PÁL • KODÁCSY TAMÁS
• MAKÁRY SEBESTYÉN • MOLNÁR LILLA • PAPP MÁTÉ • PATAKI GÁBOR • PETRŐCZI ÉVA
• S. BÉRES BERNADETT • SÁNTA-TAKÁCS ANDRÁS • STIFNER-KŐHÁTI DOROTTYA • SZŰCS
KINGA • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

